

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

***НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНІ
СТУДІЇ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 7

Заснований у 2017 році

Київ – 2023

National Academy of Educational Sciences of Ukraine
V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational
Library of Ukraine
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

***RESEARCH AND
EDUCATIONAL
STUDIES***

SCIENTIFIC JOURNAL

Issue 7

Founded in 2017

Kyiv – 2023

Засновники:

*Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського*

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Науково-педагогічні студії : науковий журнал / голов. ред.: Л. Д. Березівська, І. М. Шоробура. – Київ, 2023. – Вип. 7. – 288 с.

Науковий журнал «Науково-педагогічні студії» містить статті з питань освіти та педагогіки, науково-інформаційного забезпечення освітянської сфери тощо.

Видання входить до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б», спеціальність «011 – освітні, педагогічні науки» (наказ МОН України № 735 від 29 червня 2021 р.).

Журнал індексується міжнародною базою даних **Index Copernicus International**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головні редактори: *Березівська Л. Д.*, доктор педагогічних наук (13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки), професор за спеціальністю загальна педагогіка та історія педагогіки, член-кореспондент НАПН України, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Заслужений діяч науки і техніки України, м. Київ, Україна; *Шоробура І. М.*, доктор педагогічних наук (13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки), професор кафедри педагогіки, член-кореспондент НАПН України, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Заслужений діяч науки і техніки України, м. Хмельницький, Україна.

Заступники головних редакторів: *Гуралюк А. Г.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна; *Кришук Б. С.*, кандидат педагогічних наук, доцент, начальник наукового відділу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький, Україна.

Виконавчий редактор: *Тарнавська С. В.*, кандидат історичних наук, вчений секретар Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Вебрерактор та редактор верстки: *Середа Х. В.*, науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Літературні редактори: *Бойко О. А.*, молодший науковий співробітник відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна; *Василенко Н. М.*, провідний редактор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Бібліографічний редактор: *Пономаренко Л. О.*, кандидат наук із соціальних комунікацій, завідувач відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

DOI: 10.32405/2663-5739-2023-7

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Антоненко Н. Б.	<i>кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;</i>
Гавриленко Т. Л.	<i>доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна;</i>
Лобода С. М.	<i>доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри комп'ютерних мультимедійних технологій факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету, м. Київ, Україна;</i>
Лучанинова О. П.	<i>доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України, м. Дніпро, Україна;</i>
Коляда Н. М.	<i>доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, Україна;</i>
Кравченко О. О.	<i>доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, Україна;</i>
Міхно О.П.	<i>доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, директор Педагогічного музею України, м. Київ, Україна;</i>
Ростока М.Л.	<i>кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувач відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;</i>
Сухомлинська О. В.	<i>доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;</i>
Велскоп Войцех	<i>доктор соціологічних наук, проректор з організації навчання та якості освіти Вищої школи бізнесу і наук про здоров'я в Лодзі, м. Лодзь, Республіка Польща;</i>
Георгієва Нелі	<i>доктор наук, доцент, завідувач кафедри енергетики факультету «Техніка і технології» Тракійського університету, м. Ямбол – м. Стара Загора, Болгарія;</i>
Асенова	
Зорич Вучина	<i>кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки філософського факультету в м. Никшич Університету Чорногорії, м. Подгориця, Чорногорія;</i>
Келемен Габріела	<i>доктор філософії, доцент кафедри наукової освіти, психології та соціальної роботи, заступник декана факультету навчальних наук, психології та соціальних наук Аурел Влайку університету Арада, м. Арад, Румунія.</i>

Науково-педагогічні студії : науковий журнал / голов. ред.: Л. Д. Березівська, І. М. Шоробура. – Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2023. – Вип. 7. – 288 с.

За достовірність фактів, назв, дат, посилань на літературні джерела тощо відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 10 від 30 жовтня 2023 року).*

© Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського, 2023.

© Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2023.

Founders:

*V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy*

Research and Educational Studies : Scientific Journal / Chief Editor L. D. Berezivska, I. M. Shorobura. Kyiv, 2023. Issue 7. 288 p.

The academic Research and Educational Studies journal contains the articles on education/pedagogy etc.

The issue is included in the List of Scientific Publications of Ukraine, category "B", the specialty "011 – Educational, Pedagogical Sciences" (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 dated June 29, 2021).

The journal is indexed of international scientometric base **Index Copernicus International**

EDITORIAL BOARD:

Chief Editors: *Berezivska L. D., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Director of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Honoured Science and Technology Worker of Ukraine, Kyiv, Ukraine; Shorobura I. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Rector of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Honoured Master of Sciences and Engineering of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine.*

Deputy Chief Editors: *Guraliuk A. G., PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department of Digital Technologies and Computer Support, of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine; Kryshchuk B. S., PhD, Assistant Professor, Chief of the Research Department of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, Ukraine.*

Executive editor: *Tarnavska S. V., PhD (History), Scientific Secretary at V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine (responsible secretary).*

Web and publishing editor: *Sereda Kh. V., Researcher of the Department of Pedagogical and Source Studies Biographistics of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine (editor);*

Literary editor: *Boiko O. A., Junior Researcher of Digital Technologies and Computer Support, of Education of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine; Vasilenko N. M., Leading Editor of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine.*

Bibliographical editor: *Ponomarenko L. O., PhD (Social Communication Studies), acting Head of the Department of Scientific and Educational Information Resources, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine (bibliographic editor).*

DOI: 10.32405/2663-5739-2023-7

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

- Antonets N. B.** *PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of Department of Pedagogical Source Studies and Biography of Education of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine*
- Gavrylenko T. L.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of preschool and primary education at Taras Shevchenko National University «Chernihiv Collegium», Chernihiv, Ukraine;*
- Loboda S. M.** *Doctor of pedagogical sciences, Professor, Professor of Department of Computer Multimedia Technology Faculty of International Relations of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine;*
- Luchaninova O. P.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Engineering Pedagogy Department, Professor of the Department of Engineering Pedagogy of the National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;*
- Koliada N. M.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Social Pedagogy and Social Work Department of Pavlo Tychyna Uman state Pedagogical University, Uman, Ukraine;*
- Kravchenko O. O.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Social and Psychological Education of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine;*
- Mikhno O. P.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Department of Pedagogical and Source Studies Biographistics of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,, Director of the Pedagogical Museum of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Rostoka M. L.** *PhD, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Sukhomlynska O. V.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of NAES of Ukraine, Chief Researcher of the Department of Pedagogical and Source Studies Biographistics of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Welskop Wojciech** *Doctor of Social Sciences, Academy of Business and Health Sciences in Lodz (Poland);*
- Georgieva Neli** *Doctor of Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Energetics, Faculty of Technics and*
- Asenova** *Technology, Trakia University of Stara Zagora, Yambol, Bulgaria;*
- Vučina Zorić** *Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy at the Faculty of Philosophy in Nikšić, University of Montenegro in Podgorica (Montenegro);*
- Kelemen Gabriela** *Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Scientific Education, Psychology and Social Work, Vice-Dean of Faculty of Educational Science, Psychology and Social Sciences, «Aurel Vlaicu» University of Arad, (Arad, Romania).*

Research and Educational Studies: Scientific Journal / Chief Editors
L. D. Berezivska, I. M. Shorobura. Kyiv, 2023, Issue 7, 288 p.

The journal is recommended for publication according to the decision of the Scientific Council of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine (minutes No 10 dated 30 October 2023).

© V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, 2023.

© Khmelnytskyi Humanitarian Educational Academy, 2023.

ЗМІСТ

ІСТОРИКО-ОСВІТНІ СТУДІЇ

<i>Лариса Березівська</i> ІДЕЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ДУХОВНУ ПОТРЕБУ ДИТИНИ В ЧИТАННІ У РУСЛІ НОВИХ ВИКЛИКІВ І РЕАЛІЙ: ЗА КНИЖКОЮ «СЕРЦЕ ВІДДАЮ ДІТЯМ»	9
<i>Анатолій Вихрущ, Ольга Христенко, Надія Данік</i> ЗНАННЯ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ: МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ.....	26
<i>Ілона Костікова, Хаочже Цзян</i> ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В КИТАЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА.....	40
<i>Оксана Кравченко</i> НАВЧАЛЬНИЙ ВІЗИТ «РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКОЇ АРХІВІСТИКИ В УКРАЇНІ»: ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ	53
<i>Ольга Лучанінова</i> ВИХОВНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА В УМОВАХ ВІЙНИ І ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ.....	68
<i>Олександр Міхно</i> ТЕМА ВІЙНИ В КНИЗІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО «ЯК ВИХОВАТИ СПРАВЖНЮ ЛЮДИНУ»: ДІАЛОГ ІЗ ТЕПЕРІШНІМ І МАЙБУТНІМ.....	85
<i>Elena Zhizhko, Gali-Aleksandra Beltrán</i> THE PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION IN NEW SPAIN	100
<i>Микола Прищак</i> ГЕНЕЗА КОМУНІКАТИВНИХ ІДЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ (90-ТІ РОКИ ХХ ст.).....	114
<i>Валентина Малик</i> ОСВІТНІЙ ПРОСТІР УНІВЕРСИТЕТУ: СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ	132
<i>Володимир Онацький</i> РЕЗУЛЬТАТИ ОНЛАЙН-ОПИТУВАННЯ ПЕДАГОГІВ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ В УКРАЇНІ	148
<i>Тетяна Павленко</i> ПОСТАТЬ МАРІЇ МОНТЕССОРІ (1870–1952) У ВІДКРИТИХ ДОВІДКОВИХ ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАННЯХ.....	167

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ

<i>Андрій Гуралюк</i> КОЛЕКЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ ЯК СКЛАДОВА НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	180
<i>Інна Коваленко</i> БІБЛІОТЕКА ЯК ПЛАТФОРМА ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	194

Оксана Матвійчук, Наталія Петрошук АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДОМАШНЬОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ	205
Олена Мерзлякова ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ВОЄННИХ УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	222
Сніжана Тарнавська ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОСТАТІ О. В. ДУХНОВИЧА (1803– 1865) В ЕЛЕКТРОННОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНОМУ РЕСУРСІ «ВИДАТНІ ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ ТА СВІТУ».....	238
Тетяна Гodeцька ПРОБЛЕМАТИКА ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ	252
Уляна Кірієнко ІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ВПЛИВІВ ТА ЕФЕКТІВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ.....	275
Відомості про авторів	287

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-9-25>

УДК 37.091.4Сухомлинський:37.015.311

Лариса Березівська,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5068-5234
e-mail: lberezivska@ukr.net

ІДЕЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ДУХОВНУ ПОТРЕБУ ДИТИНИ В ЧИТАННІ У РУСЛІ НОВИХ ВИКЛИКІВ І РЕАЛІЙ: ЗА КНИЖКОЮ «СЕРЦЕ ВІДДАЮ ДІТЯМ»

Анотація. У статті на основі аналізу книжки «Серце віддаю дітям» висвітлено ідеї українського педагога В. О. Сухомлинського (1918–1970) про значення читання для розумового, духовного, естетичного, емоційного розвитку дитини. Розкрито міркування вченого про необхідність виховання в учнів любові до книжки, читання, рідного слова. Аргументовано, що читання має стати духовною потребою дитини, підлітка, людини на все життя, тобто життєвою стратегією. Провідну роль у цьому процесі повинні відігравати вчителі, бібліотекарі в тісному зв'язку з батьками. Встановлено, що ідеї Сухомлинського, якщо відкинути ідеологічні нашарування, співзвучні із задекларованими положеннями Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія». Зокрема щодо популяризації читання як чинника розвитку критичного мислення та інструменту досягнення успіху у навчанні та житті. З'ясовано, що для виховання у школярів потреби читання ті форми і методи, які педагог розробив і апробував в освітньому процесі Павлівської середньої школи, можна актуалізувати під час розбудови Нової української школи. Але нині, на відміну від радянської освіти як складника тоталітарної системи, маємо прищеплювати стійкий інтерес і потребу в читанні саме української книжки. Для цього фонди шкільних бібліотек необхідно наповнювати відповідно до сучасних навчальних програм, тобто дерадянізувати та дерусифікувати, очистити їх від тоталітарного спадку. Нині шкільна бібліотека має стати безпечною територією для українського учня. Книжка «Серце віддаю дітям» є джерелом дослідження історико-освітньої проблеми: як у тоталітарних умовах радянської дійсності пробивалися паростки гуманізму, дитиноцентризму і як радянська ідеологія загалом під виглядом гуманізації освіти і через читання книжки зокрема дегуманізувала виховання і навчання

української дитини, тобто насаджувала «велику російську культуру», комуністичні символи (галстук, ленінець, піонер тощо) з метою формування громадянина тоталітарної держави. Подальшого вивчення і висвітлення потребують ідеї В. О. Сухомлинського у порівняльному аспекті із міркуваннями відомих українських освітян (Б. Д. Грінченко, С. Ф. Русова, Я. Ф. Чепіга та ін.) про значення потреби читання саме української книжки для розвитку дитини як майбутнього громадянина України.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, дитина і читання, школа і бібліотека, книжка «Серце віддаю дітям», стратегія розвитку читання, українська книжка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нині в умовах нових викликів і реалій, спричинених російсько-українською війною, інтенсифікації цифровізації всіх сфер людської діяльності, зокрема освіти, широкого використання інтернет-ресурсів все актуальнішою стає проблема гармонізації процесу пошуку інформації, виявлення шляхів виховання у дитини потреби читання книжок. Позитивно, що ця проблема набула державного значення. Так, у Стратегії розвитку читання на період до 2032 р. «Читання як життєва стратегія» (2023) задекларовано:

Набуття звички читання як щоденної практики, а також формування читацької грамотності визначають можливості для якісного здобуття освіти, розвитку критичного мислення, самореалізації особистості та загалом більшої задоволеності життям в умовах інформаційного перенасичення, нестабільної політичної чи економічної ситуації в державі. Крім того, читання є одним із ключових чинників розвитку людського потенціалу. (*Стратегія розвитку читання на період до 2032 р. «Читання як життєва стратегія», 2023*)

Дуже важливим є такий акцент – в умовах російської навали, насадження шовіністичних ідеологем «руського миру», масштабного поширення російської пропаганди в українському інформаційному просторі, формування стійкого інтересу до читання української книги як ніколи стає потужною зброєю проти російської всебічної агресії. (*Стратегія розвитку читання на період до 2032 р. «Читання як життєва*

стратегія», 2023).

На жаль, внаслідок агресії РФ рівень читання ще більше знизився. Водночас «на хвилі патріотичних настроїв в Україні простежується зростання попиту на книжки українською мовою і станом на початок 2023 року ця тенденція триває», актуалізація теми читання у школах є критично важливою для української освіти. «Тому дедалі більшу роль, – як зазначається у документі, – за таких обставин повинні відігравати бібліотеки як один із базових елементів суспільного розвитку і таких його складових, як культура, наука і освіта» (*Стратегія розвитку читання на період до 2032 р. «Читання як життєва стратегія»*, 2023).

Як школярів умотивувати до читання, щоб воно стало їхньою духовною потребою? Які форми роботи у школі, бібліотеці варто здійснювати, щоб здобувачі освіти протягом життя сприймали читання невід’ємним складником освітньої практики? Як сформувати звичку і бажання дитини читати? Ці питання в освітньому процесі надзвичайно актуальні. Про це український педагог, дитячий письменник В. О. Сухомлинський (1918–1970) розмірковував у численних наукових розвідках, під час практичної роботи з учнями, учителями, батьками в Павлівській середній школі. Про це йдеться й у найвідомішій його праці «Серце віддаю дітям» (Сухомлинський, 1977; Сухомлинський, 2012; Сухомлинський, 2018), а найповніше – у підрозділі «Книга в духовному житті дитини».

Беззаперечно сьогодні ми маємо вдумливо перечитувати педагогічні твори В. О. Сухомлинського. Так, він жив і творив у радянський час, коли Українська Радянська Соціалістична Республіка входила до Радянського Союзу. Проте Василь Олександрович, як гуманіст, намагався впроваджувати загальнолюдські цінності в тоталітарну школу. Саме тому з проголошенням незалежності України в 1991 р., відродженням демократичного і гуманістичного принципів в освіті, інтенсифікувалося

звернення до ідей цього педагога, ідей, які через дитиноцентрованість набули актуальності і в умовах розбудови Нової української школи. Творчість В. О. Сухомлинського має і своїх прихильників, яких значно більше, і опонентів. Його донька, академік О. В. Сухомлинська, пише: «...переконана, що він (Сухомлинський – Л. Б.), творчий, педагог-мислитель, рухався від одного берега до іншого, і у нього просто не вистачило часу пристати – адже доля йому відмірила лише одне десятиліття – 1960-ті роки» (Сухомлинська, 2018a, с. 16).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Історіографічне пізнання проблеми свідчить, що ідеї В. О. Сухомлинського про читання неодноразово висвітлювали українські (М. Я. Антоненко, Л. Д. Березівська, І. Д. Бех, Л. М. Заліток, Н. А. Калініченко, О. Б. Петренко, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, В. Л. Федяєва та багато ін.) і зарубіжні вчені (Е. Гартманн (Німеччина), А. Кокерілл (Австралія), Б. Калиновська-Вітек (Польща), Х. Франгос (Греція) та ін.) у контексті різних освітньо-наукових студій (Березівська, 2015; Березівська, 2017; О. Сухомлинська, Березівська, Страйгородська, Павленко, Л. Сухомлинська, & Демида, 2018; Сухомлинська, 2018a; Berezivska & Kalinowska-Witek, 2020). У присвячених творчому доробку педагога численних працях українських і зарубіжних науковців знайдемо звернення до книжки «Серце віддаю дітям». Крізь призму різних освітніх проблем сучасні дослідники аналізують цей текст (Баранюк, 2018; Іванова, 2013; Сивачук, 2008).

Про історію створення згаданої праці, шлях до друку, зміст і долю після оприлюднення, дискурс щодо висловлених Василем Олександровичем ідей найвичерпніше йдеться у статті академіка О. В. Сухомлинської «У пошуках справжнього» (2018) (Сухомлинська, 2018b). І це дуже важливо, що є нове прочитання цієї книжки з коментарями в нинішніх умовах деколонізації українського гуманітарного простору. Як відомо, видання присвячено проблемам підготовки дітей до школи та ідеям навчання й виховання учнів початкових класів (Сухомлинська, 2018b, с. 6). Уперше

воно побачило світ 1968 року в НДР, що суперечило видавничій традиції СРСР, тому це замовчували. Видавництво «Радянська школа» опублікувало текст російською мовою в 1969 р. Станом на 1998 р. цю книжку видавали 55 разів 30 мовами світу переважно у 1970–1980 рр. (азербайджанська, англійська, бенгальська, в'єтнамська, вірменська, грузинська, китайська, латиська, монгольська, польська, португальська, сербська, тайська, фінська, французька, японська та ін.) багатомільйонними накладками (Сухомлинська, 2018b, с. 20; О. Сухомлинська, Березівська, Страйгородська, Павленко, Л. Сухомлинська, & Демида, 2018, с. 87–123).

Варте уваги видання англійською мовою австралійського дослідника творчої спадщини В. О. Сухомлинського А. Кокерілла (Sukhomlinsky, 2016). У вступній частині вчений наголошує на найголовнішій відмінності підготовленого ним видання від попередніх перекладів – меншою кількістю матеріалів ідеологічного характеру: «Я також вирізав невелику частину тексту з рукопису 1966 року, який, на мою думку, є надто відверто ідеологізованим для читачів із західних демократій» (Sukhomlinsky, 2016, с. XIV). Водночас він пояснює наявність у книзі «Серце віддаю дітям» комуністичної риторики тим, «що для того, щоб взагалі вийти друком, потрібно було віддати певну пошану комуністичній ідеології» (Sukhomlinsky, 2016, с. XIV).

У ході вивчення сучасної зарубіжної історіографії не вдалося віднайти інших статей, присвячених книзі В. О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» (крім російських авторів). Водночас важливими для нас є дослідження з проблеми читання в історико-освітньому аспекті сучасних зарубіжних вчених, зокрема: М. Долатхах, А. Х. Лундх (Швеція, 2015); Е. Кляйнау, Л. Ріеттієнс (Німеччина, 2020); А. Малінен, Т. Лайне-Фрігрєн, М. Каарнінен (Фінляндія, 2022) та ін. (Dolatkhah, & Lundh, 2016; Kleinau, & Riettiens, 2020; Malinen, Laine-Frigren, & Kaarninen, 2022). Ми навели лише окремі приклади, які свідчать про актуальність теми читання у

міжнародному освітньо-науковому просторі.

Мета та завдання статті. На основі аналізу висловлених міркувань Василя Сухомлинського у книжці «Серце віддаю дітям» актуалізувати форми і методи роботи для формування в учнів звички і потреби читати у руслі Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія» (2023). З огляду на досліджувану тему виникає питання: чи для сучасної Нової української школи актуальні розроблені павлиським учителем форми і методи роботи щодо формування потреби читання? Перейдемо до окресленої проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Про книжку «Серце віддаю дітям»

Як відомо, книжку «Серце віддаю дітям» написано в радянський час про радянську школу, навчання та виховання майбутнього громадянина і патріота радянської держави. Тоді російська мова і література превалювали над іншими навчальними предметами і забезпечували русифікацію українського народу. Тому у книжці ми знайдемо посилання не лише на українських, а й російських письменників, поетів, вчених та ін., яких у контексті дерусифікації вже нарешті вилучили з освітнього процесу і з українського простору загалом. Безперечно, це яскравий приклад того, як радянська ідеологічна пропаганда системно «засмічувала» свідомість української дитини. І це важливо розуміти – таким було минуле, а Сухомлинський був людиною радянської доби.

Духовна потреба у читанні в учнів формувалася на основі українських і зарубіжних книжок. І це закономірно. Водночас бачимо приклади цілеспрямованої русифікації української освіти. Наприклад, використання в освітньому процесі переважно творів російських письменників і поетів (Сухомлинський, 2018, с. 331–332, с. 335) тощо. Неприйнятною сьогодні є і практика одночасного пізнання відтінків «рідного і російського слова» (Сухомлинський, 2018, с. 339). Традиційно для того часу на сторінках видання бачимо комуністичну риторiku: «великий Ленін», «герої-

комуністи» «ленінська людяність», «виховання почуття любові до комуністичної партії», «піонери-герої», «Радянська Батьківщина», «юні ленінці», «червоний галстук» (Сухомлинський, 2018, с. 376, с. 378, с. 379, с. 441) тощо. Ця популярна книжка, що ми її аналізуємо, відображає реалії радянської освіти, яка була інструментом русифікації української дитини і комуністичної пропаганди. Але тогочасна цензура не допустила б до друку видання без комуністичних пропагандистських атрибутів. І про це свідчать рецензії на рукопис книжки «Серце віддаю дітям». Так, очільники видавництва «Радянська школа» писали, що «в рукопису слово “партія” не згадується, автору слід розповісти, що являє собою партія комуністів, партія Леніна» (Сухомлинський, 2018, с. 522). То як у тих зацементовано тоталітарних умовах з’являлися паростки гуманізму, дитиноцентризму можна нині тільки здогадуватися – завдяки надлюдським зусиллям.

Читання як духовна потреба дитини

В. О. Сухомлинський вважав книгу великим досягненням людства. Він звертався до вчителів: «Покажіть дітям красу, мудрість, глибину думки однієї книжки, але покажіть так, щоб кожна дитина назавжди полюбила читання, була готова вийти в самостійне плавання книжковим морем» (Сухомлинський, 2018, с. 93). Водночас читання він називав «школою емоційно-морального виховання» (Сухомлинський, 2018, с. 333). У щоденній практичній роботі педагог прагнув до того, щоб індивідуальне читання було духовною потребою дитини (Сухомлинський, 2018, с. 327). І це була щоденна і системна робота. У 1-2 класах на 1-2 тижні учень брав книжку для читання її в голос. Чому? Бо спочатку дитина мала добре навчитися читати (Сухомлинський, 2018, с. 328).

Казка як засіб виховання учнів

Василь Олександрович неодноразово висловлював думку про важливість казки для духовного, емоційно-морального розвитку дитини: «...казкові образи яскраво емоційно забарвлені» (Сухомлинський, 2018,

с. 84). Він не уявляв навчання в школі без слухання й створення казки. Слухаючи казку, дитина має переживати «боротьбу добра і зла», проте, «якщо замість радісних вогників захоплення в її очах зневага – це значить, щось у дитячій душі надломлено, і багато сил треба докласти, щоб випрямити душу» (Сухомлинський, 2018, с. 90–91).

Педагог вважав казку «життєдайним джерелом дитячого мислення, шляхетних почуттів та прагнень» (Сухомлинський, 2018, с. 301). Під враженням казкових образів, як зазначав В. О. Сухомлинський, у дитини народжуються естетичні, моральні й інтелектуальні почуття. «Без казки – живої, яскравої, такої, що оволоділа свідомістю та почуттями дитини, неможливо уявити дитяче мислення і дитячу мову як певну сходинку людського мислення й мови», – писав Василь Олександрович. У процесі багаторічних спостережень виявлено, що «завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем..., відгукується на події та явища навколишнього світу» (Сухомлинський, 2018, с. 303).

В окремому підрозділі «Кімната казки» педагог описує досвід формування любові до казки: читання разом із вчителем, індивідуальне читання, складання казок. Він вважав, що «Казка – благодатне і нічим не замінне джерело виховання любові до Батьківщини», що через казку дитина пізнає народну культуру і рідний народ (Сухомлинський, 2018, с. 302). Перед нами постає інтер'єр Кімнати казки, створений учнями під керівництвом вчителя. У цій кімнаті діти слухали, читали, переказували, складали, інсценували казки. А це і розвиток мислення, уяви, пам'яті тощо. Казка є важливим засобом розумового, морального, духовного розвитку дитини, інструментом формування її потреби читання (Сухомлинський, 2018, с. 309). Педагог писав: «Казка – це активна естетична творчість, яка захоплює всі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю» (Сухомлинський, 2018, с. 312–313). І сьогодні важливо, щоб вчитель читав дітям казки: «Як і розповіді казок, читання було могутнім засобом виховання розуму й добрих людських почуттів» (Сухомлинський, 2018,

с. 313). Цікавою формою долучення до читання є «Острів див», якому присвячено окремий підрозділ.

Система формування у дитини любові до книжки, потреби читання

Педагогічний колектив на чолі з В. О. Сухомлинським розробив систему формування в дитини любові до книжки, потреби читання: у 1–2 класах на кожні 1–2 тижні учень брав у бібліотеці книжку, читав її в голос; у 2 класі школярі вели записничок «Словесна скринька», де занотовували цікаві чи незрозумілі слова, а Василь Олександрович потім їх пояснював; у 3–4 класах записували й мовні звороти, фрази, речення, які полюбилися. Через три місяці після початку навчального року діти читали казки та оповідання, які не ввійшли до читанки (Сухомлинський, 2018, с. 327).

На думку вченого (Сухомлинський, 2018):

Читання як джерело духовного збагачення не зводиться до вміння читати; цим умінням воно тільки починається... Вміти читати – це означає бути чуйним до сенсу і краси слова, до його найтонших відтінків... Читання – це віконце, крізь яке діти бачать і пізнають світ і самих себе. (с. 327)

Він вважав, що перед тим, як навчитися читати, «дитина має почути читання вчителя, матері, батька, відчутти красу художніх образів» (Сухомлинський, 2018, с. 328).

Форми, що розвивали потребу учнів у читанні

Василь Олександрович пропонував учителям уважно добирати матеріал для читання, щоб кожна прочитана книжка лишила глибокий слід у серці та свідомості дитини, допомогла відкрити їй нові духовні багатства. Для цього творчий колектив Павлиської середньої школи на чолі з В. О. Сухомлинським розробив і апробував низку дієвих форм, що розвивали потребу учнів у читанні: *колективні читання* (багаторазове читання улюблених книжок у Кімнаті Казки, Кімнаті Українського Слова); *уроки*, на яких школярі читають оповідання; *багаторазове читання віршів* із

метою вивчення напам'ять; *вечори та ранки* виразного читання; *Свято Рідного Слова*; *гуртки любителів і шанувальників рідного слова*, де брали участь діти та їхні батьки; *Свято Книги*; *дитяча, особиста та сімейна бібліотеки* тощо (Сухомлинський, 2018, с. 327–338). У підрозділі «Книга в духовному житті дитини» учений запропонував підходи для реалізації названих форм.

В. О. Сухомлинський описав початок навчального року у Павлиській школі. Це було свято школи і книги. Десятикласники дарували першокласникам книжку з написом «Щасливої дороги тобі, маленький друже. Бережи цю книгу. Нехай вона все життя нагадує тобі про свято школи, про дні, коли ти став учнем. Нехай завжди зберігається в бібліотеці твоєї родини». Як згадував педагог, випускники школи зберігали «цю книжку як святиню, як безцінну пам'ять про золоте дитинство» (Сухомлинський, 2018, с. 181). Свято книги 31 серпня стало традиційним, коли книги один одному дарували діти і батьки, очільники села дарували книги найкращим керівникам гуртків любителів і шанувальників рідного слова (Сухомлинський, 2018, с. 337).

Особиста бібліотека учня

Талановитий педагог наполегливо домагався створення в кожній сім'ї впродовж перших двох років навчання в початкових класах *особистої бібліотеки* учня. За словами Василя Олександровича, він хвилювався, коли протягом місяця родинна бібліотека не поповнювалася жодною книжкою. І це закономірно, бо за Сухомлинським «дитина – це дзеркало морального життя батьків» (Сухомлинський, 2018, с. 72). Педагог розглядав книжку засобом самовиховання, підготовки до самостійного життя, а отже духовною потребою «маленької людини» (Сухомлинський, 2018, с. 337).

Дитяча бібліотека у школі

Особливе місце в шкільній бібліотеці Павлиської середньої школи посідала *Дитяча бібліотека*, яка складалася з кількох відділів. Перший відділ був розрахований на чотири роки навчання в початковій школі. Він

містив оповідання, що мають найбільшу цінність для морального, розумового та естетичного виховання дітей. Оповідання діти читали під керівництвом учителя на уроках і в позакласний час. «Цей відділ нашої бібліотеки можна порівняти з фонотекою музичних творів, призначених для колективного слухання», – писав Василь Олександрович (Сухомлинський, 2018, с. 333). Другий відділ – казки, вірші, байки для позакласного читання за вибором дитини. Третій відділ – давньогрецька міфологія, яка відіграє велику роль в інтелектуальному й естетичному вихованні дітей, «пробуджує уяву, розвиває розум, виховує інтерес до далекого минулого» (Сухомлинський, 2018, с. 333–334). Дитяча бібліотека була основою навчання виразному читанню, пізнання світу, школою емоційно-морального виховання учнів.

Читання як засіб світосприйняття дитини

Педагог особисто прагнув, щоб читання ставало найважливішою духовною потребою дітей і застерігав: «Якщо з дитинства у дитини не виховано любові до книжки, якщо читання не стало її духовною потребою на все життя, в роки отрочтва душа підлітка буде порожньою...» (Сухомлинський, 2018, с. 338). Крім того, В. О. Сухомлинський читав та розповідав школярам «життєві історії, в яких звучить заклик до боротьби за людську гідність, яскраво виражена ідея непримиренності до гноблення людини людиною» (Сухомлинський, 2018, с. 373). Він вважав, що «книга мусить стати для кожного вихованця другом, наставником і мудрим учителем» (Сухомлинський, 2018, с. 337).

Плекання у школі культу книги

Василь Олександрович відзначав стратегічну роль школи у вихованні учнів засобом книжки: «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книги і культ рідного слова» (Сухомлинський, 2018, с. 338). Він акцентував увагу на значенні читання в моральному вихованні школярів:

«Важко уявити повноцінне виховання без того, щоб дитина не зачитувалася до півночі книжкою про моральну велич, щоб її серце не заколотало від почуття захвату» (Сухомлинський, 2018, с. 377). Педагог дійшов думки, що «моральний ідеал народжується в серці тоді, коли людина начебто вдивляється в саму себе, порівнює себе з тим, хто є в її уяві взірцем моральної краси – вірності переконанням, мужності, стійкості, непохитності перед трудящими» (Сухомлинський, 2018, с. 377).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз знаменитої праці «Серце віддаю дітям» достеменно доводить, що В. О. Сухомлинський надавав великого значення читанню для розумового, духовного, естетичного, емоційного розвитку дитини, зокрема її емоційного сприйняття себе та пізнання світу. Глибокими й промовистими, із філософським і психологічним контекстом є міркування вченого про необхідність виховання в учнів любові до книжки, читання, рідного слова. Він аргументував, що читання має стати духовною потребою дитини, підлітка, людини на все життя, тобто життєвою стратегією. Провідну роль у цьому процесі повинні відігравати вчителі, бібліотекарі в тісному зв'язку з батьками. Якщо відкинути ідеологічні нашарування, ідеї Сухомлинського загалом співзвучні із задекларованими положеннями Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія». Зокрема щодо популяризації читання як чинника розвитку критичного мислення та інструменту досягнення успіху у навчанні та житті (*Стратегія розвитку читання на період до 2032 р. «Читання як життєва стратегія»*, 2023). Вважаємо, що розроблені педагогом форми та методи формування у школярів потреби читання, апробовані в освітньому процесі Павліської середньої школи, можуть бути актуалізовані під час розбудови Нової української школи. Але нині на відміну від радянської освіти як складника тоталітарної системи маємо формувати стійкий інтерес і потребу в читанні саме української книжки задля «збереження української державності та ідентичності, національної консолідації, модернізації, сталого розвитку

суспільства і кожного його члена» (*Стратегія розвитку читання на період до 2032 р. «Читання як життєва стратегія»*, 2023). Для цього фонди шкільних бібліотек необхідно наповнювати відповідно до сучасних навчальних програм, тобто дерадянізувати та дерусифікувати, очистити їх від тоталітарного спадку. Безперечно, що цей процес мав би активізуватися значно раніше, тобто до російсько-української війни. Нині шкільна бібліотека має стати безпечною територією для українського учня.

Книжка «Серце віддаю дітям» є джерелом дослідження історико-освітньої проблеми: як у тоталітарних умовах радянської дійсності пробивалися паростки гуманізму, дитиноцентризму і як радянська ідеологія загалом під виглядом гуманізації освіти і через читання книжки зокрема дегуманізувала виховання і навчання української дитини, тобто насаджувала «велику російську культуру», комуністичні символи (галстук, ленінець, піонер тощо) з метою формування громадянина тоталітарної держави.

З огляду на це подальшого вивчення і висвітлення потребують ідеї В. О. Сухомлинського у порівняльному аспекті із міркуваннями відомих українських освітян (Б. Д. Грінченко, С. Ф. Русова, Я. Ф. Чепіга та ін.) про значення формування потреби читання української книжки для розвитку дитини як майбутнього громадянина України. Про це йтиметься у чергових публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Баранюк, І. Г. (2018). Принципи естетичного виховання учнів початкової школи в книзі Василя Сухомлинського «Серце віддаю дітям» та в його художній педагогіці. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, 171, 183–188. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2018_171_37.
- Березівська, Л. Д. (2015). В. О. Сухомлинський про читання як засіб формування культури духовних потреб дитини. *Педагогічний альманах*, 26, 10–16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2015_26_3.
- Березівська, Л. Д. (2017). Шкільна бібліотека як центр розвитку дитини у творчій спадщині В. О. Сухомлинського. *Вісник Житомирського державного університету*

- імені Івана Франка. Педагогічні науки, 5, 25–30. <http://eprints.zu.edu.ua/26175/1/7.pdf>.
- Іванова, Н. (2013). «Серце віддаю дітям» у креативах філософського мислення. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, 123(1), 162–167. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_123\(1\)_43](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_123(1)_43).
- Кабінет Міністрів України. (2023, Березень 03). *Стратегія розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія»: схвалено розпорядженням № 190-р*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text>.
- Сивачук, Н. П. (2008). Праця В. О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» у контексті національної культурної семіосфери. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 132, 131–134.
- Сухомлинська, О. В. (2018а). Творчість Сухомлинського як об'єкт критики: тоді і нині. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, 171, 10–17. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2018_171_3.
- Сухомлинська, О. В. (2018b). У пошуках справжнього: вступна стаття. У В. О. Сухомлинський, *Серце віддаю дітям* (2-ге вид., с. 5–22). Акта.
- Сухомлинська, О. В., Березівська, Л. Д., Страйгородська, Л. І., Павленко, Т. С., Сухомлинська, Л. В., & Демида, Є. Ф. (Уклад.). (2018). *Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження: біобібліографічний покажчик*. Твори. <https://dnrb.gov.ua/ua/?indexes=17913-2>.
- Сухомлинський, В. О. (1977). Серце віддаю дітям. У *Вибрані твори* (Т. 3, с. 7–279). Радянська школа.
- Сухомлинський, В. О. (2012). *Серце віддаю дітям*. Акта.
- Сухомлинський, В. О. (2018). *Серце віддаю дітям* (2-ге вид.). Акта.
- Berezivska, L., & Kalinowska-Witek, B. (2020). V. O. Sukhomlinsky's Ideas About Reading as a Means for Development of a Child's Spiritual Needs Culture. In M. Oliinyk, O. Clipa, & M. Stawiak-Ososinska (Eds.), *Trends and Prospects of the Education System and Educators' Professional Training Development* (pp. 459–474). Lumen. <https://doi.org/10.18662/978-1-910129-28-9.ch029>.
- Dolatkhah, M., & Lundh, A. H. (2016). Information and experience: audio-visual observations of reading activities in Swedish comprehensive school classrooms 1967–1969. *History of Education*, 45(6), 831–850. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1166268>.
- Kleinau, E., & Riettiens, L. (2020). 'Nature' in German colonial literature for children and young people. *History of Education*, 49(4), 440–458. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2020.1753825>.
- Malinen, A., Laine-Frigren, T., & Kaarninen, M. (2022). Rebuilding emotional ties for child evacuees returning from abroad: children's literature and informal education in post-Second World War Finland. *History of Education*, 51(4), 578–595. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2021.2010814>.
- Sukhomlinsky, V. (2016). *My heart I give to children* (A. Cockerill, Trans.). EJR Language Service Pty Ltd.

REFERENCES

- Baraniuk, I. H. (2018). Principles of aesthetic education of children in primary school in Vasyl Sukhomlinskyi's work "I Give My Heart to Children" and in his artistic pedagogy. *Academic notes of the Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 171, 183–188. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2018_171_37 [in Ukrainian].

- Berezivska, L. D. (2015). V. O. Sukhomlynskyi's ideas about reading as a means of child's spiritual culture needs development. *Pedagogical almanac*, 26, 10–16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2015_26_3 [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D. (2017). School Library as a Child Development Center in V. O. Sukhomlynsky's Creative Oeuvre. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*, 5, 25–30. <http://eprints.zu.edu.ua/26175/1/7.pdf> [in Ukrainian].
- Ivanova, N. (2013). "I Give My Heart to Children" in the creatives of philosophical thinking. *Academic notes of the Kirovohrad Volodymyr Vinnichenko State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 123(1), 162–167. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_123\(1\)_43](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_123(1)_43) [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023, March 3). *Strategy for the development of reading for the period until 2032 "Reading as a life strategy": approved by Order No. 190*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Syvachuk, N. P. (2008). The work of V. O. Sukhomlynskyi "I Give My Heart to Children" in the context of the national cultural semiosphere. *Bulletin of the Cherkasy University. Series: Pedagogical Sciences*, 132, 131–134 [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. V. (2018a). Sukhomlynskyi's work as an object of criticism: present and past. *Academic notes of the Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 171, 10–17. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2018_171_3 [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. V. (2018b). In Search of the Real: An Introductory Essay. In V. O. Sukhomlynskyi, *I Give My Heart to Children* (2nd ed.). (pp. 5–22). Akta [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. V., Berezivska, L. D., Straihorodska, L. I., Pavlenko, T. S., Sukhomlynska, L. V., & Demyda, Ye. F. (Comps.). (2018). *Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: commemorating the 100th anniversary of his birth: biobibliographic index*. Tvory. <https://dnrb.gov.ua/ua/?indexes=17913-2> [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1977). I Give My Heart to Children. In *Selected works* (Vol. 3, pp. 7–279). Radianska shkola [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (2012). *I Give My Heart to Children*. Akta [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (2018). *I Give My Heart to Children* (2nd ed.). Akta [in Ukrainian].
- Berezivska, L., & Kalinowska-Witek, B. (2020). V. O. Sukhomlynsky's Ideas About Reading as a Means for Development of a Child's Spiritual Needs Culture. In M. Oliinyk, O. Clipa, & M. Stawiak-Ososinska (Eds.), *Trends and Prospects of the Education System and Educators' Professional Training Development* (pp. 459–474). Lumen. <https://doi.org/10.18662/978-1-910129-28-9.ch029>.
- Dolatkhah, M., & Lundh, A. H. (2016). Information and experience: audio-visual observations of reading activities in Swedish comprehensive school classrooms 1967–1969. *History of Education*, 45(6), 831–850. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1166268>.
- Kleinau, E., & Riettiens, L. (2020). 'Nature' in German colonial literature for children and young people. *History of Education*, 49(4), 440–458. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2020.1753825>.
- Malinen, A., Laine-Frigren, T., & Kaarninen, M. (2022). Rebuilding emotional ties for child evacuees returning from abroad: children's literature and informal education in post-Second World War Finland. *History of Education*, 51(4), 578–595. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2021.2010814>.
- Sukhomlynsky, V. (2016). *My heart I give to children* (A. Cockerill, Trans.). EJR Language Service Pty Ltd.

Larysa Berezivska,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Corresponding member of the NAES of Ukraine,
Director of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational
Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0002-5068-5234
e-mail: lberezivska@ukr.net

**VASYL SUKHOMLYNSKYI'S IDEAS ON A CHILD'S SPIRITUAL
NEEDS IN READING IN VIEW OF THE NEW CHALLENGES AND
REALITIES: BASED ON THE BOOK 'I GIVE MY HEART TO
CHILDREN'**

Abstract. Based on the analysis of the book 'I Give My Heart to Children', the article highlights the ideas of the Ukrainian educator V. O. Sukhomlynskyi (1918–1970) about the importance of reading for a child's mental, spiritual, aesthetic and emotional development. The scientist's considerations about the need to foster in pupils the love to books, reading and the native language have been revealed. It has been argued that reading should become a spiritual need of a child, a teenager, a person for life – that is, a life strategy. The leading role in this process should be played by teachers and librarians in close contact with parents. It has been found out that Sukhomlynskyi's ideas, if ideological stratifications are set aside, are consistent with the declared provisions of the Reading Development Strategy for the period till 2032 'Reading as a Life Strategy'. In particular, regarding the popularization of reading as a factor in the development of critical thinking and a tool for achieving success in education and life. It has been found out that the forms and methods developed and tested by the teacher in the educational process of Pavlyska secondary school can be actualized during the construction of the New Ukrainian School for fostering the schoolchildren's need for reading. But nowadays, in contrast to soviet education as a component of the totalitarian system, we have to instill a steady interest and need in reading Ukrainian books. For this purpose, it is necessary to replenish the funds of school libraries in accordance with modern curricula, that is, to de-sovietize and de-russify them, to cleanse them of the totalitarian heritage. Nowadays, a school library should become a safe area for the Ukrainian pupil. The book 'I Give My Heart to Children' is a source of research on a historical and educational problem: how the sprouts of humanism and child-centrism made their way in the totalitarian conditions of the soviet reality and how the soviet ideology in general, under the guise of humanizing education and through reading the book in particular, dehumanized the upbringing and education of the Ukrainian child, i.e. imposed a 'great Russian culture', communist symbols (a tie, a Leninist, a pioneer, etc.) with the aim of forming a citizen of a totalitarian state. The ideas of V. O. Sukhomlynskyi in a comparative aspect with the considerations of famous Ukrainian educators (B. D. Hrinchenko, S. F. Rusova, Ya. F. Chepiha, etc.) about

the importance of the need to read Ukrainian books for the development of a child as a future citizen of Ukraine.

Keywords: Vasyl Sukhomlynskyi, child and reading, school and library, book "I Give My Heart to Children", reading development strategy, Ukrainian book.

Анатолій Вихрущ,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови,
Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського,
м. Тернопіль, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4177-4614
e-mail: anatolwychruszcz@ukr.net

Ольга Христенко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін,
Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського,
м. Тернопіль, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6036-2829
e-mail: khrystol@ukr.net

Надія Данік,
викладач кафедри загального мовознавства і слов'янських мов,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна
ORCID ID: 0009-0003-7440-756
e-mail: nadiiadanik@ukr.net

ЗНАННЯ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ: МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ

Анотація. У статті здійснено аналіз проблеми знань у системі цінностей людини та суспільства. Схарактеризовано змістову структуру знання як центрального елемента інтегрального мислення, що передбачає урахування різних аспектів досліджуваного явища й водночас бачення його з позиції соціальної цілісності.

Проаналізовано дидактичні закономірності конструювання системи цінностей особистості, що відображають знання як необхідну умову прийняття нею суспільного ідеалу та інтеріоризації відповідної ціннісної ієрархії.

За результатами аналізу наукових розвідок українських (О. Вишневський, О. Сухомлинська, Н. Ткачова, Є. Хриков) та зарубіжних (Г. Ровід (H. Rovid), Ш. Матусяк (Sh. Matusiak), Дж. Берджес-Пуїо (J. Berges-Puyo), А. Гернандо (A. Hernando), А. Тейлор (A. Taylor)) учених

визначено тенденції розвитку сучасного наукового знання в контексті викликів ХХІ сторіччя (глобалізація, інформатизація, нові теорії). Йдеться про позиціонування знання як окремої вартості в системі цінностей майбутніх фахівців, особистості в цілому; а також спроби впровадження нових форм знання шляхом інтегрального мислення як методологічної основи вирішення актуальних проблем людини й суспільства.

Обґрунтовано, що потенціал знання навіть у форматі інноваційних концепцій, теорій, не може замінювати фундаментальних цінностей морального змісту, які апіорі здатні забезпечити регулювання наукової, інформаційної та інших сфер заради інтересів людини та людства.

Підсумовано, що війна проти України актуалізувала проблему захисту системи цінностей, пов'язаних з обізнаністю (історія України, української культури, історія педагогіки тощо), національним самоусвідомленням, збереженням національної ідентичності, захистом правди, справедливості, людяності. До того ж, в освітньому контексті масове дистанційне навчання детермінує пошук фахівцями нових дидактичних закономірностей, які сприятимуть збереженню якості вітчизняної освіти, впровадження системи цінностей, релевантних потребам перемоги й успішної відбудови України.

Ключові слова: цінності, знання, виховання, дидактика, освіта.

Постановка проблеми у загальному вигляді. При вирішенні проблем сучасної науки важливо звернути уваги на три головні аспекти: опис проблеми, аналіз причин, прогностична оцінка. Оцінюючи результати сучасних вітчизняних і зарубіжних досліджень, можна зробити висновок про домінування трьох важливих напрямків: особистісний розвиток, система цінностей, знання. Оскільки кожне з цих понять заслуговує серії монографічних досліджень, окреслимо лише найважливіші аспекти. В авторській періодизації (Професійна лінгводидактика, 2022), присвяченій розвитку дидактичних систем, 2018 рік розглядається як початок нового, сьомого періоду (етнодидактика, релігійна дидактика, філософська, академічно-університетська, педагогічно-психологічна, інформаційна, інтегральна дидактика).

Підкреслено необхідність підготовки підручників, монографій нового покоління, в яких на основі принципів науковості, історизму, системності, новаторства будуть знайдені закономірності розвитку освітніх систем, здійснено оцінку процесу виникнення і поширення авторських виховних,

дидактичних систем, можливості використання досвіду минулих років в умовах сьогодення. Інтегральне мислення, до якого закликав Я. А. Коменський і яке експерти Римського клубу в грудні 2017 р. назвали пріоритетом, передбачає насамперед ретроспективну оцінку і міждисциплінарний підхід (Вихрущ & Данік, 2023).

Висновки експертів Римського клубу з красномовною назвою «Come on» (див.: von Weizsäcker & Wijkman, 2018), власне кажучи, об'єднали всі три вищеназвані пріоритети. Підкресливши необхідність радикальних змін в глобальній освіті, автори конкретизували пріоритетні завдання. По-перше, це ціннісно орієнтована організація освітнього процесу. Адже, універсальні цінності як визначальний чинник життєдіяльності відображають квінтесенцію мудрості, набутої століттями. По-друге, перехід від навчання, в основі якого розвиток пам'яті, до принципово нового рівня, в основі якого критичне, незалежне, оригінальне, інтегральне мислення, адаптація до творчого реагування на майбутні виклики. Інтегральне мислення розглядається як здатність сприймати, організовувати, узгоджувати та знову об'єднувати складові елементи та приходити до об'єктивного розуміння реальності, що лежить в його основі, – воно виходить за межі системного мислення так само, як інтеграція виходить за межі агрегації (приєднання окремих елементів). Отож, освіта повинна представляти саме такий інтегрований погляд особистості, незалежно від конкретних галузей спеціалізації в майбутньому. Кожна дисципліна повинна так само навчитися досліджувати себе у світлі соціального цілого. По-третє, актуальним постає розвиток індивідуальних здібностей, готовності до самостійного навчання. По-четверте, йдеться про те, що ефективна комунікація з раціональним використанням сучасних технологій, кооперація, робота над колективними проєктами, взаємне навчання стають передумовою для якісної освіти. По-п'яте, у процесі змін варто враховувати перевантаження від інформації (von Weizsäcker & Wijkman, 2018).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Насамперед, розглянемо проблему історичних аспектів проблеми. Важливо врахувати рекомендації методологічного рівня, тож виокремимо пропозиції О. В. Сухомлинської щодо джерелознавчих матеріалів, необхідність використання, окрім архівних матеріалів, джерел із: 1) соціології, 2) етнографії, 3) культурології, 4) антропології, 5) статистики, 6) економіки (Сухомлинська, 2007b, с. 12). Важливими є також наукові висновки стосовно використання досвіду зарубіжних колег і опори на чотири недостатньо поціновані складові: «свідок, пам'ять, соціальний запит, подія», а також врахування такої фундаментальної категорії, як «час, часовий вимір» (Сухомлинська, 2018).

Науковий інтерес становлять праці, в яких пропонуються теоретико-методичні засади раціонального менеджменту (управління знаннями в різних сферах суспільного життя, що актуалізує проблему цінності знання на глобальному рівні (наприклад, Наливайко, Гребешкова & Батенко, 2014).

В останні роки опубліковані цікаві монографічні дослідження методологічного характеру, зокрема, відзначимо монографію професора Є. Хрикова (2017), який розробив основи педагогічної періодизації із урахуванням результатів вивчення дисертаційних робіт (на жаль, учений загинув від рук російських загарбників).

Водночас, актуальними є наукові розвідки щодо ролі знань в освітньому процесі з аксіологічної перспективи, що сприятимуть оптимізації навчання здобувачів освіти.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження системи цінностей в історичному контексті, а також аналіз «статусу» знань у дидактичних системах із урахуванням концепції інтегрального мислення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі вищезазначеного спробуємо показати вплив теоретичних концептів на вирішення актуальних педагогічних завдань. Розглянемо цю проблему на прикладі Галичини. Насамперед, зауважимо той факт, що не втрачають актуальності висновки О. В. Сухомлинської щодо врахування регіональних

особливостей розвитку педагогічної думки. В процесі періодизації важливо виокремлювати регіональний, державний, полідержавний (наприклад, європейський, світовий) рівень. О. В. Сухомлинська (2007а) в роботі «Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір» підкреслила, що «проблема регіонального виміру історико-педагогічного процесу має надзвичайно актуальне значення, особливо, з огляду на тезу, що сьогодення визначається історією, що всі суспільні позитиви і негативи укорінені в нашому віддаленому й наближеному минулому»; й запропонувала своєрідний інструментарій для розгляду знання про регіональний вимір, що відповідає «такому класифікаційному поняттю, як «локальна цивілізація» (в структурі загальноцивілізаційного підходу) або «локальна історія», тобто соціокультурний феномен конкретно-історичної репрезентації проявів одного порядку (етнічних, релігійних, мовних, педагогічних) на тлі загального вектора соціокультурного розвитку. Концептуалізація історико-педагогічних процесів у регіональному вимірі передбачає застосування специфічних методів дослідження та чітко визначених мети й завдань запланованої розвідки. Адже кожне регіональне (тобто особливе, характерне) може так розцінюватися в порівнянні, зіставленні, виявленні особливого на тлі загального або ж всезагального. І тоді за наявності особливостей, відмінностей від загального явище, подія, факт, прояв можуть розглядатися як регіональні. Другим методом освоєння регіональною виміру в історії педагогіки є інтерпретаційний метод, тобто метод описовості реалій у їх деталізації й різноманітті, унікальності» (Сухомлинська, 2007а).

Важливою для нашого дослідження є проблема періодизації у контексті аналізу поняття «знання», теорії навчання (Вихрущ, 2023). Адже чітка періодизація сприяє розумінню структурних особливостей науки, генезису та еволюції її ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку; допомагає виявити її внутрішні закономірності та зробити відповідні наукові узагальнення (Сухомлинська, 2002).

Розглянемо недостатньо поширені в Україні джерела. Аналізуючи особливості дидактичної думки Польщі та її вплив на розвиток педагогіки, зокрема, в Галичині, ми прийшли до висновку, що публікація в 1926 році книги Г. Ровіда «Творча школа» (до речі, перша стаття з аналогічною назвою була опублікована ним у 1924 р., друге видання цієї книги – в 1929 р., а третє в 1931 р.) може слугувати початком нового етапу в розвитку дидактики цієї країни (Rowid, 1926).

Якщо представники наукової школи знаменитого філософа К. Твардовського показали блискучі приклади поєднання дидактики і логіки як у назвах розділів, так і в змісті, то Г. Ровід відрізнявся від початку наукової діяльності пошуком свого шляху. Як приклад розглянемо його статтю в першому номері популярного часопису «Ruch pedagogiczny» за 2012 р. Через сто десять років ця стаття була знову надрукована в цьому ж журналі як данина пам'яті видатного педагога і першого редактора. Назва статті красномовна – «Ідеали наших учнів».

Назвемо головні аспекти дослідження. По-перше, підкреслюється думка, що лише вивчення індивідуальних особливостей учнів дозволить досягнути виховної мети. Якщо інформація від батьків і шкільного лікаря дозволяла врахувати особливості фізичного розвитку учня, то не меншої уваги потребує специфіка духовного розвитку. Серед пріоритетів Г. Ровід називає уяву, почуття, вподобання, прагнення, інтелект. По-друге, для вивчення окремих питань педагог пропонує враховувати вік, релігію, національність, професію батьків. По-третє, відповіді на запитання про найбільше бажання написали 238 учнів віком від 10-ти до 16-ти років. Мотиви поділено автором статті на три групи: *егоїстичні* («хочу бути професором, бо він має багато грошей», «хочу мати багато грошей і дім», «добре і довго жити», «бути здоровим», «їздити на полювання», «здати екзамени», «хочу мати гарного коня», «хочу бути ксьондзом, бо він має багато грошей», «бути багатим і нічого не робити», «мати дім, город, ставок і трохи лісу»), *альтруїстичні* («служити Богу», «щастя для батьків»,

«довгих років батькам», «жити в злагоді з людьми», «бути порядною людиною», «бути освіченим», «мати батька і маму», «щоб дідусь не хворів», «допомагати бідним»), *ідейні* («відбудова Батьківщини», «працювати для блага народу», «пояснити братам, які під московським ярмом, що вони поляки і в них є Батьківщина», «щоб Польща стала незалежною», «боротися і навіть загинути за Батьківщину», «боротися з москалями», «служити в польському війську», «вирости добрим сином нещасливої країни і боротися як добрий Поляк за свободу народу», «щоб Батьківщина повернула минулу славу»). На думку Г. Ровіда, перша група учнів прагне матеріальних благ, друга хоче вчитися і працювати, щоб досягнути мети, а ідеалом третьої є служіння Батьківщині. Зауважимо, що для респондентів другої й третьої групи непоодинокими є виокремлення навчання, знань для досягнення мети. Автор підкреслює необхідність масового вивчення думки учнів для відповідних висновків і узагальнень. Зауважимо, що для теоретичного обґрунтування ідеалів, цінностей учнів Г. Ровід широко використовує досвід інших країн (Rowid, 2022). Ми намагалися реалізовувати рекомендації ученого, досліджуючи систему цінностей майбутніх фахівців медичної галузі в міжнародному контексті (див.: Khrystenko et al., 2022).

Проблема знань у системі цінностей має давню історію. Достатньо згадати діалоги Сократа, текст Біблії, першу в історії дидактичну систему Я.А. Коменського, наукову школу Й.Ф. Гербарта.

В історії педагогіки недостатньо уваги звертають на твори письменників, які писали про знання й цінності. Ще прийде час для узагальнення педагогічних ідей Й.Ф. Гете. Виокремимо декілька аспектів. По-перше, це трагічність життя творчої людини, яку не розуміють. По-друге, жорстока оцінка історичних знань (В часи минулі не сяга наш зір: / То книга за сьома печатями. / А те, що звеш ти “дух часів”, — / В тім лиш відбиток духу письменників, / По суті, можемо помічати ми. / Та писанина — то якесь страхіття, / Поглянувши, світ за очі б тікав: / То — купа сміття, звалище лахміття, / А в кращім разі — фарс з життя держав, / Повчальними

прикрашений думками, / Банальними, як у ляльковій драмі). Розумний опонент – це теж цінність. По-третє, вічне запитання про можливість пізнання (А що ж «пізнати» означає? / Хто справжнім іменем назве дитя? / Так, мало хто пізнатъ хоч дещо зміг, / Та й ті провидці, серцем необачні, / Несли свої думки юрбі невдячній; / За те й палили, й розпинали їх...).

По-четверте, фахівці з дидактики, риторики належно поцінують сповнені розпачу слова і поради щодо загроз для окремих виступів і текстів (А серце крається в самого: / Не можемо знати ми нічого! / Шукай заслуги не в словах, / Не шийся в галасливій блазні! / Як розум є в твоїх речах, / То будуть без окрас виразні, / Бо для правдивих мудреців / Не треба вишуканих слів. / Всі ваші фрази дуті, беззмістовні, / Цяцьковані, бундючно-пишномовні, – / То вітер лиш, що десь між верховіть / Сухим осіннім листям шарудить) (Гете, б. д.). Ця тема потребує окремого монографічного вивчення, Ми лише зауважимо, що відомий філософ М. Гайдеггер неодноразово використовував для теоретичних узагальнень поетичні тексти. В 1910 р. у Львові була опублікована цікава книга «Відомості з педагогіки і дидактики», в якій відомий польський фольклорист, дослідник говірок, учитель, директор учительської семінарії Шимон Матусяк звертає увагу на особливості людини, питання здоров'я, значимість антропології. Педагогіка розглядається як наука про мету, засоби, способи виховання. У свою чергу, виховання повинно, на думку автора, зосереджуватися на розвитку тіла, душі, моральних цінностей. Дидактика виокремлена як окрема наука. Насамперед, розглядається особа учня, статеві відмінності, темперамент, індивідуальні, вікові особливості, етапи розвитку, особливості характеру. У контексті теми нашого дослідження важливим є висновок щодо трьох найістотніших аспектів душі: пізнання (споглядання, мислення, уява), почуття, прагнення (мотивація). Логічним продовженням вищеназваних засад стало виокремлення переваг наочності (моделі, образи, малюнки, предмети), з допомогою запитань розуміння суті того, що вивчається, а також розвиток уваги і самостійності. Характерною особливістю книги

Ш. Матусяка стало багаторазове використання поетичних текстів, пісень, що можна розглядати як важливий елемент словесних методів навчання (Matusiak, 1910).

На початку ХХ століття проблема знань як цінності особливо загострилася, досягнувши державного рівня. Ми неодноразово звертали увагу на один маловідомий факт. У нашій монографії ми описали унікальні події 1900 р., які стали вирішальними. Три таблиці взяті з книги російських авторів за 1909 р. Перша – показує кількість неписьменних на тисячу населення (Швейцарія – 0, Німеччина – 20, Швеція – 21, Бельгія – 22, Великобританія – 80, США – 107, Франція – 150, Австрія – 356, Угорщина – 478, Росія (1897) – 747). Друга таблиця характеризує національний дохід в різних країнах (по Мюльголю): США – 309; Великобританія – 299,3; Франція – 268,5; Бельгія – 239,1; Швеція – 199,2; Німеччина – 190,9; Норвегія – 183; Швейцарія – 160; Австро-Угорщина – 135,7; Італія – 109,3; Росія – 66,4. І третя таблиця окреслює витрати на одного учня впродовж року. Результати не можуть не дивувати: США – 50 крб. 80 коп.; Швейцарія – 28.40; Прусія – 22.70; Англія – 21.60; Норвегія 18.40; Швеція – 17.70; Японія – 6.20; Франція 2.70; Росія – 1крб. 20 коп. (див.: Вихрущ, 1993, с. 34–35). Економічний закон довгої хвилі буде нагадувати про себе десятиліттями...

Саме економічні чинники, особливості розвитку промисловості, урбанізація вплинули на освітню політику, стимулювали пошук нових методів навчання, підвищили цінність знань. Насамперед, на потреби практики відгукнулася наукова школа Д. Дьюї (США). Не відставали й інші країни. Має рацію Л. Дяченко, підкреслюючи значимість змін на зламі століть, коли в «деяких європейських країнах, у тому числі й у Німеччині, створюються лабораторії – спеціальні центри психологічних і педагогічних досліджень. Поява таких центрів зумовила виникнення експериментальної педагогіки, у центрі уваги якої перебували не проблеми навчання дитини, а вивчення особливостей розвитку дитини. Найвидатнішими її

представниками були Вільгельм-Август Лай (1862–1926) та Ернст Мейман (1862–1915). Так, В.-А.Лай у працях «Методика викладання природознавства та критика реформаторських зусиль на основі сучасної психології» (1899) та «Експериментальна дидактика» (1903) критично висловлювався про тогочасну загальноосвітню школу і пропонував замінити її «школою дій», де учні мали змогу діяти творчо і самостійно та набувати власного досвіду пристосування до середовища. На переконання Е. Меймана, експериментальна педагогіка має вивчати проблеми фізичного й психічного розвитку дитини, особливості її мислення, сприймання, відчуття тощо. Це твердження відображене вченим у праці «Інтелект і воля» (1913). Заслугою експериментальної педагогіки були передусім точність і визначеність її результатів, поданих у точних числах чи мірах, хоч не всі педагогічні акти, дії або вияви можна охопити в рамках експерименту» (Дяченко, 2021, с. 26).

Закономірності розвитку дидактичних систем потребують подальшого вивчення.

Висновки. Початок XXI століття нагадує події минулого. Знову активний пошук вирішення складних питань виховання й навчання підростаючого покоління, порівняльні дослідження досягнень учнів різних країн (програма PISA передбачає оцінку рівня знань з предметів природничого циклу, математики, але на першому місці – читання і розуміння прочитаного тексту).

Війна в Україні загострила проблему захисту системи цінностей, збереження національної ідентичності в умовах нових викликів. Масове дистанційне навчання обумовлює пошук фахівцями з дидактики нових закономірностей, які сприятимуть збереженню якості вітчизняної освіти, наближатимуть перемогу і успішну відбудову країни.

Перспективи подальших досліджень. Варто зосередити увагу на розробці методики впровадження концепції інтегрального мислення в освітній процес, що сприятиме переосмисленню цінності знання в умовах

XXI століття. Доцільним видається і дослідження наукової спадщини учених, які використовували літературні, мистецькі твори як змістову основу обґрунтування науково-педагогічних ідей, теорій тощо. Діяльність наукових шкіл, державне управління навчальним процесом, ретроспективні закономірності розвитку методів навчання, дидактична культура особистості, ці теми не втрачають актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Вихрущ, А. В. & Данік, Н. А. (2023). Методи навчання в системі дидактичної культури Галичини початку XX століття. *Медична освіта*, (1), 132–139.
- Вихрущ, А. В. (2023). Періодизація розвитку дидактичних систем. *Медична освіта*, (2), 11–17.
- Вихрущ, А. В. & Стефанишин, К. Л. (Ред.). 2022. *Професійна лінгводидактика в контексті особистісної парадигми*. ТНМУ.
- Вихрущ, А. В. (1993). *Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (XIX – початок XX століття)*. Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
- Гете, Й. В. (б. д.). *Фауст*. Kolobook.org. <https://kolobook.org/faust-yogann-volfgang-gete/>
- Дяченко, Л. (2021). Оригінальні німецькомовні видання як джерело знань про розвиток педагогічної науки в Німеччині в кінці XIX – на початку XX ст. *Науково-педагогічні студії*, (5), 22–30. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-22-30>
- Наливайко, А. П., Гребешкова, О. М. & Батенко Л. П. (2014). *Стратегічне управління знаннями підприємства*. КНЕУ.
- Сухомлинська, О. В. (2018). Деякі міркування щодо вживання поняття «історія сучасності» у педагогічному контексті (крізь призму зарубіжних досліджень). *Науково-педагогічні студії*, (1), 10–18. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-1-10-18>
- Сухомлинська, О. В. (2007а). Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір. *Шлях освіти*, 2, 42–49. <https://lib.iitta.gov.ua/9012/1/Стаття%20О.В.%20Сухомлинської..pdf>
- Сухомлинська, О. (2007б). Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини XX століття. *Шлях освіти*, 4, 6–12.
- Сухомлинська, О. В. (2002). Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. У *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України* (Ч. 1, с. 37–54). ОВС.
- Хриков, Є. М. (2017). *Методологія педагогічного дослідження*. ФОП Панов А. М.
- Khrystenko, O. M., Vykhreshch, A. V., Fedoniuk, L. Y. & Oliinyk, N. Y. (2022). Personal values of future doctors. *Wiadomosci lekarskie*, LXXV (8; P. 2), 2020–2025. <https://doi.org/10.36740/WLek202208214>
- Matusiak, Sz. (1910). *Wiadomości z pedagogiki i dydaktyki. Podręcznik dla seminarjów i kursów nauczycielskich, tudzież wyższych szkół żeńskich, do nauki*. Towarzystwo pedagogiczne.
- Rowid, H. (1926). *Szkoła twórcza*. B.w.
- Rowid, H. (2022). Ideały naszych uczniów. *Ruch Pedagogiczny*, 1, 27–41.
- Weizsäcker, E. U. von & Wijkman, A. (2018). *Come on! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet – A Report to the Club of Rome*. Springer,

REFERENCES

- Vykhreshch, A. V. & Danik, N. A. (2023). Teaching methods in the system of didactic culture of Galicia in the early of twentieth century. *Medical Education*, (1), 132–139. [in Ukrainian].
- Vykhreshch, A.V. (2023). Periodization of development of didactic systems. *Medical Education*, (2), 11–17. [in Ukrainian].
- Vykhreshch, A. V. & Stefanyshyn, K. L. (Eds.). (2022). *Professional linguodidactics in the context of personal paradigm*: Monograph. TNMU. [in Ukrainian].
- Vykhreshch, A.V. (1993). *Labor training of students in secondary schools of Ukraine (XIXth – early of XXth century)*. M. P. Drahomanov Ukrainian State Pedagogical University. [in Ukrainian].
- Goethe, J. V. (n. d.). *Faust*. Kolobook.org. <https://kolobook.org/faust-yogann-volfgang-gete/> [in Ukrainian].
- Diachenko, L. (2021). Original German-language publications as a source of knowledge about the development of pedagogical science in Germany in the late nineteenth and early twentieth centuries. *Research and Educational Studies*, (5), 22–30. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-22-30> [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, A. P., Grebeshkova, O. M. & Batenko, L. P. (2014). *Strategic knowledge management of the enterprise*: Monograph. KNEU. [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. V. (2018). Some considerations on the use of the concept of “history of modernity” in the pedagogical context (through the prism of foreign research). *Research and Educational Studies*, (1), 10–18. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-1-10-18> [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. V. (2007a). Historical and pedagogical process in Ukraine: regional dimension. *The Way of Education*, 2, 42–49. <https://lib.iitta.gov.ua/9012/1/Стаття%20О.В.%20Сухомлинської...pdf> [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. (2007b). Methodology of research of historical and pedagogical realities of the second half of the twentieth century. *The Way of Education*, 4, 6–12.
- Sukhomlynska, O. V. (2002). Periodization of pedagogical thought in Ukraine: steps to a new dimension. In *Development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine 1992–2002*. Collection of scientific works to the 10th anniversary of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ch. 1, pp. 37–54). OVS. [in Ukrainian].
- Khrykov, E. M. (2017). *Methodology of pedagogical research*: Monograph. FOP Panov A. M. [in Ukrainian].
- Khrystenko, O. M., Vykhreshch, A. V., Fedoniuk, L. Y. & Oliynyk, N. Y. (2022). Personal values of future doctors. *Wiadomosci lekarskie*, LXXV (8; P. 2), 2020–2025. <https://doi.org/10.36740/WLek202208214>
- Matusiak, Sz. (1910). *Wiadomości z pedagogiki i dydaktyki. Podręcznik dla seminarjów i kursów nauczycielskich, tudzież wyższych szkół żeńskich, do nauki* [Knowledge of pedagogy and didactics. A textbook for seminars and teacher training courses, as well as higher female schools]. Towarzystwo pedagogiczne. [in Polish].
- Rowid, H. (1926). *Szkoła twórcza* [Creative School], n. P. H. [in Polish].
- Rowid, H. (2022). Ideały naszych uczniów [Ideals of Our Students], *Ruch Pedagogiczny*, 1, 27–41. [in Polish].
- Weizsäcker, E. U. von & Wijkman, A. (2018). *Come on! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet – A Report to the Club of Rome*. Springer, Science+Business Media LLC. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7419-1_1.

Anatolii Vykhreshch,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language
I. Horbachevskiy Ternopil National Medical University,
Ternopil, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0002-4177-4614
e-mail: anatolwychruszcz@ukr.net

Olga Khrystenko,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor of the Higher Education Pedagogy and Social Sciences
Department,
I. Horbachevskiy Ternopil National Medical University
Ternopil, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0001-6036-2829
e-mail: khrystol@ukr.net

Nadiia Danik,

Lecturer at the Department of
General Linguistics and Slavic Languages,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
Ternopil, Ukraine,
ORCID ID: 0009-0003-7440-756
e-mail: nadiiadanik@ukr.net

KNOWLEDGE IN THE VALUE SYSTEM: PAST AND FUTURE

Abstract. The article analyzes the problem of knowledge in the system of values of a person and society. The article describes the content structure of knowledge as a central element of Integral thinking which involves taking into account various aspects of the phenomenon under study and at the same time seeing it from the point of view of social integrity. The article investigates the didactic regularities of constructing a system of personal values, reflecting knowledge as a necessary condition for its acceptance of the social ideal and interiorization of the corresponding value hierarchy.

Based on the results of the analysis of scientific researches of Ukrainian (O. Vyshnevskiy, O. Sukhomlynska, N. Tkachova, Ye. Khrykov) and foreign (H. Rovid, Sh. Matusiak, J. Berges-Puyó, A. Hernando, A. Taylor) scholars, the tendencies of development of modern scientific knowledge in the context of the challenges of the XXI century (globalization, informatization, new theories) are determined. The authors of the article have identified trends in the development of modern scientific knowledge in the context of the challenges of the XXI century (globalization, informatization, new theories (sustainable development, gender), wars, etc.). This refers to the positioning of knowledge as a separate

value in the system of values of future professionals and the individual as a whole; as well as attempts to introduce new forms of knowledge through integral thinking as a methodological basis for solving urgent problems of man and society. The authors substantiate the thesis that the potential of knowledge, even in the format of innovative concepts and theories, cannot replace the fundamental values of moral content, which a priori are able to ensure the regulation of scientific, information, and other spheres for the sake of human and humanity's interests.

It is summarized that war against Ukraine has actualized the problem of protecting the system of values related to awareness of current issues of history, national identity, preservation of national identity, protection of truth, justice, and humanity. In addition, in the educational context, massive distance learning determines the search for new didactic patterns by specialists that will help preserve the quality of national education, and introduce a system of values relevant to the needs of victory and successful reconstruction of Ukraine. The article analyses little-known facts about the system of values in the early twentieth century, and the factors that influenced the development of didactic systems.

Keywords: values, knowledge, education, didactics, education.

Ілона Костікова,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і практики англійської мови,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0001-5894-4846
e-mail: ilonakostikova@gmail.com

Хаочже Цзян,
аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна, Китай
ORCID ID: 0000-0002-9300-892X
e-mail: 1421634594@qq.com

ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В КИТАЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Анотація. Актуальність проблеми: Китай офіційно проводить освітню політику щодо запровадження англійської мови як стандартизованого обов'язкового предмета для всіх учнів початкової, середньої, старшої школи та студентів університетів. Англійська мова сьогодні займає важливе місце в усіх закладах освіти Китаю. Як обов'язковий предмет англійська мова викладається від початкової до післядипломної освіти. Проте так було не завжди. Мета статті – схарактеризувати історичну ретроспективу вивчення англійської мови в Китаї. У роботі використовувалися аналітичні методи, неформалізовані або традиційні, які належать до якісних методів, та формалізовані, які належать до якісно-кількісних методів. Результат дослідження: в роботі виокремлено різні етапи викладання англійської мови в Китаї: період пізньої династії Цін, республіканський період, період соціалістичної революції, період відкритих дверей, сучасний період. Період пізньої династії Цін характеризувався обмеженим контактом Китаю з англomовними країнами та відсутністю офіційних освітніх програм з вивчення англійської мови. Вивчення мови було сконцентровано в окремих групах. У республіканський період почало набувати популярності вивчення англійської мови, але воно зазнавало впливу політичних і соціальних обмежень. Період соціалістичної революції вивчення англійської мови був недовгим, і в мовному навчанні часто використовувалися політичні пропагандистські елементи. Період відкритих дверей у Китаї був початком відкриття країни до світового співтовариства, і вивчення англійської мови стало активно просуватися з метою модернізації

та підвищення конкурентоспроможності країни. У сучасний період вивчення англійської мови в Китаї набуло більшої популярності, що заклало основи для забезпечення доступу до вищої освіти та гарних кар'єрних перспектив. Офіційні навчальні програми та методики викладання англійської мови в Китаї стали більш диверсифікованими, а спонсорство від уряду та місцевих органів допомогло розвивати освітні можливості. Наприкінці дослідження зроблено висновок, що викладання англійської мови в Китаї має багату історію. Хоча періодизація не є сталою, виокремлено основні періоди в історії викладання англійської мови та їх особливості.

Ключові слова: іноземна мова, англійська мова, Китай, освіта, викладання.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Англійська мова сьогодні займає важливе місце в усіх закладах освіти Китаю. Як обов'язковий предмет англійську мову викладають від початкової до післядипломної освіти, бо вона має особливе значення в культурному просторі країни. З середини 1990-х років разом з китайською мовою та математикою англійська мова стала одним з основних предметом вступних іспитів до китайських університетів.

Китай офіційно проводить освітню політику щодо запровадження англійської мови як стандартизованого обов'язкового предмета для всіх учнів початкової, середньої, старшої школи та студентів університетів. Проте так було не завжди.

Мета статті – схарактеризувати історичну ретроспективу вивчення англійської мови в Китаї.

У роботі використовувалися аналітичні *методи*, неформалізовані або традиційні, які належать до якісних методів, та формалізовані, які належать до якісно-кількісних методів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанню історії викладання

англійської мови в Китаї присвячено кілька праць (Qi, 2016; Rui, 2004), особливо активно цю тему досліджували китайські (Bo, 2013; Gao, 2016; Liu, 2011) й британські дослідники (Gamlam, 2022; Gil, 2011; Kaduhr, 2009;

Meredith, 2022). На нашу думку (Jiang, Teaching English in China ... 2022; Jiang, Teaching English in Ukraine and China... 2022; Jiang, Teaching English to Young ... 2022), аналіз робіт учених свідчить про широкий науковий інтерес до цього питання в академічних колах. Проте нерозв'язаним ще й досі питанням залишається аналіз історії викладання англійської мови в Китаї. Отже, питання вивчення англійської мови в Китаї має власну історичну ретроспективу. Проаналізуємо її детальніше.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цілому історія викладання англійської мови починається з часів пізньої династії Цін, де розглядається поточний політичний контекст викладання англійської мови в столичних китайських школах, а потім дослідження реалій виконання програми з вивчення англійської мови в регіонах, на місцевому рівні. Основними питаннями викладання англійської мови є побудова навчального плану, методів викладання та навчання, якість і наявність підручників, кваліфікація вчителів і рівень викладання.

Роль і статус англійської мови в китайській школі як навчальної дисципліни згадується з моменту першої спроби запровадження програми з англійської мови в 1902 р. при розбудові китайської освіти. Хоча суспільні діячі розуміли важливість володіння англійською мовою, у Китаї був досить потужний спротив щодо викладання англійської мови, бо на той час вона вважалася мовою британської імперської влади, а її викладання або вивчення сприймалося як зрада. Це був республіканський період становлення влади Китаю. Так відбувалося майже 50 років. І навіть наприкінці п'ятдесятих – початку шістдесятих років XX століття замість вивчення англійської мови пропонувалося вивчати російську мову як мову політичного союзника в період соціалістичної революції Китаю.

Після Другої світової війни ситуація в Китаї почала змінюватися. Вивчення англійської мови справді стало одним із засобів для розбудови китайської освіти й виходу нації на міжнародну арену. Проте для китайців культура англомовних країн була чужою, хоча уряд і наголошував на

важливості вивчення англійської мови. Цьому сприяли англомовні технічні досягнення, реклама товарів і послуг з Англії, Америки. Згодом в країні почався період відкритих дверей. Наприкінці ХХ століття англійська мова стала мовою міжнародного глобального спілкування, мовою міжнародних зв'язків. Нові технології наприкінці ХХ століття, співпраця й спілкування англійською мовою щодо виробництва, досягнення наукових та академічних спільнот, які використовували англійську мову, значне поширення англомовних фільмів, серіалів, пісень змінило ситуацію на краще.

Зазначимо, що періодизація історії вивчення англійської мови в Китаї може бути піддана дискусії, тож є підстави вважати її несталою (Rui, 2004) Проте важливо зрозуміти вплив різних історичних періодів на розвиток вивчення англійської мови в Китаї, щоб більш глибоко зрозуміти це питання. Виокремимо такі етапи: період пізньої династії Цін, республіканський період, період соціалістичної революції, період відкритих дверей, сучасний період. Проаналізуємо ці періоди детальніше.

Перший період. Період пізньої династії Цін (1840–1911) був засвідченим початком формальної освіти з англійської мови як іноземної для китайського населення. У цей період дві основні групи суспільних діячів відіграли важливу роль у поширенні англійської мови. Перша група, представлена римо-католиками та протестантами, місіонерами з США та інших західних країн, відкривала місіонерські школи, де англійська мова стала офіційною мовою навчання. Ці школи здобули популярність, і до 1918 р. в них навчалось до 8% всього дорослого населення Китаю. Збільшення кількості таких шкіл сприяло зростанню числа учнів середньої школи в промислово розвинених районах.

Другою групою суспільних діячів були високопосадовці з уряду династії Цін, які зрозуміли необхідність вивчення англійської мови через відкриття Китаєм дверей західним державам під час Опіумної війни. Китайське ставлення до англійської мови спочатку було негативним, але

після поразки в Опіумній війні стало зрозумілим, що іноземне навчання є необхідним для підвищення обороноздатності та конкурентоспроможності країни. Заснування іноземних навчальних закладів і військово-технічних училищ з викладанням англійської мови у великих містах сприяло швидкому розвитку її вивчення.

Англійська мова вважалася потужним інструментом для зміцнення країни перед зовнішньою агресією, що дало поштовх для її прискореного вивчення. Наприклад, у 1861 р. створено спеціальний відділ у Міністерстві закордонних справ, який сприяв впровадженню досягнень іноземних технологій і науки, а також вивченню англійської мови. Програма державних шкіл з 1902 р. передбачала викладання англійської мови, а до 1903 р. англійська мова стала обов'язковим предметом у національній програмі середньої школи.

Другий період. Протягом республіканського періоду Китаю (1911–1949) англійська мова набула значного статусу в суспільстві. Особливо це стосувалося великих міст, місць торгівлі та прибережних районів, де англійська мова вже стала мовою бізнесу, комерції, фінансів та освіти. У той час досить швидко поширювалися британські й американські фільми, газети, журнали, а також плакати англійською мовою, що свідчило про популярність цієї мови серед населення.

Англійська мова також здобула певну пріоритетність у вищій освіті Китаю. Для вступу до китайських університетів необхідно було скласти конкурсні вступні іспити, що передбачали володіння англійською мовою. Університетське навчання частково проводилося англійською мовою з використанням підручників, довідкових матеріалів та літератури англійською мовою. Багато гуманітарних предметів, зокрема історія та філософія, також викладалися англійською мовою.

Місіонерські школи продовжували розширюватися в цей період. У таких школах носії мови викладали англійську, і програми навчання орієнтувалися на практичне використання усного англійського мовлення.

Учні місіонерських шкіл навчалися вільно висловлюватися англійською мовою і здобували досить високий рівень мовної компетенції.

Однак ситуація в державних школах була значно іншою. Викладання англійської мови в державних школах часто зводилося до застосування граматико-перекладного методу. Учні зазубрювали слова, перекладали слова й речення, значна увага приділялася граматиці та перекладу з орієнтацією на англійське писемне мовлення.

Отже, республіканський період характеризувався поширенням англійської мови у великих містах і прибережних районах, а також у низці освітніх закладів. Однак ситуація в різних регіонах та типах шкіл різнилася, і викладання англійської мови в державних школах, зокрема в сільських районах, не завжди мало практичне її використання, що спричиняло дискусії і спротив у певних колах суспільства.

Третій період. Період соціалістичної революції (1949–1978) розпочався з приходом Комуністичної партії Китаю до влади в 1949 р., що встановила нову соціальну, політичну та економічну систему в країні. У цей період здійснювалася активна кампанія проти Америки, поширювалась антиамериканська риторика. Як результат спрямування на Радянський Союз англійську мову як основну іноземну мову в китайських школах та університетах замінили на російську мову, і з'явилося гасло про вивчення досвіду Радянського Союзу. Викладання англійської мови було майже припинено упродовж кількох років.

Проте з 1964 р. в деяких школах повернулися до вивчення англійської мови з орієнтацією на середні класи. Зберігався заклик вивчати передовий досвід світу. Англійську мову знову офіційно було визнано першою іноземною мовою в Китаї. Проте це не тривало довго, оскільки наприкінці 1960-х років розпочалася "культурна революція" (1966-1976). Протягом кількох років англійську мову в школах не вивчали взагалі.

На жаль, вчителі англійської мови в той час стали об'єктом обвинувачення в "шпигунстві" та "прихильності до чужого". Деяких з них

навіть вбивали їх власні учні. Англомовну класичну літературу та інші літературні твори ховали прихильники або ж спалювали їх переслідувачі. Англомовна література та засоби масової інформації були заборонені, а культурна спадщина інших народів ігнорувалася.

На початку 1970-х років англійську мову повернули до окремих шкільних програм, хоча вона залишалася під контролем і не розглядалася як інструмент для індивідуального інтелектуального та академічного розвитку. Замість цього англійську мову використовували для пропагування китайської політичної доктрини для іноземців. Основною метою вивчення англійської мови китайськими учнями було забезпечити практичним володінням мови, літератури та культури без допуску іноземних цінностей та поглядів.

І знову граматико-перекладний метод залишався на той час основним у навчанні англійської мови в Китаї. Негативні описи англомовних країн становили тематику англійських підручників, виданих китайськими видавництвами для шкіл та університетів. Отже, вивченню англійської мови у той період бракувало автентичності, розуміння культури англомовних країн. Якість викладання англійської мови також була вкрай низькою.

Четвертий період. У період відкритих дверей (1978 – кінець 1990-х) відбувалося повернення Китаю на світову арену та започаткуванням зовнішніх відносин. Маоїстський утопізм був замінений на більш прагматичну позицію Ден Сяопіна. Іноземні мови, зокрема англійська, вважалися символом наукового, прогресивного та творчого мислення Китаю. Лідери країни активно підтримували модернізацію країни та звертали увагу на вивчення іноземних мов, зокрема англійської.

На початку 1990-х років англійська мова стала основним предметом навчання в середніх школах та університетах. Освітній фокус перемістився від політичних аспектів на користь індивідуальної соціальної мобільності, оскільки знання англійської мови стало ключовим для подальшої академічної кар'єри та успіху в сучасному світі.

Успішне складання вступних іспитів з англійської мови стало важливим кроком для вступу до китайських університетів, а також стимулом для отримання підвищення на роботі. Освітні цілі орієнтувались на синтез іноземних і китайських освітніх підходів з метою розвитку більш комплексної освітньої філософії.

З впровадженням комунікативного підходу у вивченні англійської мови стало очевидним, що традиційні методи викладання, які зосереджувалися на граматиці й перекладі, є неефективними. Підхід, який передбачав активну комунікацію, аудіювання, спілкування, розвиток усного та писемного мовлення, став важливим у викладанні англійської мови в Китаї.

Цілком зрозуміло, що деякі школи та регіони, особливо в бідніших або віддалених районах, залишалися відсталими у викладанні англійської мови через обмежений доступ до ресурсів. Але загалом відкриття Китаю до світу дало змогу покращити якість викладання англійської мови та забезпечити більш автентичне та поглиблене розуміння культури англомовних країн.

У період відкритих дверей в Китаї вивчення англійської мови переживало значний прорив. З'явилися різноманітні підручники, які укладалися на основі різних теорій навчання англійської мови та доповнювалися ілюстраціями, аудіо- або відеоматеріалами. З доступом до автентичних джерел англійської мови від концерну BBC інтерес до навчання англійської мови зростав. Однак цей розвиток був нерівномірним і мав великі розбіжності між рівнем володіння англійською мовою у великих містах і віддаленими сільськими регіонами.

Модернізація Китаю та бажання уряду покращити освіту зробили англійську мову цінним активом. Володіння англійською мовою відкривало доступ до вищих рівнів освіти та привабливі перспективи працевлаштування в Китаї. Такий інтерес до навчання англійської мови можна розглядати як велике захоплення, оскільки воно перевершувало

інтерес до інших іноземних мов, зокрема російської чи японської.

Отже, у той період у середніх школах Китаю близько 350 000 учнів ще вивчали російську мову, близько 160 000 вивчали японську мову, але 45,5 мільйонів вивчали англійську (Rui, 2004). Тож небагато країн можуть конкурувати з Китаєм за пріоритетністю вивчення англійської мови.

Китай став одним з лідерів у вивченні англійської мови, і це підтверджувалося великою кількістю учнів, які обрали її як свою першу іноземну мову. Такий підхід створив нові можливості для зростання та розвитку китайських громадян, зробив англійську мову ключовим чинником успіху.

Висока популярність англійської мови в Китаї сприяла розвитку сучасних засобів навчання, що допомогло китайським учням легше її опанувати. За допомогою різних ресурсів Китай зробив великі кроки в напрямі до більш прогресивного вивчення англійської мови, що уможливило поліпшення якості навчання та забезпечило китайських громадян доступом до глобальної освітньої сфери.

П'ятий період. Сучасне вивчення англійської мови (початок 2000 р. – дотепер). Запровадження навчання англійської мови в молодших школах особливо активно відбувалося у великих містах, де учні мали можливість займатися англійською з третього класу не менш як чотири години на тиждень. У програмному документі «Критерії для викладання англійської мови» встановлено обов'язкове вивчення англійської мови з другого класу впродовж дев'ятирічної освіти.

Опанування англійської мови в Китаї здійснюється в контексті великої уваги та підтримки, яку уряд приділяв цьому предмету. У системі шкільної освіти, що передбачає восьмирічну й дев'ятирічну програми, навчання англійської мови стало обов'язковим з першого класу початкової школи (Liu, 2011; Meredith, 2022; Pettit, 2016).

Університети також долучилися до зміцнення викладання англійської мови через проєкт «Злітаючий дракон», мета якого полягала в

спонсоруванні підручників та реалізації спільних англомовних проєктів. Цей проєкт спрямований на підвищення рівня володіння англійською мовою учнями початкових, середніх і старших класів. Усе це демонструє, що англійська мова стала надзвичайно важливою та популярною мовою в Китаї, вона не тільки допомагає учням і студентам здобути якісну освіту, але також відкриває шляхи до глобальних можливостей та сприяє зміцненню зв'язків Китаю з міжнародним співтовариством.

Розроблення підручників з англійської мови для всіх рівнів навчання, у тому числі для першого класу початкової школи, є важливим кроком для забезпечення якісного вивчення мови. Спонсорство та фінансова підтримка Міністерства освіти Китаю є важливим чинником у розробленні підручників і навчальних матеріалів з англійської мови, наприклад, цікавими є розроблені проєкти підручників школи-філії Пекінського університету та університету Цінхуа, які були підтримані китайським видавництвом «Народна освітня преса».

Викладання англійської мови вже з першого класу початкової школи в більш розвинених регіонах Китаю свідчить про значний інтерес та популярність цієї мови серед молоді. Крім того, ініціативи місцевих навчальних закладів у розробленні власних навчальних програм сприяють зростанню зацікавленості та ентузіазму стосовно вивчення англійської мови на рівні регіонів.

Програми з вивчення англійської мови займають важливе місце в освітньому просторі Китаю, і уряд активно підтримує їх розвиток та реалізацію. Такі ініціативи створюють унікальні можливості для молоді в здобутті високоякісної освіти, а знання англійської мови допомагає їй покращити свої перспективи в майбутньому.

На нашу думку (Jiang, *Teaching English in China...* 2022), зростаюча популярність вивчення англійської мови в Китаї є відображенням глобалізації та розширення міжнародних зв'язків. Адже англійська мова стає дедалі більш важливою для успіху та досягнення кар'єрних цілей

(Kostikova, 2020; Kostikova, 2021). The Psycholinguistic Standpoints in English Speech Activity. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2), 199-210. <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/83>], тому інтерес до неї в Китаї продовжує зростати. Так, англійську мову вивчають у початковій, середній, старшій школі як предмет обов'язкової освіти, потім в університеті. Отже, вивчення англійської мови здійснюється упродовж дванадцяти років зі школи до університету.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Викладання англійської мови в Китаї має багату історію. Виокремлено п'ять основних періодів з цікавою динамікою історичного розвитку освітніх практик. Для періоду пізньої династії Цін характерним було обмеження контактів Китаю з англomовними країнами. У республіканський період вивчення англійської мови зазнавало негативного впливу, соціальних і політичних обмежень. У період соціалістичної революції в мовному навчанні використовувалися політичні пропагандистські елементи. Період відкритих дверей був початком відкриття країни до світового співтовариства. У сучасний період вивчення англійської мови в Китаї стає дедалі популярнішим. Перспективами подальших розвідок вважаємо дослідження особливостей сучасного викладання англійської мови в початкових класах Китаю.

References

- Bo, H. (2013). Another color in English teaching – On the effective assistance of multimedia teaching methods. *Education*, 33 [in Chinese].
- Gamlam, R. (2022). The Ultimate Guide to Teaching English in China. <https://www.gooverseas.com/blog/guide-teaching-english-china>
- Gao, L. (2016). An innovative training model based on educational games – Exploration on the improvement of teachers' higher-order thinking ability. *Science and Technology Innovation Herald*, 13(10), 139-140. [in Chinese]
- Gil, J., Adamson, B. (2011). The English language in mainland China: A sociolinguistic profile. *English language education across Greater China*. https://www.researchgate.net/publication/265120610_The_English_language_in_mainland_China_A_sociolinguistic_profile
- Jiang, H. (2022). Teaching English in China as a New Reality. *6th International Scientific Research and Education Congress*, p. 710. <https://www.24kasim.org/files/ugd/614b1ff40d41858bab4d888bea2f95353ba48a.pdf>
- Jiang, H. (2022). Teaching English in Ukraine and China. *Proceedings of I International Youth Scientific and Practical Conference in English. Learning and Teaching: during War and Peace*, p. 45. <http://doi.org/10.5281/zenodo.7420483>

- Jiang, H. (2022). Teaching English to Young Learners in China and Ukraine. *Educational Challenges*, 27(2), 16-28. <https://doi.org/10.34142/2709-7986.2022.27.2.01>
- Kaduhr, D., Fujisawa, Y. (2009). Observations on English Education in Elementary Schools in China. *Osaka Shoin Women's University Papers*, 46. <https://core.ac.uk/download/pdf/229392358.pdf>.
- Kostikova, I., Chastnyk, O., Ptushka, A., Yazlovytska, O., & Dovzhenko, O. (2021). Digital technology implementation in students' proficiency development for English listening. *Amazonia Investiga*, 10(48), 34-42. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.48.12.4>
- Kostikova, I., Holubnycha, L., Fomenko, K., Shevchuk, A., Kadaner, O., & Moshynska, O. (2020). The Psycholinguistic Standpoints in English Speech Activity. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2), 199-210. <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/83>
- Liu, Y. (2011). *Research on English game teaching in kindergartens*. Hebei: Hebei University. [in Chinese]
- Meredith, A. (2022). *Teach English in China: The Ultimate Step-by-Step Guide*. <https://studycli.org/teach-english-in-china/ultimate-guide/>
- Pettit, L. (2016). The Truth About Teaching at a Chinese Primary School. *Teach English in China*. <https://teach-english-in-china.co.uk/the-truth-about-teaching-at-a-chinese-primary-school/>
- Qi, G.Y. (2016). The importance of English in primary school education in China: perceptions of students. *Multilingual Education*, 6 (1). <https://doi.org/10.1186/s13616-016-0026-0>.
- Rui, Y. (2004). Teaching English to primary school students in the People's Republic of China. *Global English and primary schools: Challenges for elementary education*, 1, 73-93. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=7619690430901381024&btnI=1&hl=en>

Iлона Костикова,

DSc in Education, Ph.D in Education, Full Professor, Head of the Department,
Department of Theory and Practice of the English Language, H. S. Skovoroda
Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0001-5894-4846

e-mail: ilonakostikova@gmail.com

Haozhe Jiang,

Ph.D. Student, Department of Education and Innovative Pedagogy,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-9300-892X

e-mail: 591099861@qq.com

**TEACHING ENGLISH IN CHINA: A HISTORIOGRAPHIC
RETROSPECTIVE**

Abstract. Relevance of the problem: China officially implements an educational policy to introduce English as a standardized compulsory subject for all learners at elementary, middle, high school, and university students too. English today takes an important place in all educational institutions in China. As a compulsory subject, English is taught from primary to postgraduate education, taking a special place. However, it was not always like that. The purpose of the

article is to characterize the historical retrospective of English language learning in China. The analytical methods, informal or traditional, that belong to qualitative methods, and formalized, that belong to qualitative-quantitative methods were used in the paper. The result of the research: the paper highlights different stages of teaching English in China: the period of the late Qing dynasty, the republican period, the period of the socialist revolution, the period of the open door, the modern period. The period of the late Qing Dynasty was marked by China's limited contact with English-speaking countries and the absence of official educational programs for the study of the English language. Language learning was concentrated in separate groups. During the republican period, the study of the English language began to gain popularity, but it was under the influence of political and social restrictions. The period of the socialist revolution in the study of English was short-lived, and language teaching often interwoven political propaganda elements. The period of open doors in China was the beginning of the country's opening to the world community, and the study of the English language began to be actively promoted in order to modernize and increase the country's competitiveness. In the modern period, the study of English in China has become increasingly popular, there are the foundations for ensuring access to higher education and good career prospects. Official curricula and teaching English methods in China have become more diversified, and the financial support from the government and local authorities have helped to develop educational opportunities. It is concluded that the English teaching in China has a rich history. Although the periodization is not constant, the main periods of English language teaching are distinguished.

Keywords: foreign language, English, China, education, teaching.

Оксана Кравченко,

доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету соціальної та психологічної освіти,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID ID 0000-0002-9732-6546
e-mail: okskravchenko@ukr.net

НАВЧАЛЬНИЙ ВІЗИТ «РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКОЇ АРХІВІСТИКИ В УКРАЇНІ»: ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті визначено передумови створення громадського архіву зі збереження усної історії і формування національної ідентичності в умовах російсько-української війни, окреслено перспективи використання його як ресурсу поствоєнного осмислення українського суспільства і соціально-психологічної підтримки.

Встановлено, що громадський архів можна використовувати з різною метою: для проведення досліджень здобувачами вищої освіти і науковцями; для організації навчальних занять і позанавчальних заходів педагогами і освітянами; для створення витворів мистецтва художниками й митцями; як розширення напрямів своєї діяльності бібліотекарями; як матеріали, що можуть слугувати канвою для творчості літературних, театральних чи образотворчих проєктів; як матеріали для текстів і видань письменників й друкарів; як метод сторітелінгу у використанні психологами; для дослідження соціальними працівниками соціальних явищ і пошуків шляхів досягнення соціальної справедливості.

З'ясовано, що громадський архів сприятиме розв'язанню низці таких проблем, як: сприяння соціальній адаптації та соціальній реабілітації населенню; збереження свідчень російсько-української війни пересічними українцями; створення громадського архіву, який сприятиме розвитку української історико-культурної спадщини нашої держави; створення потужного ресурсу для поствоєнного осмислення українського суспільства; формування національної ідентичності та національної свідомості українців; створення фундаменту для започаткування та розвитку демократичного цивільного суспільства; популяризація української історії, культури та традицій за кордоном.

Встановлено, що впровадження такого досвіду зі створення громадських архівів в Україні дасть можливість відновити духовну історію українського народу, зокрема зберегти свідчення українців про злочинні наслідки загарбницької війни, закарбувати історичні миті патріотизму й відданості своїй країні, формувати ідентичність українців у різних куточках

світу як націю.

Ключові слова: усна історія, громада, громадський архів, війна, вразливі категорії громадян, проєкт.

Постановка проблеми у загальному вигляді. 24 лютого 2022 р. життя українців розділилося на «до і після». Враховуючи постійні військові дії по лінії фронту України, масовані ракетні обстріли по всій території держави, руйнування цивільної і критичної інфраструктури, міграцію українців у пошуках безпечного життя, енергетичну кризу та інші біди, важливо наголосити на незламному і стійкому моральному дусі українських людей, прагненні до об'єднання та відновленні країни, піднесенні патріотизму, бажанні вивчення й пізнання історії і традицій свого народу. Світова спільнота, спостерігаючи за українським феноменом в умовах війни, стверджує про кристалізацію національної ідентичності та прагнення самих українців до її формування і зрощування.

Серед різноманітних форм такої активності (фестивалі, флешмоби, акції, марафони та ін.) вважаємо найбільш інноваційним дослідницький історико-культурний проєкт з вивчення усної історії та створення громадського архіву свідками російсько-української війни задля збереження свідчень та історії конкретної людини, узагальнення реальних подій, усвідомлення долі людини в умовах війни. Дослідження з усної історії уможливають систематизацію свідчень про життя українців у цей період, зокрема в окупації, за кордоном внаслідок переселення, на прифронтовій території, а також переживання війни в різних областях, свідчення волонтерів, лікарів, соціальних працівників, педагогів, дітей та молоді, людей похилого віку, людей з інвалідністю тощо.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Заслужовують на увагу дослідження українських істориків педагогіки (Н. Антонєць, Л. Березівська, Н. Дічек, Т. Гавриленко, Н. Гупан, Н. Коляда, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, В. Федяєва, Т. Янченко та ін.), які відновили літопис становлення й розвитку освіти на основі вперше відкритих архівних

матеріалів та першоджерел, презентували науковій спільноті біографії видатних діячів національної освіти і науки. Ми проаналізували подібні реалізовані продукти на території Польщі (<http://surl.li/eigeg>). На основі отриманих даних виявлено такі факти: у Варшаві створено Центр громадської архівістики зі системою відкритого архівування; «Дім зустрічей з історією» – проєкт з архіву усної історії за державної підтримки у столиці Польщі; Архів Товариства друзів міста-саду Підкова Лісна – зразковий проєкт усної історії на локальному рівні; Цифровий архів місцевої традиції – досвід вивчення регіональної історії і культури на базі публічної бібліотеки в громаді Рашин; діяльність Фундації «Археологія фотографії» зі зберігання та оцифрування колекцій фотографій; дослідницький проєкт з усної історії музею Полін; проєкт за назвою «24 лютого 2022, 5:00: Свідчення війни» (Дічек, 2021).

На території України є практики дослідження усної історії, зокрема: проєкт «АТО: усна історія» Українського інституту національної пам'яті; проєкт «Війна. Документи. Свідчення» Інституту історії України НАН України; проєкт «Голоси живої історії» Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського; «Усна історія Львівського університету» – проєкт дослідження та презентації історії Львівського університету шляхом запису та публікації біографічних бесід та спогадів про науку, освіту, культуру з використанням методів усної історії та ін.

У серпні 2022 р. відбулася презентація освітнього проєкту «Діалоги про війну», у межах якого відбуваються розмови учениці з ветеранами. Відеоматеріали мають на меті пояснити дітям шкільного віку реалії сучасної російсько-української війни. Такий ресурс використовують вчителі під час уроків і в межах позашкільної програми (МОНУ, 2022).

Водночас наративний метод використовують у різних галузях гуманітарних знань, зокрема у соціальній роботі. Сучасна дослідниця Т. Семигіна узагальнила підходи до можливостей критичної етнографії, як і

традиційної етнографії, що передбачає проведення довготривалих спостережень за певними практиками у «польових умовах» (Семигіна, 2022). Спостереження можуть бути доповнені й іншими методами, які дають змогу оцінити життєвий досвід учасників дослідження з позицій самих учасників; схарактеризувала фотоголос як методологію дослідження у соціальній роботі (Семигіна, 2022). Фотоголос використовують для вивчення потреб різноманітних уразливих груп населення, насамперед тих, які зазнають дискримінації та чий голос часто ігнорують; узагальнила, що у соціальній роботі наративний аналіз пропонує дослідникам спосіб зрозуміти, яку роль відіграють особисті історії у створенні суспільно-політичних контекстів та яким чином можна впливати на ці контексти (Семигіна, 2020).

Мета статті визначає передумови створення громадського архіву зі збереження усної історії і формування національної ідентичності в умовах російсько-української війни; окреслює перспективи використання його як ресурсу поствоєнного осмислення українського суспільства і соціально-психологічної підтримки.

Методи дослідження: Серед дослідницьких методів: узагальнення діяльності закладів вищої освіти, науково-дослідних установ, музеїв щодо вивчення усної історії; вивчення офіційних сайтів громадських архівів; проведення опитування серед студентської молоді за допомогою Google Форми; польові дослідження з вивчення міжнародного досвіду вивчення усної історії та створення громадських архівів.

Виклад основного матеріалу. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини є центром освіти, науки і культури у центральному регіоні України. В університеті створено потужну наукову інфраструктуру, яка охоплює: 3 науково-дослідні центри подвійного підпорядкування (НАПН НАН та МОН України), 3 міжнародні культурно-освітні центри, 15 регіональних науково-методичних центрів, 24 науково-дослідні лабораторії, 14 наукових шкіл.

Ключовим документом університету є Стратегія розвитку Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини на 2021-2025 рр., відповідно до якого основною метою діяльності навчального закладу є підготовка висококваліфікованих і конкурентоспроможних на національному та міжнародному ринку праці фахівців для освітніх та наукових установ, органів державної влади й управління, підприємств всіх форм власності за всіма рівнями вищої освіти у визначених галузях освіти, утвердження національних, культурних і загальнолюдських цінностей (Стратегія..., 2021).

Місія університету, що виступає граничною метою та інтегрує всі цілі життєдіяльності університету й відповідні функції, засновується на класичній тріаді: навчання – дослідження – громадське служіння.

В Уманському університеті з 2006 р. діє Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування Національній академії педагогічних наук України та Міністерству освіти і науки України. До структури Центру сьогодні входять Науково-дослідна лабораторія «Педагогічне краєзнавство Черкащини», науково-дослідні підрозділи ЗВО України, наукові секції (історії регіональної освіти, персоніфікованої педагогіки, історико-педагогічного джерелознавства), Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» (2014) (Коляда, 2022).

З 2014 р. впроваджено інноваційний проєкт – Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія», мета якого є формування у студентів високої патріотичної свідомості, почуття вірності Батьківщині, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Учасниками табору є студентська та учнівська молодь міста Умані (<http://surl.li/auzvt>) (ФСПО, 2022).

Один із ключових і вже традиційних напрямів діяльності Центру – пошуково-краєзнавча робота викладачів і студентів: розроблення науково-

дослідних тем, студентська наукова робота, підготовка та захист дисертаційних робіт, наукових праць: «Школа і долі» (2010), «Долі репресованих освітян крізь призму сучасних студентських досліджень» (2011), «Репресовані освітяни Черкащини» (2008), «Святиться учителя ім'я» (2020) та ін. (Коляда, 2022).

Яскравим прикладом міждисциплінарного підходу досліджень є спільний освітній та науково-дослідницький проєкт «Жінки в історії соціальної роботи», реалізований в межах діяльності Центру педагогічного краєзнавства та Гендерного центру, який входить до Всеукраїнського осередку центрів гендерної освіти України.

Загалом в умовах воєнного стану розширюється роль закладу вищої освіти крім як надавача освітніх послуг, як «осередку знань». Загалом протягом останніх 20-30 років популярним терміном у вищій освіті є «третя (соціальна) місія університету». Її інтерпретація є досить широкою, зокрема: університети соціальної відповідальності, залучення до громади, підприємницький університет, програми розширення діяльності тощо. Незалежно від тлумачення «третьої місії університету» сутність її полягає в тому, що одночасно із загальною місією з надання освітніх послуг соціальна місія університету може здійснюватися через участь у розв'язанні проблем та реагуванні на нагальні потреби місцевих громад шляхом застосування знань для загальної суспільної користі, громадської безпеки, громадянської активності, інклюзії, соціальної згуртованості чи іншого загального блага (Оржель, 2022).

Починаючи з 24 лютого 2022 р. внаслідок повномасштабного вторгнення росії на територію України, Уманський університет якнайширше продемонстрував соціальну місію своєї діяльності. З огляду на вимушене переміщення значної кількості населення України університет надав місця для проживання і всі необхідні засоби для проживання (харчування, гуманітарна допомога, посередницька функція між закладами та установами, соціально-психологічна підтримка), тим самим допоміг

громадам задовольнити потреби внутрішньо переміщеним особам. Заклад вищої освіти здійснює потужну волонтерську діяльність: збирання продуктів, засобів гігієни, одягу, медикаментів, дитячого харчування. Кожен заклад має накопичений унікальний досвід допомоги постраждалим від наслідків війни, тим самим розширюють соціальну місію в умовах сьогодення (Кравченко, 2022).

Саме об'єднання освітньої, наукової і соціальної функцій університету дасть змогу реалізувати історико-культурний проєкт з усної історії. Завдяки міжнародному партнерству із Фундацією «Добра воля» (Польща) буде можливим впровадження проєкту за межами України з мігрантами, які проживають на території Європейського Союзу, а також популяризація історико-культурної спадщини українського народу.

Фундація «Добра воля» – громадська організація у Польщі, метою якої є підтримка діяльності дітей та молоді у сфері неформальної освіти, культури та мистецтва, популяризація фізичної культури та спорту, турбота про молодь у складних життєвих ситуаціях, з освітніми проблемами та особливо обдарованих. Основні проєкти: участь у фестивалях місцевої громади; молодіжні театральні майстерні «Театр Форум»; довгостроковий освітньо-туристичний проєкт для дітей «Akademia Dobrej Fun»; співорганізація I Національного форуму молодіжних організацій «Форум майбутнього»; міжнародні молодіжні обміни; проєкти з усної історії.

Завдяки співпраці із Фундацією «Добра воля» реалізовано дослідження методу «усної історії» та «громадської архівістики» серед наукової спільноти і студентської молоді в Україні. Усна історія завжди пов'язана з суспільним життям і виконує важливу соціальну і культурну функції – збереження історичної пам'яті, сприяння національній ідентифікації.

За ініціативи і сприяння Фундації із 16 по 19 липня 2022 р. на базі Інституту соціології Ягеллонського університету (Краків, Польща) відбувся Літній інститут з досліджень на основі інтерв'ю та усної історії «Свідчення

війни в Україні». Із 28 листопада по 3 грудня 2022 р. здійснено навчальний візит за темою «Розвиток громадської архівістики в Україні» у Варшаві, організований Фундацією «Добра Воля». Навчальний візит дав можливість ознайомитися із специфікою роботи громадських організацій, бібліотек, музеїв, громад щодо створення громадських архівів, збереження усної історії як потужний метод збереження локальної історії.

За підсумками навчальних візитів з'ясовано, що в Польщі на сьогодні діє близько 600 громадських архівів на базі бібліотек, будинків культури, громадських організацій та інших установ. До створення архівів долучаються громади. Тематика архівів є різною, залежить від інтересів їхніх творців. Останні спілкуються з мешканцями громади, пізнають домашні архіви і тим самим віднаходять унікальні матеріали: старі світлини, документи чи листи, які внаслідок оцифрування стають доступними. Але найбільш важливим для громадського архіву є метод «усної історії» як збереження автентичної історії. Унікальністю громадських архівів є локальність, адже пробуджується прагнення пізнати свої витoki, інтегруються мешканці задля вивчення міжпоколінних зв'язків та історії своїх міст і сіл. Усна історія дає змогу рятувати історичні джерела, зберігати пам'ять про місця, події, людину, явища тощо. Формами усної історії є фото, аудіозапис, відеозапис, листівки, щоденники, листи, документи установ, управлінські документи та ін.

Громадський архів руйнує стереотипи про те, що архівні матеріали доступні лише науковцям і на основі спеціального дозволу, тим самим в основі створення передбачає принцип люди для людей, а сенс їхньої діяльності є набагато ширшим, ніж збирання і збереження архівів. Сенс громадських архівів – об'єднання навколо себе людей і надання їм голосу. Ініціювання таких зустрічей, пошук у громадах слідів давньої історії чи об'єктів сприяють формуванню спільноти, об'єднаної прагненням вивчати локальну історію. Це передбачає реалізацію програми з вивчення «малої батьківщини», освітньо-просвітницькі й тематичні зустрічі із мешканцями

громади. Саме діяльність громадських архівів щодо пошуку та збирання старих світлин, записів, кореспонденції, свідчень «усної історії» дає змогу мешканцям побачити відомі місця, дізнатися про події і знаних людей в іншій інтерпретації і перспективі. Завдяки вивченню «малої (близької) історії» зміцнюється єдність людей, що мешкають у громаді.

Громадський архів можна використовувати з різною метою: для проведення досліджень здобувачами вищої освіти і науковцями; для організації навчальних занять і позанавчальних заходів педагогами і освітянами; для створення витворів мистецтва художниками й митцями; як розширення напрямів своєї діяльності бібліотекарями; як матеріали, що можуть слугувати канвою для творчості літературних, театральних чи образотворчих проєктів; як матеріали для текстів і видань письменників й друкарів; як метод сторітелінгу у використанні психологами; для досліджень соціальними працівниками соціальних явищ і пошуків шляхів досягнення соціальної справедливості.

Вважаємо, що впровадження такого досвіду зі створення громадських архівів в Україні сприятиме відновленню духовної історії українського народу, зокрема збереженню свідчень українців про злочинні наслідки загарбницької війни, закарбуванню історичних митей патріотизму і відданості своїй країні, формуванню ідентичності українців у різних куточках світу як націю.

Завдяки партнерству з фундацією передбачається реалізація унікального проєкту із відновлення історико-культурної пам'яті українського народу самими українцями – свідками подій розвитку державності в складних суспільно-політичних і соціально-економічних умовах. Тож це дасть змогу долучитися українським науковцям, культурним і громадським діячам, освітянам, історикам до європейського руху з вивчення усної історії на локальному рівні задля глобального гуманізму, добросусідства, сталого розвитку.

У червні 2022 р. Ресурсним центром для внутрішньо переміщених

осіб Уманського університету реалізовано заходи для внутрішньо переміщених осіб, до яких долучилися представники факультету соціальної та психологічної освіти. Під час тренінгу встановлено, що українське населення прагне бути почутим і поділитися своїми свідченнями щодо російсько-української війни. До заходів долучилися діти, підлітки, жінки (молоді матері, матері-одиначки, жінки, чоловіки яких перебувають на фронті тощо), чоловіки (молоді батьки, чоловіки з окупованих територій тощо).

Окрім цього, проведено дослідження серед різних вікових категорій, зокрема дітей віком 6–17 років, молоді віком 18–23 (студентство), людей віком 25–44 роки, а також віком від 45–60 років та віком від 60 до 71 року. За результатами опитування виявлено, що дітям найбільше допомагають пережити війну підтримка рідних і близьких, спілкування та обговорення ситуації. Опитування серед студентства допомогло з'ясувати, що 76% опитуваних більше уваги приділяють політичній діяльності держави, цікавляться історією та культурою. Також 89% респондентів зазначили, що змінили свої життєві пріоритети. Серед респондентів віком від 25 до 71 року зріс інтерес до державних і міжнародних питань, 69% опитуваних вважають, що більше відчують близькість з оточуючими.

Результати опитування показують, що спілкування, обмін досвідом допомагають подолати негативні наслідки війни, а також адаптуватися у нових реаліях, аби їм протистояти. Більшість опитуваних зазначили, що війна змінила їхнє життя на до і після.

На основі аналізу документів встановлено, що на регіональному рівні є потреба у збиранні, узагальненні, дослідженні усної історії та створенні громадського архіву, де б ці свідчення були оприлюднені. Це дасть змогу зберегти свідчення мешканців громади та переміщених осіб про їхній досвід переживання війни, продемонструвати історії країни через життя звичайної людини – лікаря, педагога, соціального працівника, волонтера, науковця, дитини, молодої людини чи пенсіонера. Особливої уваги щодо переживання

в умовах війни заслуговують люди з інвалідністю задля продовження реалізації курсу держави на інклюзію і безбар'єрність.

Водночас цей проєкт може бути практичним інструментарієм у соціальній роботі, зокрема в роботі з вразливими категоріями громадян, які постраждали від наслідків війни. Саме на основі наративного аналізу дослідники можуть зрозуміти, яку роль відіграють особисті історії у створенні суспільно-політичних контекстів та яким чином можна впливати на ці контексти. Важливою частиною довільної розповіді (інтерв'ю), яка скеровується дослідниками, є самоосмислення і саморозуміння тих, хто розповідає певні історії зі свого життя. Іноді ця стратегія також передбачає вивчення документів (спогадів, листів, щоденників, автобіографічних описів тощо). Наративна стратегія передбачає активне залучення до роботи власного життєвого досвіду людини. Відтак у соціальній роботі ця стратегія може бути використана через біографічний метод, історії життя, усні історії/репортажі, повторні інтерв'ю, фокус-групи тощо. Використання цих методів дає змогу виявити інтерпретацію подій самою людиною, але водночас такі особисті історії, як наголошують дослідники, слугують цілям досягнення соціальної справедливості (Семигіна, 2020).

Інноваційність проєкту вбачається в кількох аспектах: по-перше, це вивчення й імплементація кращого європейського досвіду збереження історико-культурної спадщини; по-друге, формування національної ідентичності шляхом вивчення усної історії українців, зібрання свідчень про переживання війни пересічною людиною, фахівцями відповідних галузей, які є життєво необхідними в умовах війни, волонтерами, дітьми та молоддю, людьми з інвалідністю, людьми похилого віку та ін.; по-третє, впровадження міждисциплінарності в реалізації проєкту шляхом розгляду «усної історії» як дослідницького методу, просвітницької діяльності, терапевтичного засобу в соціально-психологічному аспекті, методу соціальної інтеграції для людей з інвалідністю, історико-культурного феномену із збереження національної пам'яті; водночас

міждисциплінарність простежується через залучення фахівців різного профілю: науково-педагогічних працівників, викладачів, педагогів, істориків, соціальних працівників, психологів, волонтерів, громадських діячів та ін. По-четверте, проєкт забезпечить продовження проєкту «Культурно-рекреаційно-туристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта», реалізованого у 2021 р. за підтримки Українського культурного фонду (<https://fspu.udpu.edu.ua/inklyuzyvno-sotsial%ca%b9na-3D-karta/?fbc>). Наявний ресурс інклюзивної 3D-карти, а саме розроблений контент сайту дасть змогу зекономити ресурси і розмістити громадський архів з представленими свідченнями «усної історії». По-п'яте, саме інклюзивний підхід уможливить створення умов для рівної участі, рівного доступу всіх членів суспільства. Історико-культурний продукт – громадський архів зі зберігання матеріалів усної історії – буде адаптований для людей з інвалідністю, що сприятиме їхній соціальній інтеграції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, громадський архів сприятиме розв'язанню таких проблем, як:

- соціальна адаптація та соціальна реабілітація населення;
- збереження свідчень російсько-української війни пересічними українцями;
- створення громадського архіву, який сприятиме розвитку української історико-культурної спадщини нашої держави;
- створення потужного ресурсу для поствоєнного осмислення українського суспільства;
- формування національної ідентичності та національної свідомості українців;
- створення фундаменту для започаткування та розвитку демократичного цивільного суспільства;
- популяризація української історії, культури та традицій за кордоном.

Розглянутий проєкт – це унікальна можливість збереження свідчень

про війну, яку переживають українці від загарбницького нападу РФ, це можливість для дослідників вивчати й аналізувати історію українського народу на основі історії окремої людини. Завдяки тому, що свідчення усної історії будуть оцифровані й представлені у формі громадського архіву, вважаємо це потужним інформаційним і культурним ресурсом для відновлення морального духу українців у воєнний і поствоєнний періоди. Такий локальний «громадський архів» є ваговою складовою збереження національної пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Коляда, Н. М., Кравченко, О. О. (2022). Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства: 15 років діяльності. *Інноватика у вихованні*, 15, 35–47.
- Кравченко, О. О., Чупіна, К. О. (2022). Соціально-психологічна реабілітація ВПО: з досвіду Уманського Державного Педагогічного Університету імені Павла Тичини. *Габітус*, 41, 251–254.
- Міністерство освіти і науки України (2022). <https://mon.gov.ua/ua>.
- Оржель, О. (2022). Соціальна місія університету під час воєнного часу в суспільстві знань. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*, 13, 26-36.
- Семигіна, Т. (2020). Етнографічні дослідження у соціальній роботі: погляди ззовні та зсередини. *Wissenschaftliche Ergebnisse und Errungenschaften* (В. 2, р. 97-99). München: Europäische Wissenschaftsplattform.
- Семигіна, Т. (2020). Дослухаючись до розповідей: наративні дослідження у соціальній роботі. *Korszerű módszerek és algoritmusok tapasztalati és elméleti tudományok kutatási: tudományos művek gyűjteménye a nemzetközi tudományos-gyakorlati konferencia anyagaival* (Hang 2), Szeptember 18, Budapest, Magyarország (p. 115-117). European Scientific Platform.
- Семигіна, Т. (2022). Критична етнографія: можливості для досліджень у соціальній роботі. *Social Work and Education*, 9(3), 405-421.
- Семигіна, Т. (2022). Методологія фотоголос (photovoice) у дослідженнях із соціальної роботи. *Social Work and Education*, 9(2), 210-225.
- Стратегія розвитку Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини на 2021-2025 рр. <https://udpu.edu.ua/pro-universytet/dokumenty>
- Факультет соціальної та психологічної освіти. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. (2023). <https://fspo.udpu.edu.ua/>
- Berezivska, L., Pinchuk, O., Hopta, S., Demyda, Y. (2022). Creation of Information and Bibliographic Resource «Outstanding Educators of Ukraine and the World» and Its Influence on the Development of Digital Humanities. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>
- Dichek, N., Kopotun, I., Shevchenko, S., Antonets, N., Pohribna D. (2021). Implementation of the Cross-Cultural Approach in the Modern School. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 4/30.

REFERENCES

- Koliada, N. M., Kravchenko, O. O. (2022). Naukovo-doslidnyi tsentr pedahohichnoho kraieznavstva: 15 rokiv diialnosti. *Innovatyka u vykhovanni*, 15, 35–47. <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/435> [in Ukrainian].
- Kravchenko O. O., Chupina, K. O. (2022). Sotsialno-psykholohichna rehabilitatsiia VPO: z dosvidu Umanskoho Derzhavnoho Pedahohichnoho Universytetu imeni Pavla Tychyny. *Habitus*, 41, 251–254. <http://habitus.od.ua/journals/2022/41-2022/44.pdf> [in Ukrainian].
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
- Orzhel, O. (2022). Sotsialna misiia universytetu pid chas voiennoho chasu v suspilstvi znan. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Universytety i liderstvo»*, 13, 26–36 [in Ukrainian].
- Semyhina, T. (2020). Etnohrafichni doslidzhennia u sotsialnii roboti: pohliady zzovni ta zseredyny. *Wissenschaftliche Ergebnisse und Errungenschaften* (B. 2, pp. 97–99). Europäische Wissenschaftsplattform. [in Ukrainian].
- Semyhina, T. (2020). Dosluksaiuchys do rozpovidei: naratyvni doslidzhennia u sotsialnii roboti. *Korszerű műszerek es algoritmusa tapasztalati es elmeleti tudomanyos kutatasi: tudományos művek gyűjteménye a nemzetközi tudományos-gyakorlati konferencia anyagaival* (Hang 2), Szeptember 18, Budapest, Magyarország (pp.115–117). Európean Scientific Platforme. [in Ukrainian].
- Semyhina, T. (2022). Krytychna etnografia: mozhlyvosti dlia doslidzhen u sotsialnii roboti. *Social Work and Education*, 9(3), 405–421. <https://bit.ly/3A0IELi> [in Ukrainian].
- Semyhina, T. (2022). Metodolohiia fotoholos (photovoice) u doslidzhenniakh iz sotsialnoi roboty. *Social Work and Education*, 9(2), 210–225. [in Ukrainian].
- Stratehiia rozvytku Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny na 2021-2025 rr.* URL: <https://udpu.edu.ua/pro-universytet/dokumenty> [in Ukrainian]
- Faculty of Social and Psychological Education.* Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. <https://fspo.udpu.edu.ua/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L., Pinchuk, O., Hopta, S., Demyda, Y. (2022) Creation of Information and Bibliographic Resource «Outstanding Educators of Ukraine and the World» and Its Influence on the Development of Digital Humanities. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>.
- Dichek, N., Kopotun, I., Shevchenko, S., Antonets, N., Pohribna D. (2021). Implementation of the Cross-Cultural Approach in the Modern School. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 4/30.

Oksana Kravchenko

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Dean of the Faculty of Social and Psychological Education of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Cherkasy region,

ORCID ID 0000-0002-9732-6546

e-mail: okskravchenko@ukr.net

**'DEVELOPMENT OF PUBLIC ARCHIVISTICS IN UKRAINE'
STUDY VISIT: RESULTS AND PROSPECTS**

Abstract. The article defines the prerequisites for the creation of a public archive preserving oral history and forming national identity in the context of the

Russian-Ukrainian war; secondly, it outlines the prospects for using it as a resource for post-war comprehension of Ukrainian society and social and psychological support.

It is established that the public archive can be used for various purposes: by degree-seeking students and scientists during research; by teachers and educators for conducting classes and extracurricular events; by painters and artists for works of art; by librarians for extension of their activities; materials can act as a canvas for the creativity of literary, theatrical, or visual projects; by writers and typographers for the materials of their texts and publications; by psychologists to use the method of storytelling; by social workers to study social phenomena and search for ways to achieve social justice, etc.

It was established that the public archive would contribute to solving a number of problems: promoting social adaptation and social rehabilitation of the population; preserving the testimonies about the Russian-Ukrainian war of ordinary Ukrainians; creating a public archive that would contribute to the development of the Ukrainian historical and cultural heritage of our state; creating a powerful resource for post-war comprehension of Ukrainian society; forming a national identity and national consciousness of Ukrainians; creating a foundation for the founding and development of a democratic civil society; popularizing Ukrainian history, culture, and traditions abroad.

Keywords: oral history, community, public archive, war, sensitive social categories, project.

Ольга Лучанінова,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інженерної педагогіки
Українського державного університету науки і технологій
(ННІ «Інститут промислових і бізнес технологій»),
м. Дніпро, Україна
ORCID ID:0000-0001-8336-9273
e-mail: 2017olgapetrovna@gmail.com

ВИХОВНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА В УМОВАХ ВІЙНИ І ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. У дослідженні схарактеризовано авторське бачення педагогічної рефлексії сучасного викладача, який здійснює свою професійну діяльність в умовах війни й трансформації у вищій освіті. Назріла необхідність перегляду традиційної програми підготовки магістрів із професійного навчання щодо її гнучкості й розвитку загальних компетентностей, адже випускникам доводиться дедалі частіше працювати в непередбачуваних умовах, спираючись на свої особистісні якості.

У статті наголошено на виховних аспектах педагогічної рефлексії, які передбачають психологію життєтворчості молодшої людини, адаптацію до нових вимог стейкхолдерів, розвинені гнучкі навички, гармонію особистісних і професійних якостей або компетентностей, формування ціннісних орієнтирів. Педагогічна рефлексія викладача, який здійснює професійну підготовку магістрів-майбутніх викладачів, є важливим структурним компонентом його діяльності.

Мета – розкрити виховні аспекти педагогічної рефлексії щодо формування особистості майбутнього викладача в умовах війни і трансформації вищої школи, актуалізувати виховну цінність загальнокультурних компетентностей здобувачів вищої освіти, наголосити на оновленні освітнього середовища й виховної системи університету, де формується студент як особистість.

Методи та методики. Основними методами дослідження є аналіз психолого-педагогічної літератури, аналітичні матеріали про стан вищої освіти, осмислення матеріалів Першого українського педагогічного конгресу (1935р.) щодо актуальності виховних аспектів педагогічної рефлексії з сучасною українською педагогікою; синтез, узагальнення, систематизація трансформаційних процесів у вищій освіті через педагогічну рефлексію викладача.

Результат. Розвиток магістра з професійної освіти – це процес

психолого-педагогічної підтримки особистості студента. Розвиток стає частиною системи виховання студента й перетворюється на його особистісну систему свідомої педагогічної дії й морального вибору.

Теоретичне значення дослідження полягає в оновленні духовно-культурного змісту освітнього середовища університету, де, крім навчання, відбувається формування особистості здобувачів вищої освіти завдяки умовам життєтворчості та педагогічної рефлексії викладача.

Практичне значення дослідження – це результат педагогічного експерименту щодо розвитку загальнокультурних компетентностей майбутніх викладачів з професійного навчання й використання їх в освітньому процесі.

Ключові слова: педагогічна рефлексія, трансформаційні процеси, особистість магістра, загальнокультурні компетентності, українська педагогіка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Українська педагогіка має суттєві особливості порівняно з педагогікою класичною: нове педагогічне мислення викладача відповідає новим вимогам суспільного життя у XXI столітті.

Нині ми говоримо про педагогіку інноваційну, цифрову, соціальну, адаптивну. Нові аспекти виховання передбачають психологію життєтворчості молодшої людини, адаптацію до нових вимог стейкхолдерів, розвинені гнучкі навички, гармонію особистісних і професійних якостей або компетентностей, формування ціннісних орієнтирів.

Ми констатуємо (Лучанінова, 2017), що ще до пандемії в суспільстві накопичилася низка суперечностей, пов'язаних зі зміною цінностей і пріоритетів суспільного розвитку, недостатньою мобільністю системи освіти, певною інертністю як освітньої системи, так і професійної свідомості педагогів. Назріла необхідність перегляду традиційної програми підготовки магістрів з професійного навчання щодо її гнучкості й розвитку загальних компетентностей, адже випускникам доводиться дедалі частіше працювати в непередбачуваних умовах, спираючись на свої особистісні якості.

Є підстави говорити (Amanda Crowfoot, 2022) про освітні втрати (англ.

learning losses або learning gaps) – загальну або конкретну втрату знань або навичок через тривалу прогалину чи розрив в освітній програмі учня. Важливо уточнити, що до освітніх втрат можна віднести й зниження рівня розвитку загальних і ключових компетентностей, що найкраще формуються у виховній взаємодії з викладачем.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Науковці досліджують проблеми трансформаційних процесів у вищій школі (Г. Кравчук, Т. Шевчук; Н. Мосьпан, Г. Педченко та ін.); кількісні та якісні параметри розвитку української вищої освіти (А. Шевчук); особливості педагогічної рефлексії викладача (І. Зимня, І. Бех, І. Княжева, А. Федорова та ін.); світові освітні тренди (В. Єрмаченко, В. Дериховська та ін.); особливості виховної системи навчального закладу (І. Єрмаков, Г. Ковганич та ін.); трансформаційні процеси європейської освіти (Adrianna Kezar and Peter Eckel; Amanda Crowfoot; García-Morales, Garrido-Moreno and Martín-Rojas; Mishra, L., Gupta, T., and Shree); методи сучасної української педагогіки (О. Вишневський). Серед трансформаційних процесів в освіті й суспільстві проблема виховання особистості як здобувача вищої освіти в пріоритеті.

На думку А. Шевчук (2012), освіта перетворилася на освоєння особистістю нових знань для її адаптації у швидкоплинному світі. Більш важливими стають форми навчання й донесення інформації, ніж якість цього процесу.

Глобалізація вищої освіти потребує впровадження інновацій у сферу знань. Трансформаційні процеси в освіті відбуваються в усьому світі, в умовах цифрової трансформації, проривних технологічних інновацій та прискорених змін (García-Morales, 2021).

Дослідники освітніх трансформацій ще на початку століття (Adrianna Kezar and Peter Eckel, 2002) виокремили п'ять основних стратегій трансформаційних змін, їх смислоутворення і взаємозв'язок між основними і другорядними стратегіями, нелінійний процес змін і необхідність балансу між стратегіями. Це свідчить про незворотність трансформаційних явищ як

у суспільстві, так і вищій освіті.

Пандемія і війна виявили прогалини в освіті, на які треба звернути увагу позачергово і розвивати не лише технологічні напрями навчання, а й гуманітарний напрям, а також уникати спрощеної парадигми змін. Як акцентує В. Єрмаченко (2017), науково-обґрунтованим має стати баланс дисциплін (курсів) теоретичної підготовки, посилення гуманітарної та соціальної складових освіти, оскільки такі дисципліни потребують творчого мислення.

На тлі цих процесів актуалізовано проблему формування особистості студента в стінах університету. Через війну виховні, психолого-педагогічні проблеми формування загальних, м'яких навичок стали більш помітними й для магістрів з професійного навчання зокрема.

Мета та завдання статті: розкрити виховні аспекти педагогічної рефлексії щодо формування особистості майбутнього викладача в умовах війни і трансформації вищої школи, актуалізувати виховну цінність загальнокультурних компетентностей здобувачів вищої освіти, наголосити на оновленні освітнього середовища й виховної системи університету, де формується студент як особистість. Практичним завданням є також перевірка рівня сформованості загальнокультурних компетентностей магістрів з професійного навчання.

Основними методами дослідження є аналіз психолого-педагогічної літератури, аналітичні матеріали про стан вищої освіти, осмислення матеріалів Першого українського педагогічного конгресу (1935 р.) щодо актуальності виховних аспектів педагогічної рефлексії з сучасною українською педагогікою, синтез, узагальнення, систематизація й трансформація вищої освіти через педагогічну рефлексію викладача.

Виклад основного матеріалу дослідження. Назріла необхідність розглянути Європейську стратегію для університетів, яка є важливим кроком у поєднанні Європейського освітнього простору та дослідницького

простору на основі Європейського простору вищої освіти (Amanda Crowfoot, 2021).

Науковці зазначають, що на глобальному рівні доступний широкий спектр платформ і рішень для онлайн-комунікації, які допомагають оцифрувати весь процес викладання й навчання в умовах Covid-19 (Mishra et al., 2020). Отже, можемо спостерігати практичне розв'язання трансформаційних процесів, пов'язаних насамперед з цифровізацією в освіті.

Важливо наголосити на особливостях цих процесів в Україні, бо, якщо в Європі та світі вони ускладнювалися внаслідок пандемії, то українська вища освіта потерпає від війни й відсутності мінімальних технічних умов.

Є. Ніколаєв та інші (2023), досліджуючи зміни у вищій освіті через війну, зазначають, що вища освіта в Україні вже не буде такою, як була, її відновлення у повоєнний період здійснюватиметься за рахунок модернізації, діджиталізації та навчання впродовж життя з прив'язкою до працівника, роботодавця та компетентностей.

Г. Кравчук (2020), аналізуючи тенденції трансформації вищої освіти в сучасних соціально-економічних умовах, наголошує на практичних можливостях здобуття освіти без обмежень у просторі й часі. Отже, розв'язанню проблем професійних компетентностей здобувачів вищої освіти вже приділено певну увагу.

Залежно від соціального замовлення й рівня розвитку суспільства змінюється зміст виховання, але суб'єктом виховання є людина, тобто викладач може спрямувати виховний вплив на вдосконалення особистості студента. Випускник реалізуватиме себе через різні сфери життя, а вихованість допоможе йому відчутти себе особистістю у професійній діяльності.

Трансформаційні освітні процеси тісно переплелися з політичною ситуацією в країні, розкрили латентні якості всіх учасників освітнього

процесу. Тисячі студентів і викладачів добровольцями воюють на фронті, слухають і читають лекції- онлайн, виринаються в мирне життя на екзамени.

Педагогічна рефлексія є структурним компонентом професійної діяльності викладача, барометром його готовності до змін; це внутрішній аналіз викладачем-дослідником тих освітніх проблем, які актуалізуються в період трансформаційних процесів і війни зокрема. Викладач, який здатний осмислювати свою професійну діяльність на теоретичному рівні й переносити здобуті висновки в освітній процес, має не тільки високий рівень педагогічної рефлексії, а й виконує виховну місію щодо формування особистості майбутнього фахівця (Федорова, 2017). Мова йде здебільшого про комунікативний і особистісний аспекти педагогічної рефлексії.

Педагогічна рефлексія викладача апіорі несе в собі виховні аспекти (погляди): на особистісно-комунікативному рівні це бажання почути студента й допомогти йому долати освітні труднощі, розібратися в психологічному стані молоді заради її успішного професійного майбутнього. Для цього потрібний діалог рівних партнерів, співучасть, співрозуміння, порада, коли психологічний стан студента важливіший за якість засвоєння навчального матеріалу. Для викладача – це його сумління, аналіз поведінки та якостей у взаємодії зі студентами й колегами.

Так, сьогодні національно-патріотичне виховання демонструє глибинний заряд свідомості: на своїй землі живемо, свою землю боронимо у цій віроломній війні за незалежність. Нині викладач у своїй професійній діяльності стає активною фігурою цього процесу, одночасно виявляючи свою професійну компетентність і спираючись на цінності педагогіки, національну систему виховання, її ідеї, погляди, переконання. Цим заповнене духовне поле свідомих українців, які на практиці підтвердили силу своїх переконань на фронті, у тилу, в університетських аудиторіях – це «духовне самовідтворення і самозбереження народу» (Вишневський, 2006). Викладач через навчальні й виховні методи сучасної української педагогіки

забезпечує двоєдиний процес пізнання й навчання, знання й розвитку свідомості, цінностей тощо.

Викладач мислячий і зорієнтований на виконання професійної й виховної місії через педагогічну рефлексію, зумовлює трансформацію особистісного ставлення до себе та інших учасників педагогічної взаємодії. Наприклад, поглиблює своє розуміння того, що незалежність і патріотизм є як інструментальними, так і моральними поведінковими цінностями. Відповідальність, сміливість – грані цінностей різних компетентностей. Любов і свобода є термальними цінностями найвищого ґатунку, пов'язані з кінцевою метою життєдіяльності людини, тому є одночасно особистісними й соціально спрямованими. Кількадесятирічний етап життя в незалежній Україні довів взаємозв'язок та ієрархію цих цінностей, їхню дієвість, прагнення українців жити в незалежній державі.

Навчання в умовах війни здійснюється за іншим сценарієм, бо війна сприймається як іспит, катарсис, випробування, і студенти по-різному ставляться як до навчання, так і життя. Людина використовує правило жити за тими цінностями, які є в її життєвому арсеналі, бо з перших днів війни почалося конструювання «нової нації нової потужної держави» (Андрущенко, 2022, с. 46).

Ми бачимо, як система виховання вчорашнього учня чи студента перетворюється на особистісну систему свідомої педагогічної дії й морального вибору, а Україна стає початком і кінцем української долі для кожного свідомого українця. Навчилися міряти свою духовну силу від голови до неба.

Сучасна українська педагогіка сягає своїм духовним корінням у першу половину XX ст., коли на Першому українському педагогічному конгресі у 1935р. його учасники визначили напрями національного виховання та потребу у вихованні молоді в дусі жертвності в ім'я праці, віри й бажання жити для суспільства (Перший український педагогічний конгрес, 1935).

У рефератах, з якими педагоги виступали на конгресі, йшлося про проблеми виховання молоді: формування характеру людини, важливість української мови, яка має бути «хребтом» навчання; місце виховного ідеалу в житті людини, можливості для учнів стати учасником культурного життя; пізнання душі дитячої, її довкілля, щоб знати, як виховувати; виховання як культурна одиниця триває все життя у школі, сім'ї, середовищі тощо (С. Балей, Я. Кузьмів, В. Метельський, Є. Храпливий, В. Пачовський) (Перший український конгрес, 1935).

Пройшло майже століття, але проблеми в освіті нині ті самі. А в центрі виховання – молода людина з її характером, мовою, навчанням, суспільними відносинами.

Освітня аналітика вищої школи в умовах війни (Шевчук, 2022) показує, що сучасна система вищої освіти має потенційні можливості для розвитку відповідно до принципів української педагогіки. Через воєнну небезпеку необхідними є технології гнучкого навчання, чесна кооперація між українськими та зарубіжними закладами вищої освіти. Професійний обов'язок викладача має ґрунтуватися на принципі упровадження моделі «освіта упродовж життя». Учитель у школі, викладач у закладі вищої освіти мають бути чимось більшим – дослідником, громадянином на весь ріст в кожному ділі, в кожному кроці ... творити нових людей, родину, місто, громадянство, цілу націю (Перший український педагогічний конгрес, 1935). Як викладач, так і шкільний учитель мають постійно трансформуватися до змін і вимог суспільства, щоб завжди бути готовими до формування особистості студента з необхідними для суспільства якостями. Це питання посідає чільне місце в Стратегії розвитку вищої освіти на 2022-2032 рр., зокрема у розвитку загальних компетентностей у здобувачів вищої освіти, а також дуальній освіті, мобільності студентів, залученні іноземних студентів, виконанні міжнародних проєктів студентами тощо (Операційний план реалізації у 2022-2024 роках Стратегії розвитку

вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, 2022).

Актуальність формування загальнокультурних компетентностей у молоді пов'язана також з ціннісними змінами у свідомості громадян (цивілізаційними змінами), які залишалися на окупованих територіях, а зараз є переселенцями центральної частини України і потребують більшої уваги психологічних служб. Як зазначають дослідники, робота над формуванням нової України лише почалася, важливо знайти теоретичне й методологічне підґрунтя для аналізу війни, її наслідків і людини. Це необхідно задля створення нової ідеології України (Українське суспільство в умовах війни, 2022).

Отже, розвиток необхідних для життя загальнокультурних компетентностей у майбутнього викладача з професійної освіти є важливою цеглинкою цього процесу. Майбутнього викладача треба і формувати, і виховувати. Нові вектори виховання маємо шукати в розумінні понять «виховання як ставлення до соціального середовища і до природи» та «розвиток як самоудосконалення людини». Відповідно до вимог виховання людина формує фундаментальні якості: моральність, патріотизм, демократизм, родинність та природосвідомість.

Виховна місія вищої школи – сприяти молодій людині в стінах університету бути особистістю, наділеною цінностями громадянського суспільства, які ми сьогодні виборюємо на фронтах війни.

В умовах трансформації вищої школи викладач має усвідомити, що з психологічної точки зору процес виховання означає встановлення рівноваги між особистістю і зовнішнім середовищем, що є компонентом її діяльності (Вишневський, 2006). Досягти цієї рівноваги можна, використовуючи в процесі навчання виховні й розвиваючі технології.

Так, магістри з професійної освіти як майбутні викладачі саме і опановують на практиці такі технології. Апріорі стала необхідною соціальна відповідальність, яку не можна сформувати тільки в теорії, життєва практика допомагає студентам бути відповідальними за своє життя й життя

суспільства. Перед викладачами стоїть завдання із забезпечення цих умов, адже такі студенти є генерацією викладачів нового покоління.

Важливо наголосити на оновленні освітнього середовища й виховної системи університету. Особистість майбутнього викладача формується не тільки в процесі вивчення професійно спрямованих дисциплін. Здебільшого це вплив освітнього середовища й особливості виховної системи закладу, яка створює умови для формування суб'єкта життєтворчості. Виховання в сучасному розумінні не має права на моралізаторство, а на практиці формує молоду людину у співтворчості, співдіяльності й комунікації з іншими учасниками освітнього процесу, стає стратегією її життя. Саме тому освітнє середовище наповнюється науковими гуртками, творчими колективами, клубами (speaking club, психолого-педагогічним чи історичним, креативного лиття з металу), які орієнтовані на розвиток індивідуальних якостей та загальнокультурних компетентностей особистості студента та його потенційних можливостей. Так, фестивалі спонукають до виявлення талантів, толерантності й командної роботи під час репетицій і виступів; на засіданнях психолого-педагогічного клубу студенти як майбутні викладачі проводять мінідослідження, готують виступи, організовують психологічні тренінги разом із психологом – вчаться розуміти себе та інших, взаємодіяти, бути лідером, доводити власну думку й переконувати у своїй правоті, проводити рефлексію тощо. Окремою й важливою структурною одиницею освітнього середовища є студентські ради або студентські парламенти: тут студенти можуть розвинути в собі навички політичного або суспільного лідера, креативно організовувати позааудиторний час студентів (освітні й виховні квести, змагання команд, волонтерство, вміння здійснювати презентації, проводити вибори в студентські органи тощо).

Практичним проявом застосування інноваційних виховних технологій є студентські парламенти (студентське самоврядування) як центри розвитку інноваційно мислячої особистості. Усе позитивне в студенті треба

проектувати, а викладач-педагог має сприяти цьому процесу.

Під час війни духовність молодих людей яскраво виявляється в пізнанні істини знань, добрі й красі вчинку. Студент як особистість розв'язує свої проблеми не відповідями, а діями – волонтерство, понаднормована робота, оволодіння новими професіями, навчання упродовж усього життя, пошуки смислу життя через навчання, участь у коворкінгах, самовдосконалення.

Наводимо результати педагогічного експерименту з розвитку загальнокультурних компетентностей магістрів. Уважаємо, що освітньо-виховна підготовка магістра як майбутнього викладача з професійної освіти в умовах трансформації вищої школи має ґрунтуватися на відповідності гуманітарної й професійної освіти потребам духовно-культурного розвитку суспільства; забезпеченні духовно-культурного й морального розвитку магістра з професійної освіти, опануванні ним ефективних методів й виховних технологій; рефлексивності професійної діяльності майбутнього викладача, оволодінні духовно-моральним досвідом у розв'язанні професійних завдань. Важливим є поєднання професійних й особистісних якостей – сучасний викладач з розвиненими цифровими й загальнокультурними компетентностями.

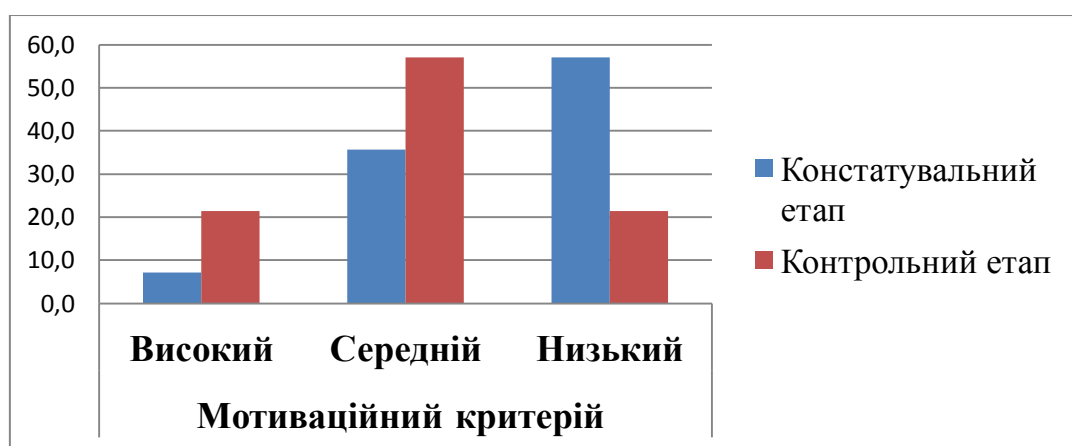

Рис. 1. Динаміка рівня розвитку загальнокультурних компетентностей магістрів в ЕГ за мотиваційним критерієм

За мотиваційним критерієм рівень загальнокультурних компетентностей магістрів в ЕГ змінився: студенти виявляють більшу

внутрішню мотивацію до самовдосконалення в професійній діяльності та більшу активність.

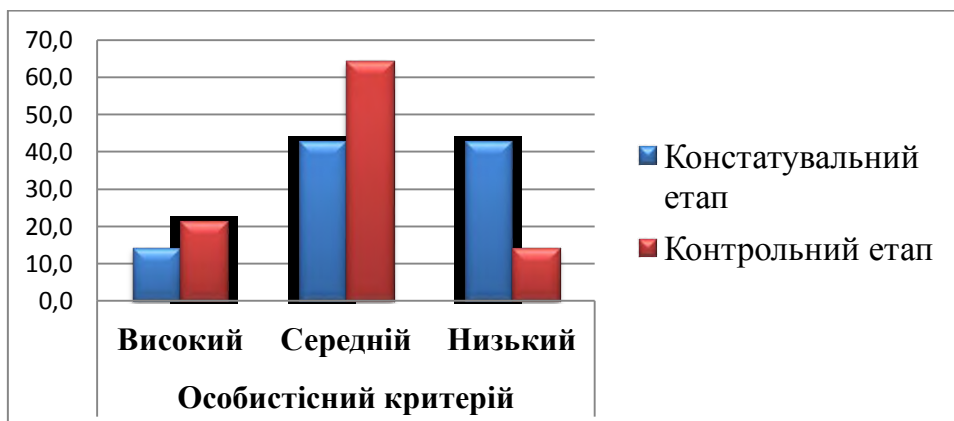

Рис. 2. Динаміка рівня розвитку загальнокультурних компетентностей магістрів в ЕГ за особистісним критерієм

За особистісним критерієм виявлено, що студенти більш упевнено почуваються під час коворкінгів, у процесі виконання творчих завдань, з більшими позитивними емоціями виконують завдання.

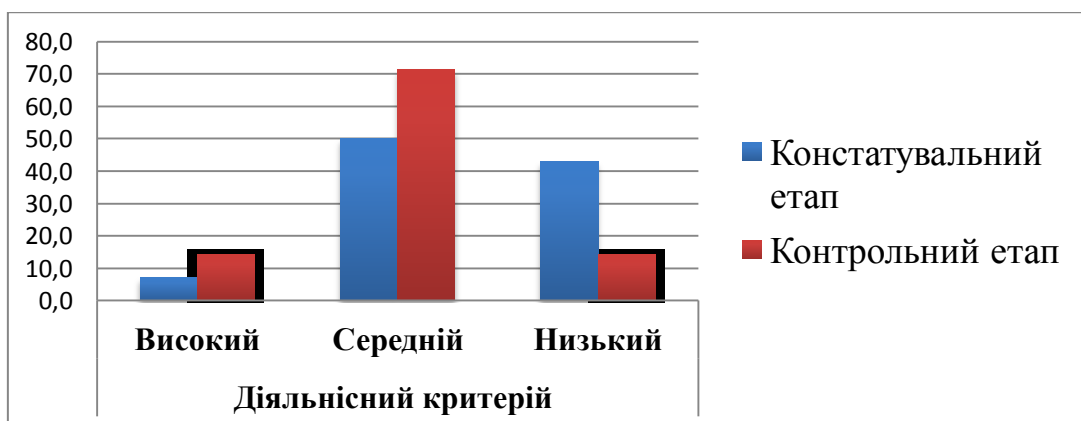

Рис. 3. Динаміка рівня розвитку загальнокультурних компетентностей магістрів в ЕГ за діяльнісним критерієм

За діяльнісним критерієм в ЕГ відбулись певні зміни, зокрема зросла на 7,14 %, кількість студентів з високим рівнем та на 21,43% – кількість студентів з середнім рівнем.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що в соціокультурному середовищі університету зміни в особистості студента можна забезпечити впровадженням інноваційних виховних і педагогічних технологій. Саме вони лежать в основі створення конкурентоспроможного

закладу вищої освіти, його іміджу (Інноваційні виховні технології у теорії і практиці сучасної освіти, 2021; Єрмак, 2021).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розкривши виховні аспекти педагогічної рефлексії щодо формування особистості майбутнього викладача в умовах війни і трансформації вищої школи, формулюємо такі висновки:

1. На часі створення соціокультурного середовища в університеті, яке забезпечуватиме загальнокультурні компетентності здобувачів вищої освіти, сприятиме вихованню гуманної особистості, яка здатна творчо й критично мислити, опрацьовувати інформацію, переживати події, співпереживати проблеми не тільки близьких людей, а й суспільства.

2. Розвиток магістра з професійної освіти (у багатьох країнах – едукація) треба розглядати як процес психолого-педагогічної підтримки особистості студента, створення умов для його розвитку й управління процесом соціалізації, оскільки він вступає в останню фазу виховання в стінах університету. Розвиток стає частиною системи виховання студента й перетворюється на його особистісну систему свідомої педагогічної дії й морального вибору.

3. Спостерігається зміщення акценту з суспільного виховання на саморозвиток і самовиховання особистості з новими соціальними навичками. Науковці-педагоги констатують формування особистості студента нового типу, який володіє навичками адекватних дій в умовах невизначеності та в ситуаціях, які постійно змінюються. Така молода людина матиме мотивацію змінювати себе й суспільство.

4. Педагогічну рефлексію щодо формування особистості магістра з професійної освіти пов'язуємо з вихованням у сучасних умовах трансформації вищої освіти як впливом людини на людину, духовним контактом, досягненням спільності досвіду викладача й бажанням студента його прийняти. Духовність неможливо виховати. Тільки сама людина формує себе через творчу діяльність, здатність аналізувати й моделювати

себе відповідно до прийнятого духовного ідеалу. Трансформаційно-рефлексійні процеси мають відбуватися не тільки в освіті, а й у свідомості її учасників – викладачів і студентів.

5. Сучасна українська педагогіка, набуваючи особливостей нових векторів (цифрова, адаптивна, інноваційна та ін.), є незмінною стосовно суб'єкта виховного впливу – студента – через трансформовані до вимог суспільства освітньо-виховні методи і технології та свідчить про безперервність процесу навчання й виховання упродовж життя. Педагогічна рефлексія викладача сприяє результативності цього процесу.

Перспективою розглянутої проблеми вважаємо дослідження організаційно-педагогічних умов розвитку педагогічної рефлексії магістрів як майбутніх викладачів із професійного навчання у повоєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрущенко, Т.І. & Андрущенко, Т.В. (2022). Війна: духовно-естетичні та моральні цінності – утвердження чи перегляд. *Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернетконференції, Київ, 15.04.2022 (с. 45–48). Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.
- Вишневський, О. (2006). *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. КОЛО.
- Ніколаєв, Є., Рій, Г. & Шемелинець, І. (2023). *Вища освіта в Україні: зміни через війну*: аналітичний звіт. Київський університет імені Бориса Грінченка.
- Федорченко, Т. Є. & Ївженко, Ю. В. (Ред.) (2021). *Інноваційні виховні технології у теорії і практиці сучасної освіти*: зб. матеріалів наук.-практ. конф., Київ.
- Єрмаков, І. (2021) Виховна система школи: сутність, розвивально-корекційні і захисні параметри. *Інноваційні виховні технології у теорії і практиці сучасної освіти*: зб. матеріалів наук.-практ. конф., Київ (с. 20-25).
- Єрмаченко, В. Є. & Дериховська, В. І. (2017) Особливості трансформації світової системи вищої освіти у XXI столітті. *Економіка і суспільство*, 10, 518–522.
- Лучанінова, О. П. (2017). *Програма виховання студента «Професіонал і особистість»*. НМетАУ.
- Кравчук, Г. & Шевчук, Т. (2020). Тенденції трансформації вищої освіти в сучасних соціально-економічних умовах. *Вісник Університету банківської справи*, 1 (37), 131–137. DOI - 10.18371/2221-755x1(37)2020208373. https://www.researchgate.net/publication/343149168_TENDENCII_TRANSFORMACII_VISOI_OSIVITI_V_SUCASNIH_SOCIALNO-EKONOMICNIH_UMOVAN
- Операційний план реалізації у 2022–2024 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки.* <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Operatsiynyy.plan.SRVO-23.02.22.pdf>
- Перший український педагогічний конгрес*, 1935. (1938). Львів. тов. «Рідна школа».

- Дембійський, С., Злобіна, О., Костенко, Н. & al. (2022). Українське суспільство в умовах війни: колективна монографія, за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Інститут соціології НАН України.
- Федорова, А. (2017) Особливості педагогічної рефлексії педагога. Педагогічна майстерність викладача вищої школи, 5, 191–203. <http://dspace.opu.ua/jspui/bitstream/123456789/6516/1/191-203.pdf>
- Шевчук, І., & Шевчук, А. (2022). Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*, (39). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>
- Шевчук, А. (2022). Трансформація вищої освіти в Україні: ретроспективний аспект. <http://ea21journal.world/wp-content/uploads/2022/04/ea-V123-24.pdf>
- Crowfoot A. *The european strategy for universities and system-level reforms: Quo vadis?* https://www.youtube.com/watch?v=1XXk5R_wdUw?t=6451.
- Kezar, A., & Eckel P. (2002). Examining the Institutional Transformation Process: The Importance of Sensemaking, Interrelated Strategies, and Balance. *Research in Higher Education*, 43 (3), 295-328.
- García-Morales, Garrido-Moreno & Martín-Rojas (2021). The Transformation of Higher Education After the COVID Disruption: Emerging Challenges in an Online Learning Scenario. *Front. Psychol.*, 11 February, Sec. Organizational Psychology. Vol. 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.616059>
- Mishra, L., Gupta, T. & Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *Int. J. Educ. Res.* 1:100012. doi: 10.1016/j.ijedro.2020.100012

REFERENCES

- Andrushchenko T. I., Andrushchenko T. V. (2022)Viina: dukhovno-estetychni ta moralni tsinnosti – utverdzhennia chy perehliad. *Pisliavoiennyi svit : liudy, problemy, tsinnosti* : Collection of Materials of the International Scientific-Practical Internet Conference. Kyiv, 15.04.2022 (pp. 45–48). Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
- Vyshnevskiy, O. (2006). Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky. KOLO. [in Ukrainian].
- Nikolaiev, Ye., Rii, H. I. & Shemelynets (2023). *Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu: analitychnyi zvit*. Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka. [in Ukrainian].
- Fedorchenko, T. Ye. & Yivzhenka, Yu. V.(2021). Innovatsiini vykhovni tekhnolohii u teorii i praktytsi suchasnoi osvity. *Collection of Materials of the Scientific-Practical Conference*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Yermakov, I. (2021). Vykhovna systema shkoly: sutnist, rozvyvalno-korektsiini i zakhysni parametry. *Innovatsiini vykhovni tekhnolohii u teorii i praktytsi suchasnoi osvity: zbirnyk materialiv nauk.-prakt. konf.*, Kyiv (pp. 20-25). [in Ukrainian].
- Yermachenko, V. Ye. & Derykhovska, V. I. (2017). Osoblyvosti transformatsii svitovoi systemy vyshchoi osvity u XXI stolitti. *Ekonomika i suspilstvo*, 10, 518–522. [in Ukrainian].
- Luchaninova, O.P. (2017). *Prohrama vykhovannia studenta «Profesional i osobystist»*. NMetAU. [in Ukrainian].
- Kravchuk, H., Shevchuk & T. (2020) Tendentsii transformatsii vyshchoi osvity v suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh umovakh. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy*,.1 (37), 131-137. DOI - 10.18371/2221-755x1(37)2020208373. https://www.researchgate.net/publication/343149168_TENDENCII_TRANSFORMACII_VISOI_OSVITI_V_SUCASNIH_SOCIALNO-EKONOMICNIH_UMOVAH [in Ukrainian].

Operatsiyni plan realizatsii u 2022-2024 rokakh Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini

- na 2022-2032 roky. (2022).
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Operatsiynyy.plan.SRVO-23.02.22.pdf> [in Ukrainian].
- Pershyy ukrainskyi pedahohichnyi kongres*, 1935. (1938). Lviv: nakladom tovarystva «Ridna shkola». 295 p. [in Ukrainian].
- Dembitskyi, S., Zlobina, O., Kostenko, N. & al. (2022). *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022: Kolektyvna monohrafiia /ed. chlen.-kor. NAN Ukrainy, d. filos. n. Ye. Holovakhy, d. sots. n. S. Makeieva. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy.* [in Ukrainian].
- Fedorova, A. (2017). Osoblyvosti pedahohichnoi refleksii pedahoha. *Pedahohichna maisternist vykladacha vyshchoi shkoly*, 5, 191-203.
<http://dspace.opu.ua/jspui/bitstream/123456789/6516/1/191-203.pdf> [in Ukrainian].
- Shevchuk, I., & Shevchuk, A. (2022). Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyshchoi shkoly Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*, (39).
<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80> [in Ukrainian].
- Shevchuk, A. (2022). Transformatsiia vyshchoi osvity v Ukraini: retrospektyvnyi aspekt.
<http://ea21journal.world/wp-content/uploads/2022/04/ea-V123-24.pdf> [in Ukrainian].
- Crowfoot A. *The european strategy for universities and system-level reforms: Quo vadis?*
https://www.youtube.com/watch?v=1XXk5R_wdUw?t=6451.
- Kezar, A. & Eckel, P. (2002) Examining the Institutional Transformation Process: The Importance of Sensemaking, Interrelated Strategies, and Balance Research. *in Higher Education*, 43 (3), 295-328.
- García-Morales, Garrido-Moreno and Martín-Rojas (2021). The Transformation of Higher Education After the COVID Disruption: Emerging Challenges in an Online Learning Scenario. *Front. Psychol.*, 11 February 2021 Sec. Organizational Psychology, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.616059>
- Mishra, L., Gupta, T., & Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *Int. J. Educ. Res.* 1:100012. doi: 10.1016/j.ijedro.2020.100012.

Olha Luchaninova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Engineering Pedagogy
Ukrainian State University of Science and Technology
(Educational and Scientific Institute «Institute of Industrial and Business
Technologies»),
Dnipro, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0001-8336-9273
e-mail: 2017olgapetrovna@gmail.com

EDUCATIONAL ASPECTS OF PEDAGOGICAL REFLECTION ON THE FORMATION OF THE FUTURE TEACHER'S PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF WAR AND TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The study characterizes the author's vision of the pedagogical reflection of a modern teacher who carries out his professional activity in the conditions of war and transformation in higher education. There is a need to revise the traditional master's program in vocational education in terms of its

flexibility and development of general competencies, as graduates are increasingly required to work in unpredictable conditions and apply their personal qualities.

The article emphasizes the educational aspects of pedagogical reflection, which include the psychology of a young person's life-creativity, adaptation to new stakeholder requirements, developed flexible skills, harmony of personal and professional qualities or competencies, and the formation of value orientations. The pedagogical reflection of a teacher who provides professional training for master's students is an important structural component of his or her activity.

The purpose is to reveal the educational aspects of pedagogical reflection on the formation of the personality of a future teacher in the conditions of war and transformation of higher education, to actualize the educational value of general cultural competencies of higher education students, to emphasize the renewal of the educational environment and the educational system of the university, where the student is formed as a person.

Methods and techniques. The main methods of the study are the analysis of psychological and pedagogical literature; analytical materials on the state of higher education, comprehension of the materials of the First Pedagogical of the Congress on the relevance of educational aspects of pedagogical reflection to modern Ukrainian pedagogy; synthesis, generalization, systematization of transformation processes in higher education through teacher's pedagogical reflection.

Result. The development of a master's degree in vocational education is a process of psychological and pedagogical support for the student's personality. Development becomes part of the student's education system and turns into his/her personal system of conscious pedagogical action and moral choice.

The theoretical significance of the article is to update the spiritual and cultural content of the educational environment of the university, where, in addition to learning, the personality of higher education students is formed through the conditions of life-creation and pedagogical reflection of the teacher. Practical significance - as a result of a pedagogical experiment on the development of general cultural competencies of future teachers in professional training and use in the educational process.

Keywords: pedagogical reflection, transformational processes, master's personality, general cultural competencies, Ukrainian pedagogy.

Олександр Міхно,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,

директор Педагогічного музею України,

провідний науковий співробітник

відділу педагогічного джерелознавства та біографістики

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,

м. Київ, Україна

ORCID ID iD: 0000-0002-5271-9530

e-mail: amihno@ukr.net

**ТЕМА ВІЙНИ В КНИЗІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО
«ЯК ВИХОВАТИ СПРАВЖНЮ ЛЮДИНУ»:
ДІАЛОГ ІЗ ТЕПЕРІШНІМ І МАЙБУТНІМ**

Анотація. У статті розглянуто тему війни у виховному аспекті. Аргументовано, що звернення до історичного досвіду дасть змогу не лише глибше осмислити трагедію Другої світової війни, а й сприятиме розумінню сучасної російської військової агресії проти України, осягненню феномену війни в його глобальному антигуманному сенсі. Доведено, що в книзі Василя Сухомлинського «Як виховати справжню людину» тема війни постає як один із ключових елементів, що впливають на виховання молодого покоління. Подано стислі відомості про публікацію книги та особливості її структури. Зазначено, що й сама назва "Як виховати справжню людину", і назви розділів книги віддаляють її від офіційної радянської педагогіки, яка займалася конструюванням «радянської людини», а зміст книги, незважаючи на наявність радянської риторики, суперечить тогочасним тенденціям у сфері освіти. З'ясовано, що В. Сухомлинський використав власний досвід осмислення війни з виховною метою: в етичних бесідах тема війни застосовується для формування в учнів – майбутніх громадян історичної пам'яті, патріотизму, усвідомлення злочинної суті зрадництва, розуміння смерті, відповідальності за теперішнє й прийдешнє Вітчизни, норм поведінки в часи, коли країна переживає лихо і горе. Виявлено, що особливої уваги педагог надає вихованню майбутнього воїна – захисника рідної землі, визначаючи необхідність реалізації трьох взаємопов'язаних педагогічних завдань: 1) дати освіту, потрібну для володіння сучасною зброєю, 2) утвердити почуття ненависті до ворога, 3) виховати духовну готовність до бойової співдружності й братерства. Акцентовано, що в умовах повномасштабної російсько-української війни думки й поради В. Сухомлинського щодо сутності війни як найбільшого людського горя й використання теми війни в освітньому процесі не лише є актуальними, а й становлять прогностичний інтерес, зокрема в оновленні

змісту національно-патріотичного виховання в сучасних закладах освіти та під час викладання навчального предмета «Захист України».

Ключові слова: Василь Сухомлинський, феномен війни, етичні бесіди, моральні цінності, патріотичне виховання, громадянська освіта, російсько-українська війна.

*Для всього свій час,
і година своя кожній справі під небом...
час любити і час ненавидіти,
час війни і час миру!*

Екклезіяст 3:1-8

Постановка проблеми у загальному вигляді. Новітня російсько-українська війна торкнулася усіх сфер життя українського суспільства, зокрема й освітньої галузі. Станом на початок літа 2023 р. внаслідок російських бомбардувань пошкоджено понад 3 тисячі навчальних закладів, з них більше трьохсот зруйновано повністю (Портал..., 2023), російські загарбники вбили близько п'ятисот українських дітей (Онлайн-платформа..., 2023), а у десятків тисяч школярів украли дитинство: позбавили домівок, зробили сиротами, змусили емігрувати до інших країн. Українські освітяни працюють в надскладних умовах війни, багато з них стали до лав Збройних Сил України і ціною власного життя захищають незалежність нашої держави. Однак, окрім очевидних наслідків, війна також впливає на моральні цінності та формування особистості кожної окремої людини як дорослого населення, так і дітей і підлітків, спонукає буквально кожного замислюватися про такі важливі речі, на які в мирний час за буденними клопотами ми майже не звертаємо уваги: що таке любов до рідної землі, до Батьківщини. Тож важливо зрозуміти, як війна, що, на жаль, триває, позначається на вихованні та які підходи можуть бути застосовані для формування справжньої людини – громадянина-патріота навіть у воєнний час.

У цих умовах цінним є звернення до історичного досвіду, адже наші педагоги-попередники пережили не одне випробування воєнними

лихоліттями, працювали й творили в складних умовах війни, осмислювали пережитий воєнний досвід у своїх працях. До таких педагогів належить і Василь Сухомлинський (1918–1970), безпосередній учасник і очевидець Другої світової війни, у творчій спадщині якого тема війни репрезентована передусім у педагогічному аспекті й постає як суворий тест для душі, що розкриває людські характери, випробовує моральну міць та стимулює розуміння громадянських цінностей.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасні українські вчені досліджують вплив російсько-української війни на розвиток освіти в різних аспектах: специфіка викладання під час війни (Lavrysh, Lytovchenko, Lukianenko & Golub, 2022), особливості організації дистанційного навчання в умовах воєнного стану (Kruszewska & Lavrenova, 2022), англomовні відеокліпи як засіб відновлення пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку в умовах війни (Хомишак, 2023) та ін.

Історики освіти у своїх працях частково торкалися теми «Василь Сухомлинський і Друга світова війна», висвітлюючи безпосередню причетність педагога до воєнних подій, поранення (Луцюк, 2018), лікування в шпиталі, пошук відповідей на складні питання буття, моральні дилеми, пов'язані з війною (Міхно, 2019), роботу директором школи у воєнний час (Сухомлинська, Л., 2022) та осмислення ним із часової відстані воєнного досвіду (Діденко та Шумовецька, 2019, с. 64; Сухомлинська, О., 2020). З початком у лютому 2022 р. гарячої фази російсько-української війни з'явилися перші спроби нового прочитання спадщини В. Сухомлинського з урахуванням сучасних воєнних реалій. Так, науковці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського у 2022 р. у соціальній мережі «Фейсбук» реалізували онлайн-проект «Дитина – частина природи» за казками та оповіданнями В. Сухомлинського, в якому художньо-літературний доробок педагога, присвячений подіям Другої світової війни, розглядається в контексті сьогоденних подій новітньої

історії України (Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського, 2022). Проте рецепція війни В. Сухомлинським, її репрезентація в науково-педагогічних працях ученого потребують окремого осмислення саме в педагогічній площині. Розгляд поглядів видатного педагога на жорстоку природу війни залишається актуальним у сучасних умовах, оскільки сприяє поглибленню розуміння Другої світової війни та феномену війни взагалі, дає змогу краще осмислити злочинну й антигуманну сутність війни, яка знайшла новий вияв у ХХІ столітті.

Мета статті: дослідити та проаналізувати, як В. Сухомлинський втілює тему війни у книзі «Як виховати справжню людину» з метою формування в учнів моральних цінностей, історичної пам'яті, патріотизму. Реалізація зазначеної мети передбачає виконання таких дослідницьких **завдань:** виявити цінності та моральні принципи, які педагог використовує для трансформації цієї теми у виховному аспекті; розглянути основні ідеї автора щодо впливу війни на формування особистості та його педагогічні рекомендації щодо виховання справжньої людини на основі наслідків і уроків Другої світової війни; проаналізувати сучасний контекст: чи залишаються ідеї В. Сухомлинського актуальними сьогодні, чи можуть вони допомогти у формуванні моральних цінностей нового покоління; визначити виховний потенціал книги, цінність педагогічних рекомендацій В. Сухомлинського для майбутнього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Сухомлинський у своїх науково-педагогічних працях часто торкається теми Другої світової війни, осмислюючи її події й уроки крізь педагогічну оптику. За словами Ольги Сухомлинської (2020):

Війна залишила болючий слід у творчості педагога... Війна пройшла крізь його життя і долю: учасник важких боїв, тяжко поранений під Ржевом, людина, яка розгубила своїх рідних, Василь Олександрович писав про неї боєм своїх незагоєних ран, вважав її джерелом виховання патріотизму, громадянськості». (с. 7)

Роздуми педагога про руйнівну суть війни й водночас про спричинені нею зміни у всіх сферах життя, про її наслідки як для окремої людини, так і для суспільства в цілому, суголосні з подіями новітньої історії – широкомасштабним російським вторгненням в Україну, коли війна стала дотичною до кожного українця.

Праця В. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» вперше побачила світ у 1975 р. у видавництві «Радянська школа» й передувала друку цього ж твору в другому томі п'ятитомного видання творів В. Сухомлинського українською мовою в 1976–1977 рр., яким ми користувалися, розробляючи заявлену в статті тему. Зауважимо, що з огляду на час публікації книги, в ній багато неминучої для тієї доби радянської риторики. Проте ми цілеспрямовано працювали саме з цим, радянським, виданням праці «Як виховати справжню людину», аби продемонструвати, що і в умовах тоталітарного суспільства В. Сухомлинському вдавалося доносити до читача вічні істини про добро і зло, людяність, повагу до старших, патріотизм. Нагадаємо думку Євгена Сверстюка про Олександра Довженка, який «був змушений творити всередині радянської системи, намагаючись донести власну автентичну думку крізь хащі соцреалізму» (2004, с. 74). Так само і В. Сухомлинський доносив свої оригінальні думки крізь хащі радянської риторики. Погоджуємося зі спостереженням Григорія Ключека про те, що навіть у тих умовах педагог зміг зробити неймовірно багато: «Там, де не міг висловити думки прямо, вдавався до підтексту. Особливо це стосується проблем національного виховання. У його словах про важливість виховання любові до природи рідного краю, до Вітчизни відчувається глибока українськість» (2008).

Книга «Як виховати справжню людину» має підзаголовок «Поради вихователям» і структурно складається зі вступу та понад 50 етичних бесід, які об'єднано в розділи «Ставлення до людей і обов'язок перед ними», «Ставлення до батьків, рідних, близьких», «Розуміння життя, добра і зла в

ньому», «Дружба, любов, сім'я», «Ставлення до краси в природі й суспільстві» та ін. На нашу думку, вже самі назви розділів, як і сама назва книги, віддаляють цю працю від офіційної радянської педагогіки, що займалася конструюванням «радянської людини» (*homo sovieticus*), а її зміст, попри радянську риторику, суперечить тогочасним тенденціям у сфері освіти. Кожна бесіда починається з короткого афористичного звернення до вихованця, в якому сконцентровано те, що вчитель, вихователь має донести до учня. Потім В. Сухомлинський подає «свої розмірковування щодо висловлених ідей, а також наводить художньо-ілюстративний матеріал або приклади з життя, які підтверджують його думки» (Сухомлинська О., 2017, с. 138).

У книзі «Як виховати справжню людину» В. Сухомлинський використовує власний досвід осмислення війни з виховною метою: в етичних бесідах тема війни застосовується з метою формування в учнів моральних цінностей, історичної пам'яті, патріотизму – тих почуттів, які роблять людину громадянином. На початку книги педагог стверджує: «Виховати справжню людину, навчити її жити – це значить виховати в неї почуття громадянського обов'язку; навчити служити обов'язку» (Сухомлинський, 1976, с. 151). Це провідна думка книги. Розвиваючи її, В. Сухомлинський у формі етичних бесід дає виховні настанови і перша з них – формування моральних цінностей: «святинь нашої Батьківщини, нашої історії, нашого народу» (Сухомлинський, 1976, с. 159). До таких цінностей педагог (Сухомлинський, 1976) передусім відносить історичну пам'ять про війну:

Пам'ятай, ніколи не забувай сам і дітям, і внукам своїм заповідай, щоб не забували: німецькі фашисти мали намір повністю знищити наш народ... Того, що зробили фашисти не можна ні забути, ні простити. Якби ми забули і простили це, ми зганьбили б святу пам'ять своїх братів, батьків, дідів і прадідів. (с. 163)

Історична пам'ять – це основа патріотичного виховання й

національної ідентичності. І хоча В. Сухомлинський не використовує поняття «національна ідентичність» (це поняття увійшло в активний науковий обіг у 1990-х рр. після публікації книги британського вченого Е. Сміта (Smith) «Національна ідентичність», 1991), у його баченні підґрунтя патріотизму є глибоко національним – це любов до батька й матері, це рідна мова й рідний куточок, де людина народилася: «Патріотизм починається з колиски. Не може бути справжнім сином своєї Вітчизни той, хто не став справжнім сином матері і батька» (Сухомлинський, 1976, с. 373). На думку педагога (Сухомлинський, 1976):

Для кожного з нас Батьківщина починається з чогось маленького, ніби незначного й непримітного; в життя кожного з нас назавжди, до останнього нашого подиху входить щось єдине і незмінне, як груди матері, як її ласкавий дотик, як рідне слово. Це наш рідний куточок... Сенси нашого патріотичного становлення полягає в тому, що цей куточок на все життя входить у нашу душу, хвилює нас як перше животворне джерело, з якого кожний з нас почався. (с. 167)

Формуючи таким чином у «маленького громадянина» (Сухомлинський, 1976, с. 171) патріотичні почуття, необхідно пробудити розуміння й відчуття, що щастя споглядати й пізнавати красу рідного краю добуто «потом, кров'ю, сльозами, стражданнями дідів і прадідів», необхідно показувати ті куточки рідної землі, де билися і вмирали герої в роки війни (Сухомлинський, 1976).

На думку педагога, важливими в процесі патріотичного виховання учнів є розповіді про героїв – учасників війни, які «учать дітей бачити світ очима патріотів», допомагають відчутти, що в житті й тих, хто пішов з життя, й тих, хто живе, «є щось спільне – велике, священне, найдорожче і ні з чим не порівнянне – Батьківщина» (Сухомлинський, 1976, с. 172).

Говорячи про війну, В. Сухомлинський торкається й теми колабораціонізму, причому говорить про це надзвичайно емоційно: «Зрада,

запроданство – найстрашніший, наймерзенніший злочин» (Сухомлинський, 1976, с. 374). Про причини зрадництва педагог не каже, однак кілька разів повертається до цієї теми, яка, вочевидь, йому боліла. Припускаємо, що коріння цього ганебного явища В. Сухомлинський бачив у неналежному вихованні, у недостатній увазі до формування патріотичних почуттів. Його слова звучать і як моральна настанова, і як життєва засторога: «Рятувати своє життя ціною зрадництва, ухилятися від небезпеки, коли для Батьківщини настає година тяжких випробувань, – ганебно і мерзенно. У слові *зрадник* (виділено В. Сухомлинським) на всіх мовах звучить гнівне презирство до відступника» (Сухомлинський, 1976, с. 178). Педагог переконує учнів – майбутніх громадян, що ставлення до зрадництва як до найбільшої мерзоти – це перемога над ворогом і могутня зброя борця, яка в роки війни ставала потужною силою й відкривала ворогу очі на правду, примушувала його замислюватися над питанням: за що воюю я і за що воює мій противник (Сухомлинський, 1976, с. 179).

Великої уваги надає В. Сухомлинський вихованню майбутнього воїна – захисника рідної землі, наголошуючи, що підготовка людини до захисту Вітчизни складається з трьох взаємопов'язаних педагогічних завдань: 1) дати освіту, потрібну для того, щоб володіти могутньою сучасною зброєю, 2) утвердити почуття ненависті до ворога й 3) виховати духовну готовність до бойової, ратної співдружності й братерства (Сухомлинський, 1976, с. 311).

Особливий акцент В. Сухомлинський робить на другому завданні, наполягаючи, що утвердження почуття ненависті до ворога – це одне з найважливіших виховних завдань: «Мужня свідомість воїна стає зрілою лише за тієї умови, коли любов до Вітчизни освітлюється думкою про те, що загарбник, який посягнув на землю дідів і прадідів, – мій особистий ворог, ворог моєї матері і мого батька. Захищати Вітчизну – значить, захищати честь і гідність матері, захистити своїми грудьми щастя дитинства» (Сухомлинський, 1976, с. 322). Вважаємо цю думку

В. Сухомлинського особливо актуальною сьогодні, коли в інформаційному просторі нерідко спостерігаємо уникання імені агресора, а образ окупантів і загарбників подеколи розмивається словами «орки», «противник», тоді як підступного й підлого ворога, який вдерся на нашу землю, треба ідентифікувати чітко – росіяни, рашисти – і прямо казати, що вони варті лише ненависті і зневаги, але аж ніяк не розуміння як буцімто ошукані пропагандою. Зараз, під час війни, під час майже щоденних бомбардувань мирних українських міст – це ненависний ворог, а якесь розуміння або порозуміння можливе лише після нашої перемоги. Радикалізація у відповідь на екзистенційну зовнішню загрозу – це надзвичайно важливо, це запобіжник проти паралічу волі, проти зневіри й фізичного знищення.

Морально підготувати людину до захисту Батьківщини, на думку педагога, немислимо без щиросердної, відданої дружби, яка випробовується в біді й небезпеці: «Смертельною бідою й смертельною небезпекою є війна. Ти повинен бути духовно готовим до цього великого випробування. Дружба – могутнє і невичерпне джерело доблесті, мужності, стійкості. Людина залишається непереможною в найважчих умовах головним чином тому, що вона відчуває плече соратника» (Сухомлинський, 1976, с. 308).

Крім того, у вихованні моральної готовності до захисту Батьківщини, на переконання В. Сухомлинського, велике значення мають розповіді учасників війни, які є величезним емоційним зарядом ідеї вірності, обов'язку перед Вітчизною: «Розповіді учасників війни про подвиги героїв виховують в юних душах моральні якості, яким ми надаємо виняткового значення в становленні патріотичних почуттів і патріотичної свідомості, – *співпереживання і усвідомлення причетності* (виділено В. Сухомлинським) до героїчного минулого, величного теперішнього і славного майбутнього Вітчизни» (Сухомлинський, 1976, с. 320).

Моральну готовність до захисту Батьківщини педагог пов'язує і з формуванням громадянина, громадянського обов'язку: «Мужність на полі

бою... сягає своїми глибокими коренями в мужність думки, духу, слова, що виявляється в нетерпимості до мовчазливої байдужості, обману, лицемірства» (Сухомлинський, 1976, с. 312).

В. Сухомлинський порушує ще одну тему, пов'язану з війною, – тему смерті. Цю проблему детально дослідила Ольга Сухомлинська у статті «Дитина і питання про смертність: підхід Василя Сухомлинського» (2017). Тут зазначимо, що хоч у час написання й публікації праці «Як виховати справжню людину» українці не гинули безпосередньо від воєнних дій, сьогодні, на жаль, повідомлення про смерть захисників і захисниць України, мирних жителів, зокрема дітей, щодня лунають у новинах. У словах педагога (Сухомлинський, 1976) про осмислення смерті відчувається пережитий ним досвід втрати рідних і близьких людей, відлунює його власна пам'ять про загиблих у роки Другої світової війни:

Усім еством своїм, духом своїм, боротьбою своєю людина заперечує смерть і утверджує життя. Розуміння смерті – це не підсвідомий страх перед нею, а гімн вічному людському життю. Людина вмирає – людство безсмертне. Розуміти смерть як величезне людське горе треба для того, щоб любити життя, дорожити життям, берегти життя як величезну, незрівнянну цінність. (с. 243-244)

Говорячи з учнями про смерть, В. Сухомлинський прагнув, щоб вони осягли велику моральну цінність: людина утверджується у світі не тільки як істота, що мислить і відчуває, а й як жива ланка у вічному ланцюгу поколінь, яка з'єднує минулі покоління з майбутніми: «Тільки тому, що людина в своєму батькові, дідові і прадідові бачить корінь свого буття, своєї честі, гідності, тільки завдяки тому, що наша героїчна сучасність не мислиться без слави батьків, – у нас є Вітчизна, ми дорожимо нею і бережемо її...» (Сухомлинський, 1976, с. 247).

В контексті проблематики статті наведемо ще одну надзвичайно актуальну сьогодні думку В. Сухомлинського про моральні норми поведінки, яких має дотримуватися справжній громадянин-патріот у час,

коли країна переживає лихо і горе: «Батьківщина – твій дім, твоя колиска... Щоб мати моральне право говорити про горе і лихо свого народу, щоб один раз сказати, треба десять разів зробити щось конкретне для зміцнення своєї Батьківщини» (Сухомлинський, 1976, с. 176).

Висновки. Отже, на основі власного досвіду осмислення подій і наслідків Другої світової війни В. Сухомлинський використовує тему війни у книзі «Як виховати справжню людину» з метою формування в учнів – майбутніх громадян почуттів патріотизму і патріотичної свідомості, усвідомлення злочинної суті зрадництва, виховання майбутнього воїна – захисника рідної землі, розуміння смерті, відповідальності за теперішнє й прийдешнє Вітчизни, норм поведінки в часи, коли країна переживає лихо і горе.

Підтримуємо думку Г. Ключека, що спадщина В. Сухомлинського «належить до тих небагатьох явищ духовної культури, які з плином часу здатні викликати до себе все більшу увагу» (2008). Сьогодні, в умовах повномасштабної російсько-української війни, думки й поради педагога щодо сутності війни як найбільшого людського горя й використання теми війни в освітньому процесі не лише залишаються актуальними, а й становлять прогностичний інтерес, зокрема в оновленні відповідно до теперішніх реалій змісту національно-патріотичного виховання в сучасних закладах освіти та під час викладання навчального предмета «Захист України».

Підсумовуючи, зазначимо, що книги живуть і нескінченно оновлюються в читацькій свідомості, в них відкриваються нові грані, нові зв'язки з дійсністю; їх зміст і значення не можуть бути зведені навіть до найглибших тлумачень: щось непізнане, несподіване завжди залишається в них (Міхно, 2007, с. 25). Книга В. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» належить саме до таких, адже сказані в ній пів сторіччя тому слова сьогодні сприймаються і як застереження, і як справжнє пророцтво, і,

зрештою, як педагогічне завдання: «Ми живемо в такому світі, де кожний наш громадянин повинен бути готовий до захисту Батьківщини – готовий фізично і – що надзвичайно важливо – духовно, морально» (Сухомлинський, 1976, с. 224).

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у дослідженні теми війни в художній та епістолярній спадщині В. Сухомлинського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Діденко, О.В., Шумовецька, С.П. (2019). Формування професійної культури офіцера-прикордонника засобами спецкурсу «Українсько-російські відносини: історія і сучасність». *Збірник наукових праць Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського "Військова освіта"*, 2 (40), 62-70. <http://znpu-nuou.org.ua/article/view/192707/193715>.
- Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського (2022). *Facebook. Дитина – частина природи: онлайн-проект: (за казками та оповіданнями В.О. Сухомлинського) [Сектор сухомлиністики; наук. керівник Л. Березівська]*. https://www.facebook.com/hashtag/дитина_частина_природи.
- Клочек, Г. (2008, 13–19 вересня.). Константи Василя Сухомлинського. *Дзеркало тижня*.
- Луцюк, А. М. (2018). Василь Сухомлинський: біографічний та педагогічно-історичний аспекти. *Педагогічний пошук*, (2), 3-6. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedp_2018_2_3.
- Міхно, О.П. (2007). Організація дослідницької діяльності старшокласників у процесі вивчення новели М.Коцюбинського «Цвіт яблуні». *Українська мова й література в школі*, (2), 25-30. <https://lib.iitta.gov.ua/715457/> (дата звернення: 27.07.2023).
- Міхно, О.П. (2019). Акорди і акценти біографії Василя Сухомлинського (методичні поради для вчителя за книгою Б. Тартаковського «Повість про вчителя Сухомлинського»). *Нова педагогічна думка*, 3 (97), 15-19. <https://lib.iitta.gov.ua/717359/>.
- Онлайн-платформа «Діти війни». (2023). <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 27.07.2023).
- Портал «Освіта під загрозою». (2023). <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 27.07.2023).
- Сверстюк, Є. (2004). Ми обрали життя. В: *Бердиховська Б., Гнатюк О. Бунт покоління. Розмови з українськими інтелектуалами* (с. 33–90). Дух і літера.
- Сухомлинська, Л. В. (2022). В. Сухомлинський – директор школи у роки Другої світової війни. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя: електрон. зб. матеріалів XII Міжнар. та XXIX Всеукр. пед. читань, 30 верес. 2022 р.*, МОН України, НАПН України, Всеукр. асоц. Василя Сухомлинського та ін., Чернівці, Київ (с. 16–18). <https://lib.iitta.gov.ua/733541/>.
- Сухомлинська, О. В. (2017). Дитина і питання про смертність: підхід Василя Сухомлинського. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 5, 134-141. <http://eprints.zu.edu.ua/26193/>.
- Сухомлинська, О. В. (2020). Василь Сухомлинський – наукова біографія. В: О.В. Сухомлинська, Л.Д. Березівська, Л.В. Сухомлинська, О.П. Міхно та ін.

- Василь Сухомлинський в діалозі з сучасністю : колект. монографія (с. 5–16). Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М. <https://cutt.ly/GwujA5aM>.
- Сухомлинський, В. О. (1976). Як виховати справжню людину. *Вибрані твори* (Т. 2, с. 147–416). Рад. школа.
- Smith, A.D. (1991). *National identity*. University of Nevada Press.
- Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V. & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine, *Educational Philosophy and Theory*, DOI: 10.1080/00131857.2022.2098714.
- Kruszewska, A. & Lavrenova, M. (2022). The educational opportunities of Ukrainian children at the time of the Russian invasion: perspectives from teachers. *Education*, 3-13, DOI: 10.1080/03004279.2022.2083211.
- Хомишак, О.Б. (2023). Англомовні відеокліпи youtube як засіб відновлення пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку в умовах війни. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 93(1), 29–48. <https://doi.org/10.33407/itlt.v93i1.5079> (дата звернення: 27.07.2023).

REFERENCES

- Didenko, O.V., Shumovetska, S.P. (2019). Formuvannia profesiinoi kultury ofitsera-prykordonnyka zasobamy spetskursu "Ukrainsko-rosiiski vidnosyny: istoriia i suchasnist" [Formation of the professional culture of a border guard officer by means of a special course "Ukrainian-Russian relations: history and modernity"]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho "Viiskova osvita"*, 2 (40), 62-70. <http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/192707/193715>.
- Derzhavna naukovopedagogichna biblioteka Ukrainy imeni V.O. Sukhomlynskoho (2022). *Facebook. Dytyna – chastyna pryrody: onlain-proiekt: (za kazkami ta opovidanniamy V.O. Sukhomlynskoho) [Sektor sukhomlynistyky; nauk. kerivnyk L. Berezivska] [The child is a part of nature: an online project: (based on fairy tales and stories by V.O. Sukhomlynskyi). Sector of Sukhomlynistics; scientific supervisor L. Berezivska]*. https://www.facebook.com/hashtag/dytyna_chastyna_pryrody.
- Klochek, H. (2008). Konstanty Vasylia Sukhomlynskoho [Constants of Vasyl Sukhomlynskyi]. *Dzerkalo tyzhnia*. 13–19 veresnia.
- Lutsiuk, A. M. (2018). Vasyl Sukhomlynskyi: biohrafichni ta pedagogichno-istorychni aspekty [Vasyl Sukhomlynsky: Biographical, Pedagogical and Historical Aspects]. *Pedagogichni poshuk*, (2), 3-6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedp_2018_2_3.
- Mikhno, O.P. (2007). Orhanizatsiia doslidnytskoi diialnosti starshoklasnykiv u protsesi vyvchennia novely M.Kotsiubynskoho «Tsvit yabluni» [Organisation of research activity of senior pupils in the process of studying M. Kotsiubynskyi's short story "Apple Blossom"]. *Ukrainska mova y literatura v shkoli*, (2), 25-30. <https://lib.iitta.gov.ua/715457/>.
- Mikhno, O.P. (2019). Akordy i aktsenty biohrafii Vasylia Sukhomlynskoho (metodychni porady dlia vchytelia za knyhoiu B. Tartakovskoho «Povist pro vchytelia Sukhomlynskoho») [Chords and accents of Vasyl Sukhomlynsky's biography (methodological advice for teachers based on B. Tartakovsky's book "The Story of Teacher Sukhomlynsky")]. *Nova pedagogichna dumka*, 3 (97), 15-19. <https://lib.iitta.gov.ua/717359/>.
- Onlain-platforma «Dity viiny» [Online platform "Children of War"]. (2023). <https://childrenofwar.gov.ua/> (access date: 27.07.2023).
- Portal «Osvita pid zahrozoiu» [Portal "Education under threat"]. (2023). <https://saveschools.in.ua/> (access date: 27.07.2023).
- Sverstiuk, Ye. (2004). My obraly zhyttia [We have chosen life.]. V: B. Berdykhovska, O. Hnatiuk *Bunt pokolinnia. Rozmovy z ukrainskymy intelektualamy* (pp. 33–90). Duh i

- litera. [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, L.V. (2022). V. Sukhomlynskyi – dyrektor shkoly u roky Druhoi svitovoi viiny [V. Sukhomlynskyi - school director during the Second World War.]. *Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu. Shliakh do sertsia dytyny v travmatychnykh sytuatsiiakh zhyttia: elektronyi zbirnyk materialiv XII Mizhnarodnykh ta XXIX Vseukrainskykh pedahohichnykh chytan, 30 veresnia 2022 r., MON Ukrainy, NAES Ukrainy, Vseukrainska asotsiatsiia Vasylia Sukhomlynskoho et al.*, Chernihiv, Kyiv (pp. 16–18). <https://lib.iitta.gov.ua/733541/> [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O.V. (2017). Dytna i pytannia pro smertnist: pidkhid Vasylia Sukhomlynskoho [The Child and the Question of Mortality: Vasyl Sukhomlynsky's Approach]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*, 5, 134-141. <http://eprints.zu.edu.ua/26193/> [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O.V. (2020). Vasyl Sukhomlynskyi – naukova biohrafiiia [Vasyl Sukhomlynsky - scientific biography]. In: O.V.Sukhomlynska, L.D.Berezivska, L.V. Sukhomlynska, O.P. Mikhno et al. *Vasyl Sukhomlynskyi v dialozi z suchasnistiu : kolektyvna monohrafiiia* (pp. 5–16). Ivano-Frankivsk: Vydavets Kushnir H. M. <https://cutt.ly/GwujA5aM> [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu [How to raise a real person]. *Vybrani tvory (T. 2, pp. 147–416)*. Radianska shkola [in Ukrainian].
- Smith, A.D. (1991). *National identity*. University of Nevada Press.
- Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V. & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*. DOI: 10.1080/00131857.2022.2098714.
- Kruszewska, A. & Lavrenova, M. (2022). The educational opportunities of Ukrainian children at the time of the Russian invasion: perspectives from teachers. *Education*, 3-13, DOI: 10.1080/03004279.2022.2083211.
- Khomysyak, O.B. (2023). Anhlomovni videoklipy youtube yak zasib vidnovlennia piznavalnoi aktyvnosti ditei molodshoho shkilnogo viku v umovakh viiny [English youtube video clips as a tool for young learners' cognitive activity renovation under conditions of war]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 93(1), 29–48. <https://doi.org/10.33407/itlt.v93i1.5079>.

Oleksandr Mikhno

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Director of the Pedagogical Museum of Ukraine,
Leading Researcher at the Department of Pedagogical Source Studies and
Biographical Studies of the V.O. Sukhomlynskyi State Scientific
and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-5271-9530
e-mail: amihno@ukr.net

THE TOPIC OF WAR IN VASYL SUKHOMLYNSKYI'S BOOK "HOW TO RAISE A REAL PERSON": A DIALOGUE WITH THE PRESENT AND THE FUTURE

Abstract. The article deals with the topic of war in the educational aspect. It is argued that the appeal to historical experience will allow not only a deeper

understanding of the tragedy of the World War II, but also contribute to the understanding of the current Russian military aggression against Ukraine and to the comprehension of the phenomenon of war in its global inhuman sense. It is proved that in Vasyl Sukhomlynskyi's book "How to Raise a Real Person" the topic of war appears as one of the key elements influencing the education of the younger generation. Brief information about the publication of the book, its content and structure is provided. It is noted that both the title "How to Raise a Real Person" and the titles of the book's chapters distance it from the official Soviet pedagogy, which was engaged in the construction of a "Soviet person", and the content of the book, despite the presence of Soviet rhetoric, contradicts the trends in education at the time. It is found that V. Sukhomlynskyi uses his own experience of understanding the war for educational purposes: in ethical discussions, the topic of war is used to form in students - future citizens historical memory, patriotism, awareness of the criminal nature of treason, understanding of death, responsibility for the present and future of the Motherland, and norms of behaviour in times when the country is experiencing disaster and grief. It has been found that the teacher pays special attention to the education of the future warrior - the defender of his native land, determining the need to implement three interrelated pedagogical tasks: 1) to provide the education necessary for the possession of modern weapons, 2) to establish a sense of hatred for the enemy, 3) to cultivate spiritual readiness for a combat community and brotherhood. It is emphasized that in the context of the full-scale Russian-Ukrainian war, V. Sukhomlynskyi's thoughts and advice on the essence of war as the greatest human grief and the use of the war theme in the educational process are not only relevant but also of prognostic interest, in particular, in updating the content of national-patriotic education in modern educational institutions and in teaching the subject "Defence of Ukraine".

Keywords: Vasyl Sukhomlynskyi, the phenomenon of war, ethical conversations, moral values, patriotic education, civic education, Russian-Ukrainian war.

Elena Zhizhko,

Dr. hab., Full Professor of Academic Unit of Humanistic Studies

Autonomous University of Zacatecas, Mexico

ORCID ID: 0000-0001-9680-8247

e-mail: eanatoli@yahoo.com

Gali-Aleksandra Beltrán,

EDD, Associate Professor of Department of Geophysics

Technologic University of Durango

Durango, Mexico

ORCID ID: 0000-0001-7186-332X

e-mail: gali.beltranzh@gmail.com

THE PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION IN NEW SPAIN

Abstract. This article presents the results of the historical-pedagogical study, which objective was to determine the philosophical foundations of New Spain education, to know, under what premises did the thinkers of the New World plan to educate the conquered peoples, what kind of man did they want to form. The study was carried out using the documentary-bibliographic research method. Authors found, that the philosophical foundation of the education of the conquered peoples in New Spain was the idea of their salvation and formation of good Christians. These foundations are formed from the reflections of New Spain thinkers on the problem of the discovery of the new continent; deliberations regarding what are the beings that inhabit these lands, if they are fit to learn, to be saved from their sins. This problem was approached in the first maximum houses of study on the continent from the medieval philosophical currents (scholasticism, humanism, hermeticism), modern philosophy brought to the Americas by the learned men of the time, mostly representatives of the Catholic religious orders: Franciscans, Dominicans, Augustinians, and Jesuits. Thus, the scholasts, discussed the origin of the Indian doubting if he human is, on the other hand, the humanists had no doubt that they dealt with human beings with a fine culture and language. This vision was developed with the Novohispanic Eclecticism and ideas of the protection of Indians before Europeans, science education, need for elementary professional training of the marginalized population. Finally, the Catholic Church decided that while all Indians were great sinners, the Inquisition could not condemn them because they acted like children without understanding their actions. Therefore, they need to be taught and evangelized. Thus, the Catholic Church authorities gave the conquerors the so-called “permits to do

justice”, according to which they had the right to seize the lands of the Indians with all the inhabitants, provided them catechism teaching.

Keywords: education in New Spain; philosophical foundations; medieval philosophical currents; Novohispanic Eclecticism; evangelization and Hispanicization.

Introduction. The discovery of the Americas implied radical changes around the world speaking of the social, political, economic, cultural spheres, and, of course, educational. It was happened in the context of the birth of Modernity when borders were opened and globalization emerged: in 1516, Thomas Moore’s “Utopia”¹ comes out; in 1517, Luther starts the Protestant movement; in 1519, Cortés arrives in Veracruz; in 1520, the Calvinist movement begins and also Anglicanism is born; in 1521, the conquest of Tenochtitlan (Mexico) occurs.

Of course, with all these reciprocities, education and its philosophical foundations also suffered certain permutes influenced by the echoes of novel ideas that arrived from the New World. How did resolve the thinkers of New Spain the general philosophical statements about the organization of the world, about human existence, the education issues, etc.? How it was created the hybrid philosophical-cultural field in New Spain and what kind of man were they trying to educate?

To the problem of the philosophical foundations of New Spain education dedicated their works Anchondo-Pavón, 2012; Abad-Pérez, 1992; Beuchot, 1996; Baudot, 1990; Botta, 2016, Espinosa, 1964; Hernández de León-Portilla, 1980; León-Portilla, 1980, 2017; Lockhart, 1999; Merino-Abad, 1993; Merino y Martínez-Fresneda, 2004; Mollat, 1996; Murillo-Gallegos, 2004, 2009, 2010, 2012; Navarro, 1992; O’Gorman, 1971; Reynoso, 2011; Ricard, 1986; Ronan, 1993; Rubial, 1996, among others.

The objective of the work which results are presented below, was to determine the philosophical foundations of New Spain education, to know, under

¹ Latin: *Libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, de optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia.*

what premises did the thinkers of the New World plan to educate the conquered peoples, what kind of man did they want to form. The study was carried out using the documentary-bibliographic research method.

Developing. It is important to clarify that many researchers do not recognize the existence of a New Spanish philosophy. However, given that philosophy in general raises and solves problems regarding human existence, the presence of Novohispanic philosophy cannot be denied. It addresses the problems regarding the discovery of America: what is the American man? Who has the right of dominion over American lands? Why did the wars with the Indians arise? What are the foundations of power and relationships among the peoples of the Americas? What is the fair way to carry out the conquest? What is the ultimate foundation that gives legitimacy to an action? Under what premises must the conquered people be educated and what kind of men must be formed?

Likewise, with the arrival of the Europeans, the philosophical traditions of the time were cultivated in the colony: scholasticism, humanism, hermeticism, modern philosophy (Cartesianism, New science, Enlightenment). The main problems that arise around the discovery of America and disturbed the novohispanos (the people of New Spain), are the following: about the nature of the American man (war, conquest); about the origin and history (power and dominion).

The philosophy of New Spain was cultivated in the first maximum houses of study on the continent: the College of the Holy Cross of Tlatelolco (1533), the Royal College of San Nicolás Obispo, Pátzcuaro (1540); the Royal and Pontifical University of Mexico (1551); the Royal and Old College of San Idelfonso (1588); the Internal Schools for Indigenous People in Parras, Coahuila (1622) and in San Luis de la Paz (1640); the College of San Javier, Puebla (1751); the Royal and Pontifical University of Mérida, Yucatán (1767); University of Guadalajara (1792).

To understand the philosophical approaches of the New Hispanics on the aforementioned points, it is necessary to take into account the worldview of

medieval European man, in particular, Christian Catholic. Thus, it was believed in the unity of the human race, since they all come from Adam and Eve: man is God's creature made in his image and likeness (human dignity). In the Middle Ages, was also known Aristotle's vision that man is the rational animal or animal of language, is free by nature, is a social being, uses language for communication, he has laws and lives in cities.

Hence, the autochthonous groups of the Americas were included in universal history and the novohispanic thinkers proceeded to investigate, from whom of the sons of Noah, they descended. These searches are reflected in the texts of Fray Bartolomé de las Casas "History of Indias" (1527-1547), Fray Toribio de Benavente Motolinía "History of Indians of the New Spain" (1555), Fray Gregorio García "Origins of the Indians of the New World" (1607), Fray Diego de Avendaño "Thesaurus Indicus" (1668-1686), among others. The scholars of the time did not doubt the authority of the Bible, but decided to re-read it and find the answers to their doubts. Even in 1568, at the Council of Trent, it was decided to compile the Bible from many texts that were previously scattered. In this process, ecclesiastics find answers in the apocryphal texts and established that the Indians from Noah's grandson, Canaan, cursed by his grandfather and destined to serve, to be a slave to other brothers come (Beuchot, 1996).

On the other hand, according to the Ptolemaic model used in the Middle Ages, the Earth is the center of the Universe and there are only three continents: Asia, Africa and Europe. That is why the question arose: where did another continent come from? Philosophy from the scholastic perspective was also dedicated to its resolution. The medieval Spanish scholasts who came to the New World, also discussed various issues, such as: where does power originate? (affirming the rights to rule of the Pope and the emperors). They spoke also of the Eternal Law (God) and the Natural Law (human actions, biological laws, etc.), as well as Human Laws (laws of each country, place), Moral Theology; discerned around marriage. In this search for philosophical answers, the representatives of

different Catholic orders who arrived in the conquered territory, stood out: the Franciscans, the Dominicans, the Augustinians, and the Jesuits.

The questions of philosophical anthropology were also disputed. Thinkers like Zumárraga, de Gante, López, de la Cruz, Betanzos discussed about interrogations such as: What is the nature of the Indians? How to treat them legally? How to introduce them to Christianity? Is the Indian a slave by nature? These problems were approached from the point of view of the Judeo-Christian philosophy (capacity to receive divine grace) with its classification of Christians, pagans, infidels, idolaters, heretics, sorcerers; as well as from the classical tradition (rational capacity) with the distinction of pagans, savages, civilized Christians, barbarians. From there, they conclude that the Indian must be perceived as a minor, immature (as someone who does not know what he is doing, does not respond for his actions) and cannot be subject to the inquisition. To save him, he must be educated and evangelized.

Following the scholastic tradition, the New Hispanic philosophers interpret the saints looking for the answers. Thus, the phrase of Saint Peter “slaves of sin”, referring to the situation of man as the property of sin before redemption, was understood at the time as “the one who conquers is enslaved”:

The first sin had upset the natural order; man, by nature king of creation, wanted to be like God, and as punishment he remained a slave, the property of sin; an unnatural sin, but an original one. There is therefore no slavery by nature, but there is as a consequence of original sin. If it altered the natural order, nature itself demands that that order be restored and that the sinner pay the penalty for it. Thus, slavery is expiation and penalty to be satisfied for that sin; this is its only naturalness (Muñoz-García, 2005, p. 24).

Hereafter, the Indians, because they are barbarians and sinners, are enslavable. As has been said above, in New Spain several philosophical traditions coexisted: scholasticism, humanism, hermeticism, modern philosophy, positivist scientific thought. Thus, the scholasts based on the Aristotelian-theological philosophy that sought the balance between reason and faith, used symbolism and

etymology, however, its followers could not think outside the framework of the Christian faith. As Francisco de Vittoria, a Thomist, founder of the School of Salamanca, maintained: “Faith without reason is blind; reason without faith is foolish”. There were three scholastic currents: Thomism (Dominicans); Scotism (Franciscans); Nominalism (or “extreme Scholastic Realism”, which advocated science) (Murillo-Gallegos, 2010, pp. 297-316).

So that regardless of the discourse between the scholastics and humanists’ philosophers, the Catholic Church decided that while all Indians were great sinners, the Inquisition could not condemn them because they acted like children without understanding their actions. Therefore, they need to be taught and evangelized. As for the war with ethnic groups, it was “justified” by thinkers in terms of Judeo-Christian philosophy and biblical texts: this war is just because it is carried out for the “good of sinners” and “cleansing” of their souls from sin, it carries the word of God to the sinners. Thus, the Catholic Church authorities gave the conquerors the so-called “permits to do justice”, according to which they had the right to seize the lands of the Indians with all the inhabitants, provided them catechism teaching.

Results. The study carried out showed that in the Novohispanic humanism of the time, a deep reflection on the human being was made. This philosophical current comes from Italian Classical Renaissance humanism (which defended the dignity of man) and Christian Renaissance humanism or Christian philosophy (which sought a return to primitive Christianity; one of its representatives was Erasmus of Rotterdam). In New Spain, humanism flourished in the Tlatelolco College (*Colegio de Tlatelolco*) with its representatives Rafael Campoy, Agustín Castro, Arnaldo de Basacio, Andrés de Olmos, Bernardino de Sahagún, Juan de Gaona, Juan de Focher, Francisco de Bustamante, Diego de Granado, Juan de Mancilla, Alonso de Molina, Francisco de las Navas, Antonio Roldán, Pedro de Oroz, among others, with the inclusion in the study plan of classical languages and Nahuatl (Baudot, 1990).

The Imperial College of the Holy Cross of Tlatelolco (*Colegio Imperial de*

la Santa Cruz de Tlatelolco) was founded in 1533², as a college for the nobles. Its main promoter was Bishop Zumárraga and it was aimed at training the indigenous clergy, an aspiration that produced strong criticism and attacks from the Spanish. The Tlatelolco College was destined to be the most important center of higher education in New Spain. The order that prevailed in the College was the same as in Europe: it was lived in community as a boarding school, maintaining the poverty of the Franciscans. Among the subjects that were included in the curriculum, were the following: the humanities cycle formed by Latin grammar, morphology, syntax and rhetoric. Within the rhetoric program, there were general knowledge of geography, history, classical literature and literary perception (Espinosa, 1964).

The College's objectives were to train secular elements possessing a firm and deep-rooted Christian faith; to prepare people to serve as catechism agents to instruct those who do not have access to the College and to provide assistants and interpreters to religious who are not experts in the vernacular languages. One of the great concerns of the Franciscans was to provide the College with a good library. According to the inventories of the time, the first volumes that integrated it were ones of classical culture: Plato, Aristotle, Plutarch, Boecio, Cato, Cicero, Flavio Josefo, Juvenal, Marcial, Marco Antonio Plinio, Prudencio, Quintiliano, Salustio, Tito Livio, Virgilio, among others.

What regards patristic, there were the works of San Agustin, San Ambrosio, San Cipriano, San Jeronimo. Medieval science was represented by Santo Tomas de Aquino, Tomas de Kempis; the renaissance by Erasmus of Rotterdam, Antonio De Nebrija, Luis Vives and others of the time. In particular, rhetoric was learned with the support of the texts of Cicero and Quintilian, whose pedagogical method is based on the use of fables for the teaching of oratory in Latin. In fact, from these learnings, the friars take this teaching model and create

² Later, was created the Royal College of San Nicolas Obispo, Patzcuaro (1540); the Royal and Pontifical University of Mexico (1551); the Royal and Old College of San Idelfonso (1588); the Internal Schools for Indigenous People in Parras, Coahuila (1622) and in San Luis de la Paz (1640); the College of San Javier, Puebla (1751); the Royal and Pontifical University of Mérida, Yucatán (1767); the University of Guadalajara (1792).

the fables in Nahuatl for the evangelization of the Indians (Abad-Pérez, 1992).

It should be clarified that the first steps of the friars in the evangelization of the Indians failed. The local groups continued their pagan religious traditions and customs. To understand what they were wrong with and why the Indians did not understand them, they had to learn the native languages. This task was not easy, since the Christian and indigenous worldviews were very different (opposite in many respects). Thus, according to indigenous logic, religion is inseparable from social life: for example, rituals were carried out in markets; the notions of sin, God, marriage, etc. did not match. Hence, in trying to translate Christian sacred texts into local languages, the missionaries made many mistakes. Therefore, Catholic texts, and with them Catholic philosophy, translated (or rather, interpreted) into indigenous languages, necessarily obtained the connotation of indigenous cultures (philosophies), since many concepts that are used in Christianity, had to “adapt” to be understood by the local ethnic groups.

The economy and politics of New Spain experienced its ups and downs, and with them, of course, education. Therefore, in the sixteenth century, the time of the conquest of the New World, the ruling house of Spain was that of the Habsburgs. The period from the second half of the sixteenth century to the end of the seventeenth century in the history of New Spain is known as the “golden age”: the riches of the new continent allowed many Spaniards and other Europeans to make their fortune. They left the Spanish crown to wage costly wars, to enrich the clergy and nobles.

Nevertheless, at the beginning of the 18th century, a severe crisis began in Spain. On the other hand, in this period, the Enlightenment movement was born in Europe and had a great influence on the decisions of the European monarchs. Thus, Carlos III (1759 – 1788), initiated the Bourbon Reforms in Spain and the colonies, an event that radically transformed the life in New Spain (it was called “the second conquest”) and caused the independence movement (García-Ayluardo, 2010).

However, regardless of the political, economic and social changes that

occurred in these three centuries of the existence of New Spain, what remained unalterable was the situation of the native peoples. The Indians were always on the topsoil of society. They had very few rights, but on their shoulders, the whole colony stood. The economic, political and sociocultural development of the conquered lands revolved around the exploitation of the labor of the indigenous peoples subjected by the Spanish. The representatives of the autochthonous groups had to cultivate their own lands expropriated by the invaders, work in the mines, the constructions, etc. Likewise, the Spaniards introduced in the new continent new agricultural, textile, construction, mining technologies, new crops (citrus, wheat, sugar cane, olive trees, etc.), livestock (cattle, pigs, goat, poultry), began the systematic development of the terrestrial subsoils creating the large mining centers (Guanajuato, Pachuca, Taxco, Zacatecas, etc.).

The proper handling of these new technologies by the natives required some instruction and teaching provided by the conquerors, so schools for Indians were opened. Nevertheless, always accompanied by forced Castilianization and under the control of the Catholic Church, the main political, economic and cultural force in the colonies. With an unequalled campaign of evangelization of the Amerindians peoples, the Catholic Church held the “just titles” to the American possessions. Teaching the natives of religion and “good customs” was the condition that justified the license to the Spanish Monarchy from the western territories. Thus, indigenous education was linked to the right of Spain to dominate the new lands (Gonzalbo, 1990).

In turn, with the birth of modern philosophy and the advent of Enlightenment ideas, in New Spain the *Novohispanic eclecticism* arises with the works of Sor Juana Inés de la Cruz, Sigüenza y Góngora, Díaz de Gamarra, among others. Its representatives (Alzate y Ramírez, Bartolache, Eguiara y Eguren, Campoy, Díaz de Gamarra, Hidalgo, Mociño, Sigüenza y Góngora, among others) saw their mission in promoting industry in the colonies by eliminating the primacy of metropolis' industry. They argued that the proper training of indigenous male workers would increase their productivity,

furthermore, after some instruction by Indian women, their labor could be used in agriculture and manufacturing (Labastida, 2012).

In this period, the Jesuits stand out with their ideas of the defense of the Indians before the Europeans, science education, science history, literary criticism: Clavijero, Abad, Márquez, de Guevara y Basoazabal, Alzate, among others. For example, the thought of Jesuit Francisco Javier Clavijero (expressed in his principal works “Ancient History of Mexico” (1780) and “Physica particularis” (1770)) contains the following aspects: eclectic attitude expressed in seeking of reconciliation of modernity with tradition; using of the approach to verisimilitude as a criterion of knowledge in the process of adjusting to the truth within the philosophy of nature and history; believing in the knowledge of the different philosophical systems, in which the truth is found (López-Limón, Zhizhko, Flores-García, 2020, p. 94).

According to Clavijero, the education, at first, is a means or pre-text to refute the insults of European philosophers of the alleged inferiority of Mexicans, having as a premise the reason that illustrate speak. Education could be understood as the principle, on which a political-social system is based, in this case on the society of the ancient Mexicans. The education is the resource that makes possible the transmission of laws and customs, in short, a worldview of the world, which can be understood in terms more appropriate to culture. In Clavijero’s works, the role of teacher as counselor is evident, such as the importance of his dedication, ability and exemplary to his disciples. However, the confidence that Jesuits feel in Enlightened reason doesn’t force them to renounce their religious condition. Under their Christian principles, they analyze everything that they consider a positive contribution of the sciences, thus converting education into the strategic device of their thinking. It should be noted that Clavijero teaches his students to believe in the knowledge of the different philosophical systems, in which the truth is found (which is a primordial element of complex thought in the 21st century). That is, looking for academic training of his students, he finds that education is the best strategy of thought and freedom

(López-Limón, Zhizhko, Flores-García, 2020, p. 95).

Therefore, for the understanding of many aspects of postmodernity thinking, an essential place has the activity and work of the eighteenth-century humanists of New Spain, in particular, Clavijero, as they resisted and were ascribed to Enlightened modernity.

At the same time, at the end of the colonial period, “the jurists and critics of society [...] sought alternatives to control and eradicate the “bad living men” that were detrimental to the republic and public welfare” through the “narrowing of “to an honest trade and useful to society” (Magallanes-Delgado, 2004, p. 106).

In order to disseminate the new ideas and scientific and technical knowledge of the Enlightenment, the New Spanish enlightened people founded the *Societies of Friends of the Country*, through which they promoted the first schools for workers, which were prototypes of modern technical professional schools. Some prominent members of these societies saw fit [...] deliberate around the differentiation of occupations and useful knowledge for the popular sectors, to boost productivity and correct the idleness incurred by poorly entertained lazy people, the needy and beggars. Social sectors that accounted together for structural problems, such as poverty and unemployment [...] so, the establishment of houses of correction that would have manufacturing workshops in which marginal groups of society would be trained for work was intended. The promotion of occupations and useful knowledge would take place in the schools of arts and trades [...] that would alleviate poverty, unemployment (Magallanes-Delgado, 2008, p. 216).

The idea of training the poorest excited the conscientious New Spain society. Thus, several technical schools were opened for workers, including the famous Royal Academy of San Carlos of the Noble Arts of New Spain (Real Academia de San Carlos de las Nobles Artes de la Nueva España) (1781), where engraving, painting and sculpture was taught. Now is the National School of Plastic Arts. As well as the Royal Mining Seminary (1783) and the Spinning and Weaving School (1792) was founded. The last one was the first experimental

establishment for technical and manufacturing education to be instituted in the New Spain at a public level under new techniques “in which the manual skill of the natives would be used, in order to integrate them into a production from which they distanced themselves due to the disgraceful treatment generally received in the manufactures” (Sánchez-Flores, 1980, p. 188).

Conclusions. In conclusion, we can affirm that the philosophical foundations of Novohispanic education are developed since Europeans’ arrival in the New World and the appearance of New Spain philosophy. These foundations are formed from the thinkers’ reflections on the discovery of the new continent’s; deliberations regarding what are the beings that inhabit these lands, if they are fit to learn, to be saved from their sins; if the Europeans are empowered to possess the discovered lands, if the war against the Indians is just, on what the authority of the conquerors is based.

Thus, in the 16th and 17th centuries, the scholasts, based on Biblical texts and Judeo-Christian philosophy discussed the origin of the Indian, what place must be granted him in society and if it is possible to convert him to the Catholic faith. On the other hand, humanists had no doubt that they dealt with human beings with a fine culture and language that is “very elegant”. For the education and conversion of natives to Christianity, these friars did an unthinkable task establishing themselves in the villages, learning the local languages and cultures and teaching catechism in them.

Through philosophy, the conquerors tried to “see the New World and see themselves in front of it”, they were convinced that the Indians, although they were men like themselves, needed their help to be able to receive the grace of God, to be able to save themselves. To this end, they began the education, evangelization and Hispanicization of the Indians. Hence, the philosophical foundation of the Novohispanic education was the idea of Indians’ salvation and formation of good Christians. In this work of trying to understand the unknown and understand themselves in it, emerged a true fusion of two cultures, creating the hybrid philosophical-cultural field in New Spain.

REFERENCES

- Abad Pérez, A. (1992). *Los franciscanos en América*. Madrid, Mapfre.
- Baudot, George (1990). *La pugna franciscana por México*. México, CONACULTA.
- Beuchot, M. (1996). *Historia de la Filosofía en el México Colonial*. Barcelona, Herder.
- Carrillo Cázares, Alberto (2005). El pensamiento jurídico-político novohispano sobre la guerra de las naciones indias 1531-1586. En: Terán Elizondo, Ma. Isabel, Terán Fuentes, Mariana, *Filosofía y ciencia. Estudios sobre pensamiento novohispano*, México, Universidad Autónoma de Zacatecas (pp. 54-75).
- Córdoba, fray Juan de (1942). Prefacio al estudioso lector. En: *Vocabulario en lengua çapoteca* (1578), México, Instituto Nacional de Antropología e Historia.
- Espinosa, fray Isidro Félix, OFM (1964). *Crónica de los Colegios de Propaganda Fide de la Nueva España*, Edición con notas e introducción de fray Lino Gómez Canedo (O.F.M.), Washington, D.C., Academy of American Franciscan History.
- Díaz del Castillo (1944). *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*. Ed. y ant. Luis Cardoza y Aragón, México, SEP.
- Durán, fray Diego (1984). *Historia de la Indias de la Nueva España e Islas de la Tierra Firme*. Ed. Ángel María Garibay K. 2 vols. México: Editorial Porrúa.
- García Aylluardo, Clara (2010). Las Reformas borbónicas (1750-1808). México, FCE.
- Gonzalbo, P. (1990). *Historia de la educación en la época colonial. El mundo indígena*, México, El Colegio de México, pp. 11, 14, 17-18, 19-38, 48-59.
- Labastida, J. (2012). La ilustración novohispana. En: *Nueva Época*, No. 97, marzo 2012, revisado el 16 de marzo de 2015 en: <http://www.revistadelauniversidad.unam.mx/9712/labastida/97labastida2.html>
- López Limón, Álvaro Luis, Zhizhko, Elena Anatolievna, Flores García, Laura Gemma (2020). The culture of peace in adult education: its epistemological bases from the Jesuit philosophy. *Journal Labor et Educatio*, 8, 95-108.
- Magallanes Delgado, M. (2004). Ocio, trabajo y educación en Zacatecas en el siglo XIX. En: García González, F., Amaro Peñaflares, R. *Procesos, prácticas e instituciones educativas en Zacatecas (siglo XIX)*, Zacatecas, UAZ (pp. 105-139).
- Sin oficio, beneficio ni destino. Los vagos y los pobres en Zacatecas, 1786-1862* (2008). Zacatecas, Instituto Zacatecano de Cultura.
- Muñoz García, Ángel (2005). ¿Indios bárbaros esclavizables? En: Terán Elizondo, Ma. Isabel, Terán Fuentes, Mariana, *Filosofía y ciencia. Estudios sobre pensamiento novohispano*, México, Universidad Autónoma de Zacatecas (pp. 17-30).
- Murillo Gallegos, Verónica (2010). En náhuatl y en castellano: el dios cristiano en los discursos franciscanos de evangelización. En: *Estudios de cultura náhuatl*, Vol. 41, UNAM, 297-316.
- Cultura, lenguaje y evangelización. Nueva España, siglo XVI* (2012). México, Porrúa.
- Ruano, Eloy Benito (coord.) (2002). *Tópicos y Realidades de la Edad Media*, Vol. 3., Madrid, Real Academia de la Historia.
- Sánchez Flores, R. (1980). *Historia de la Tecnología y la Invención en México*. México, Fomento Cultural Banamex.
- Tercer Concilio Mexicano (1585). MM 269, Fols.90r-93v

Олена Жижко

доктор педагогічних наук, професор відділу гуманітарних наук
Автономного університету Сакатекаса
м. Сакатека, Мексика

ORCID ID: 0000-0001-9680-8247

e-mail: eanatoli@yahoo.com

Галі-Олександра Бельтран

кандидат педагогічних наук, викладач відділу геофізики

Технологічного університету Дуранго

м. Дуранго, Мексика

ORCID ID: 0000-0001-7186-332X

e-mail: gali.beltranzh@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ОСВІТИ В НОВІЙ ІСПАНІЇ

Анотація. У цій статті представлені результати історико-педагогічного дослідження, метою якого було визначити філософські основи новоіспанської освіти, дізнатися, на яких передумовах мислителі Нового Світу планували виховувати підкорені народи, яку людину вони хотіли сформувати. Дослідження проведено документально-бібліографічним методом дослідження. Автори встановили, що філософською основою виховання підкорених народів у Новій Іспанії була ідея їхнього порятунку та формування добрих християн. Ці основи формуються з роздумів мислителів Нової Іспанії над проблемою відкриття нового континенту; міркування щодо того, які істоти, що населяють ці землі, якщо вони придатні до навчання, щоб бути врятованими від своїх гріхів. До цієї проблеми підходили в перших вищих навчальних закладах на континенті від середньовічних філософських течій (схоластики, гуманізму, герметизму), сучасної філософії, принесеної в Америку вченими людьми того часу, переважно представниками католицьких релігійних орденів: францисканцями, домініканцями, августинцями та єзуїтами. Таким чином, схоласти обговорювали походження індіанця, сумніваючись у тому, чи є він людиною, з іншого боку, гуманісти не сумнівалися, що вони мають справу з людьми з прекрасною культурою та мовою. Це бачення було розвинене на основі новоіспанської еклектики та ідей захисту індіанців перед європейцями, наукової освіти, потреби в елементарній професійній підготовці маргіналізованого населення. Нарешті католицька церква вирішила, що хоча всі індіанці були великими грішниками, інквізиція не може їх засуджувати, оскільки вони поводитися як діти, не розуміючи своїх вчинків. Тому їх потрібно навчати і євангелізувати. Так, католицька церковна влада видала завойовникам так звані «дозволи на правосуддя», згідно з якими вони мали право захоплювати землі індіанців з усіма мешканцями, за умови навчання їх катехізису.

Ключові слова: освіта в Новій Іспанії; філософські основи; середньовічні філософські течії; новоіспанська еклектика; євангелізація та іспанізація.

Микола Прищак,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філософії та гуманітарних наук,
Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7237-5464
e-mail: m_pryschak@ukr.net

ГЕНЕЗА КОМУНІКАТИВНИХ ІДЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ (90-ТІ РОКИ ХХ ст.)

Анотація. У статті визначено комунікативні ідеї в педагогічній думці України (90-ті роки ХХ ст.), які впливали на становлення комунікативного підходу в освіті та досліджено їхню генезу (означення, соціально-історичні умови виникнення, становлення, розвиток, взаємовплив).

Доведено, що становлення комунікативного підходу в 90-ті роки ХХ ст. визначали два ключові чинники: соціально-політичний і науково-педагогічний. Соціально-політичний чинник, зумовлений процесами відновлення незалежності української держави, привів до зміни ціннісних, духовно-сміслових орієнтирів освіти та педагогіки, а основою науково-педагогічного чинника були комунікативні ідеї «толерантності», «діалогічного спілкування», «взаємодії» і «комунікації».

Дослідження генези комунікативних ідей 90-х років ХХ ст. засвідчує усвідомлення педагогами ролі комунікативності як онтологічної, телеологічної та аксіологічної основи розвитку особистості і важливого методологічного принципу розвитку педагогіки та освіти загалом. Ідеї «толерантності», «діалогічного спілкування», «взаємодії» і «комунікації» стали тими науково-комунікативними каталізаторами, які стимулювали науковий прорив у подальших дослідженнях, зокрема процесу пошуку системоутворювального поняття комунікативного підходу та розробки теорії комунікативного підходу в освіті.

Ключові слова: освіта, педагогіка, історія педагогіки, педагогічна думка, комунікативність, комунікативні ідеї, комунікативний підхід, толерантність, діалог, взаємодія, комунікація, Україна.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні в Україні посилення ролі комунікативних засад освіти визначає Концепція нової української школи, яка базується на засадах «педагогіки партнерства». В основі педагогіки партнерства – багатостороння комунікація, спілкування,

діалог, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками, а це змінить односторонню авторитарну комунікацію «вчитель» – «учень». Методологічною основою педагогіки партнерства є поняття «комунікативність».

Комунікативність в концептуальному, парадигмальному, теоретичному, гносеологічному планах актуалізується в понятті «комунікативний підхід в освіті», який розглядається як універсальна ідея, що визначає, розкриває, активує комунікативність як онтологічну, телеологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти. Методологічно-гносеологічною суттю комунікативного підходу в освіті є розгляд освітніх (педагогічних) явищ через призму поняття педагогічної комунікативності. Поняття педагогічної комунікативності поєднує, «знімає» інші комунікативні явища та поняття педагогіки: спілкування, діалог, взаємодія, комунікація, співробітництво, взаємини, такт, толерантність та ін.

Вважаємо, що педагогічна комунікативність – актуалізація в освітньому (педагогічному) процесі комунікативної свідомості, комунікативного спів-буття та комунікативної взаємодії як системи «Я – Інший», на основі якої «учень» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість (суб'єктність). Інші актуалізуються в «учителеві», «книзі», «змісті освіти», «природі», «суспільстві», «культурі», «інших учнях», «батьках», «комп'ютері», «космосі», «божестві» та ін. Тому, «Я – Інший» як система буття особистості, є також системою педагогічної комунікативності. Педагогічна комунікативність на особистісно-психологічному рівні (вчитель, учень) актуалізується як «стан педагогічної комунікативності», який визначається станами комунікативної свідомості, комунікативного спів-буття та комунікативної взаємодії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Історіографічне вивчення проблеми становлення комунікативного підходу в освіті у педагогічній думці

України (90-ті роки XX ст.) свідчить, що окремі аспекти питання комунікативного підходу досліджували українські вчені: О. Адаменко (розвиток педагогічної думки) (2005), Л. Березівська (реформування освіти) (2011; 2020), О. Єрмоменко (теорія та практика демократизації відносин «учитель – учень» (2008), О. Гончар (розвиток ідеї педагогічної взаємодії) (2011), О. Савченко (реформування змісту шкільної освіти) (2009), Н. Хміль (розвиток засобів наукової комунікації як складника педагогічної науки) (2009), О. Цимбалюк (професійна комунікативна діяльність учителя) (2011) та ін.

У 90-х роках питання «толерантності» досліджували В. Андрієвська, Г. Балл, В. Титов та ін., діалогічного спілкування – Г. Балл, І. Зязюн, О. Киричук, С. Мусатов, В. Титов та ін., взаємодії – А. Бойко, Л. Велитченко, В. Кремень, О. Киричук, В. Пашенко та ін., комунікації – С. Мусатов, Л. Савенкова, І. Ширшова та ін.

Важливим методологічним чинником історико-педагогічних досліджень комунікативних засад освіти є наукові пошуки зарубіжних вчених, зокрема ідеї комунікативної практичної філософії (К.-О. Апел, Д. Бюлер, Ю. Хабермас та ін.) (Єрмоленко, 1999), ідеї гуманістичної психології та педагогіки К. Роджерса (Роджерс, 2001) та ін., філософсько-педагогічні ідеї О. Больнова (Больнов, 1996). Значний вплив на дослідження історико-педагогічних засад становлення комунікативного підходу в освіті мають ідеї сучасної «педагогіки комунікативності» (Матвієнко, 2010; Прищак, 2010; Ogienko, 2016; Isaieva, Leshchenko, & Sulaieva, 2019; Ciuchi, 2019; Berezenko, Cherkhava, & Musiienko, 2022; Mykytenko, Fedorchuk, Ivasyuta, Hrynya, & Kotlovskyi, 2022).

Питання комунікативних засад розвитку освіти в історіографічних джерелах побічно розглядаються переважно в контексті дослідження інших педагогічних та освітніх проблем.

Отже, проблема становлення комунікативного підходу в освіті в українській історії педагогіки 90-х років XX ст. є наразі малодослідженою.

Мета статті. *Мета статті* – висвітлення комунікативних ідей в педагогічній думці України 90-х років XX ст. як основи становлення комунікативного підходу в освіті України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікативно-педагогічна творчість В. Сухомлинського, розвиток комунікативних засад освіти та педагогіки в 50 – 80-ті роки XX ст., зокрема в «педагогіці взаємин», «педагогіці такту», «педагогіці спілкування», «педагогіці діалогу», «педагогіці співробітництва» (Прищак, 2022) уже за незалежної України, стали основою досліджень таких комунікативних ідей як «педагогіка толерантності», «педагогіка діалогу», «педагогіка взаємодії» і «педагогіка комунікації».

90-ті роки XX ст. епоха системної трансформації освіти України. Трансформації від тоталітарної, авторитарної, репресивної, монологічної системи, побудованої на радянських ідеологемах до освіти, в основі якої концепти «свобода», «демократія», «гуманізм», «плюралізм», «діалог», «співробітництво», які є системоутворювальними чинниками постнекласичної парадигми буття людини та постнекласичної парадигми освіти.

По-перше, сама необхідність трансформації освіти вимагала посилення комунікативності (діалогу) як способу відповіді на наявні освітні проблеми. Оскільки вже сам процес комунікативності як осмислення, постановки питання, пошуку відповіді є за своєю природою демократичним (діалогічним). По-друге, ліквідація радянської системи освіти, призвела до руйнації (або початку руйнації) державних, суспільних, світоглядних форм, які були перешкодою на шляху трансформації тоталітарної, авторитарної, монологічної, діяльнісної парадигми освіти радянського зразка та становлення освіти гуманістичної, демократичної, діалогічної і комунікативної. По-третє, світоглядна трансформація свідомості українців, вела до зміни поглядів на означення (роль, сутність, зміст) комунікативних засад буття людини та суспільства, зокрема, комунікативних засад освіти.

Усе це посилювало роль комунікативного виміру освіти.

У 90-тих роках ХХ ст. в науково-теоретичному і практичному комунікативному полі виникає така теоретична форма актуалізації комунікативного підходу в освіті як *педагогіка толерантності*.

Важливим кроком до інституалізації толерантності стало прийняття Організацією Об'єднаних Націй Декларації у 1995 р. принципів толерантності. У другій половині 90-х років проблемою толерантності цікавляться філософи, соціологи, педагоги.

У 1996 р. в Харкові відбулася наукова конференція «Толерантність як культурна універсалія». В подальші роки бачимо спробу вчених активізувати дослідження питання толерантності, зокрема на психолого-педагогічному рівні. Прикладом цього є результати наукових досліджень, які викладаються в журналі «Педагогіка толерантності». Сама назва журналу свідчить про бажання педагогів теоретично обґрунтувати необхідність розвитку педагогіки толерантності.

За своєю природою толерантність є комунікативним явищем та поняттям, яке можна означити як «відповідний рівень ставлення до Іншого». Підтверджують це думки В. Титова, викладені у його статті «Толерантність як предмет дослідження (Титов, 1997б)». У контексті суб'єктно-комунікативного підходу до особистості, важливо те, що толерантність, тісно пов'язана з суб'єктністю особистості. На цьому зацентовано у праці вченого «Толерантність як умова розвитку суб'єкта» (Титов, 1997в).

Розгляд розвитку суб'єктивності людини в онтогенетичному аспекті як індивіда чи в історичному аспекті як роду людського, на думку В. Титова, виявляє неодмінну причетність до цього процесу толерантності. Можна стверджувати, що розвиток людини як суб'єкта без толерантності неможливий.

На тлі толерантності відбувається вільний вибір комбінування варіантів, збагачення потенціалу особистості суб'єкта. Але, міжособистісні та міжгрупові стосунки значно ускладнюють описану ситуацію. Через

навіювання людина може втратити особистісну суб'єктність, стати маніпульованою іншим суб'єктом. В цьому контексті постає питання про межі свободи і толерантності людини. Історія свідчить, що необмежена воля одного суб'єкта і необмежена толерантність стосовно діяльності інших суб'єктів, які живуть у толерантній державі, може призвести до руйнування особистісної суб'єктності мільйонів людей. Отже, свобода і толерантність повинні мати свої межі, повинні регулюватись.

У сучасному демократичному суспільстві формою регулюючої взаємодії між вільними суб'єктами є діалог. Рівноправне включення суб'єкта у спілкування, толерантне ставлення до нього як до системоутворювального елемента створюють, на думку вченого, найсприятливіші умови для розвитку кожного суб'єкта.

О. Балл у статті «Співвідношення принципів толерантності» розглядає питання толерантності в її співвідношенні з питанням принциповості. «У наш час, коли глобальні проблеми, що їх має розв'язувати людство, дедалі загострюються, а конфлікти стають все небезпечнішими, зростає усвідомлення необхідності співпраці людських спільнот і привабливість ідей толерантності. Постає, однак, питання, наскільки узгоджується толерантність із принциповістю, з чіткістю й послідовністю обстоюваної позиції, які здавна вважаються чеснотами в різних сферах духовно насиченої діяльності». З огляду на це вчений наголошує на істотній відмінності толерантності як риси особистості від безпринципності, байдужості, духовної квоності. Саме тому виховання в дусі толерантності передбачає турботу про розвиток у вихованців не тільки гуманних почуттів, а й інтелектуальних і волевих якостей, котрі уможливають адекватне розуміння і суперечливих реалій та здійснення відповідних йому вчинків (Балл, 1997а).

Толерантність, на нашу думку, є вищим рівнем комунікативності стосовно інших комунікативних явищ: ставлення, взаємини, відносини, такт. Вона є видом взаємодії, у якій поєднано не тільки технологічні, але і, що важливо, онтологічні та ціннісні аспекти комунікативності. Крім того,

толерантність є поняттям дуже близьким до поняття відповідальність, реалізація принципу толерантності є кроком (і результатом) в реалізації принципу відповідальності. У понятті толерантність найповніше актуалізується проблема Іншого, особливо цінності Іншого, відповідальності за Іншого. Поняття толерантності порушує питання внутрішньої свободи як системи «свобода-відповідальність».

Інтерес до *педагогічного діалогу* виникає з початку 80-х років ХХ ст. Проблема діалогічного спілкування в освіті в досліджуваний період розглядалася в концепції «Школи діалогу культур», яка була створена в Україні (Курганов, & Соломадін, 2009). Теоретичні та практичні напрацювання «Школи діалогу культур» вплинули на поглиблення досліджень проблем діалогу в педагогічному процесі. Але реалізувати ідею педагогічного діалогу в межах радянської монологічної, авторитарної та русифікованої системи освіти було дуже складно. Це відбулося в освіті незалежної України.

У 90-ті роки дослідження проблем діалогу в педагогічному процесі поглиблюються. Питання діалогу як педагогічного явища поступово стає предметом дослідження педагогіки та психології. До дослідження питання діалогу в педагогічному процесі долучаються вчені Інституту психології ім. Г. С. Костюка.

У цей період питання діалогу в освіті виходить за рамки Школи діалогу культур і розглядається в контексті інших проблем комунікації – педагогічне спілкування, педагогічна взаємодія, педагогічна майстерність та ін. Діалогічний підхід в контексті проблеми гуманізації освіти аналізує Г. Балл (1997б). Питання діалогу як важливого чинника педагогічної взаємодії досліджує О. Киричук (1997), педагогічної комунікації С. Мусатов (1997). В контексті педагогічної майстерності діалог досліджує І. Зязюн (1997). Питання внутрішнього діалогу розглядаються в праці В. Титова «Психологічні механізми внутрішнього діалогу» (1997а).

Акцент на проблемі діалогу став важливим фактором утвердження комунікативного підходу в освіті, але, тільки в рамках «комунікативної

свідомості», яка актуалізується в пізнавальному процесі. На рівні «комунікативного спів-буття» як стану переживання особистістю «спів-буття» та «комунікативної взаємодії» як діяльнісно-творчого компоненту комунікативності, діалог не відіграє ключової ролі.

Недоліком використання поняття «взаємини», як і понять «такт», «толерантність», «спілкування (діалогічне спілкування)», на нашу думку, є те, що вони не дуже глибоко розкривають діяльнісно-творчий компонент педагогічної комунікативності.

Це питання частково знайшло своє розв'язання в понятті «співробітництво». Педагогіка співробітництва, яка поширилася у другій половині 80-х років, хоча і мала значні особистісно розвивальні потенціали, все ж, не могла, повною мірою реалізувати свої можливості. Це пояснюється, поряд з іншими факторами, тим, що поняття гуманістично орієнтованої педагогічної взаємодії значно ширше за термін «співробітництво».

Найширше і найглибше комунікативну проблематику педагогічного процесу та освіти загалом відображено в явищі та понятті «взаємодія».

У радянській педагогіці, з домінантною довгі роки авторитарною педагогікою спілкування, термін «взаємодія», хоча і використовували, але найчастіше щодо взаємодії різних виховних інститутів, з метою координації зусиль спільного і погодженого впливу на особистість дитини. У переважній більшості праць 60-х – 80-х років можна чітко простежити суб'єктно-об'єктну лінію педагогічно-орієнтованих контактів, під час реалізації якої її суб'єктом виступає група вихователів, а в ролі об'єкта їхніх спільних педагогічних зусиль – вихованці.

Проблему педагогічної взаємодії в українській педагогічній науці почали активно досліджувати в 90-х роках.

Так, в контексті виховних відносин розглядається проблема *взаємодії* в дослідженнях А. Бойко та В. Пащенко. Виховні відносини в школі – це спеціально організована і скерована вчителем творча, морально естетична, розвивальна взаємодія суб'єктів виховання, зумовлена всією системою

матеріальних і духовних суспільних відносин. Найвищим рівнем взаємодії вчителя і школярів у процесі формування і виховних відносин є співтворчість. Вона включає в себе співпідпорядкування і співробітництво, за якого всі об'єднані творчим діалогом (Бойко & Пащенко, 1992).

На думку науковців, в педагогіці взаємодія досліджується недостатньо, частіше окремо розглядають роботу школярів – навчання і вчителя – викладання. Залишається дуже поширеним уявлення про навчання й виховання як спільну діяльність або, в найкращому разі, як взаємодію педагога з учнем

Активно питання педагогічної взаємодії досліджує О. Киричук. Вчений дає означення взаємодії. *Взаємодія* в широкому розумінні слова – філософська категорія, що охоплює процеси впливу суб'єктів один на одного, їхню взаємну зумовленість і взаємозмінну, взаємний зв'язок соціальних явищ як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні функціонування його окремих груп та індивідів. Категорія взаємодії охоплює всі види соціальних процесів і людської діяльності (працю, пізнання, спілкування, виховання, навчання та ін.). Це стосується зокрема педагогічного процесу, в системі якого відбувається прогресуючий взаємовплив партнерів по взаємодії, прилучення людини до національно-культурних та загальнолюдських вартостей, формування знань, умінь і навичок, засвоєння людського досвіду, виробництво глибинних особистісних потенціалів, відтворення соціального і духовного життя суспільства. Педагогічна взаємодія не обмежується взаємозв'язком тільки вихователя з вихованцем, вчителя з учнем. Вона передбачає діяння множини інших суб'єктів, у якому здійснюється плюралізм почуттів, думок, вчинків, дій, здійснюється комунікація різноманітних культур (Киричук, 1997, с. 31).

На ролі міжособистісній навчальної взаємодії акцентує свою увагу В. Кремень, підкреслюючи, що лише їй під силу розвинути у дитини причетне ставлення до світу в цілому за якого людина відчуває з ним

внутрішній зв'язок і свою власну цілісність (Кремень, 1998).

Дослідниця розвитку ідей педагогічної взаємодії О. Гончар, акцентує увагу на тому, що 90-ті роки XX ст., це етап переосмислення ціннісного наповнення ідеї педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в умовах незалежної України, часи загального «олюднення» процесу освіти і на основі цього, зміни підходів до ідеї педагогічної взаємодії, що зумовлені інтеграцією вітчизняної освіти в світовий освітній простір (Гончар, 2011). Педагог, оцінюючи феномен «педагогічна взаємодія», коректно використовує термін «ідея», що засвідчує те, що педагогічна взаємодія, на цьому етапі становлення (розгортання), ще не набула «теоретичного конструкту».

Адже, як зазначає Л. Велитченко, означення поняття педагогічної взаємодії на практиці виявилось не простим питанням. Оскільки основним функціональним *атрибутом* педагогічного процесу є інтерактивність, оскільки будь-які його елементи можуть визначатися як «педагогічна взаємодія» завдяки екстраполяції загальної дефініції взаємодії. Якщо розуміти педагогічну взаємодію у цьому сенсі, то, звичайно, під таке визначення підпадає кожний аспект педагогічного процесу, який інтегрує у своєму контексті різні інтерактивні стосунки вчителя та учнів. Тому дослідження проблеми педагогічної взаємодії потребує визначення вихідних принципів та дефініції поняття на основі відповідного теоретико-методологічного аналізу (Велитченко, 2007). Системно-науковий аналіз проблеми педагогічної взаємодії розпочався в XXI ст.

Науковий дискурс комунікативних засад педагогіки у другій половині 90-х років XX ст. визначається також початком системного використання та дослідження такого важливого для подальшого становлення комунікативного підходу в освіті поняття як «комунікація». Використання терміну «комунікація», засвідчує зростання зацікавленості педагогами не тільки сутнісними, змістовними та інструментальними, а й термінологічними проблемами дослідження комунікативних засад

освітнього (педагогічного) процесу. Адже терміни «комунікативний» та «комунікація» походять із одного кореня.

Поняття комунікації в досліджуваний період трактується як синонім поняття спілкування (Савенкова, 1999), або як «суто інформаційний процес (передавання тих чи інших відомостей)» (Ширшова, 1992).

З іншого боку, в психолого-педагогічних пошуках С. Мусатова, бачимо започаткування іншого, духовно-сміслового, діалогічного підходу до означення поняття комунікації.

На думку дослідника, людині в житті дуже важливо набути «комунікативну мудрість». Особливо це стосується професійної діяльності педагога. Найважливішим джерелом «педагогічної комунікабельності» є «власний досвід спілкування, взаємодії, комунікативних зв'язків і процесів їхнього становлення» (Мусатов, 1997, с. 62). У цих словах закладено питання про співвідношення понять «спілкування», «взаємодія» та «комунікація» та їхні ролі в становленні «комунікативної досвіду» та «комунікативної мудрості» педагога. Відповідь на нього в своїх дослідженнях і намагається дати С. Мусатов.

Важливим для нашого дослідження є те, що дослідник системоутворювальним феноменом (поняттям) комунікативних засад педагогіки визначає феномен (поняття) «комунікація». «Саме комунікативні процеси, в тому числі взаємний обмін духовними цінностями, великою мірою причетні до створення... ґрунту, на якому розвивається мотивація діяльності людини» (Мусатов, 1997, с. 63).

Акцентуючи увагу на співвідношенні понять комунікація, взаємодія та спілкування С. Мусатов зосереджує увагу на можливості використання термінів «взаємодія» та «спілкування» як певних еквівалентів поняття «комунікація». Це передусім стосується загальнонаукового тлумачення комунікації як «фундаментальної ознаки людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємоспілкуванні людей на основі обміну різного роду інформацією». Але, на думку вченого, застосовуючи ці поняття в

конкретних дослідженнях (зокрема, в психолого-педагогічних), бажано їх розмежовувати (Мусатов, 1997, с. 64).

Міждисциплінарний термін «взаємодія» в межах людинознавства стосується передусім найрізноманітніших типів і рівнів безпосереднього і опосередкованого «обміну діяльностями». Міждисциплінарне значення має і поняття «спілкування». А поняття комунікація, як зазначає дослідник, потрібно тлумачити як «передусім психологічне, таке, що розкриває смисловий аспект соціальної взаємодії та спілкування». Сутність комунікації полягає в тому, щоб духовно приєднатися до людей або приєднати їх до себе чи один до одного, взагалі – досягти їхнього більшого єднання. Це робиться за допомогою трансляції особистісно значущих ідей, здійснення відповідних вчинків, популяризації людського досвіду, найчастіше позитивного (Мусатов, 1997, с. 64).

Саме на духовно-сміслову функцію педагогічної комунікації зауважує С. Мусатов. Педагогічна функція комунікації стимулюється на всіх трьох основних рівнях людської активності: біологічному, соціальному та духовному. Якщо перші два не потребують особливих коментарів, то стосовно третього потрібно відзначити, що педагогічна функція комунікації впливає тут з найзаповітнішої потреби людини: бути визнаною іншими та передати своє внутрішнє буття (вистражданий соціальний досвід, переконання, любов і ненависть, уподобання, заперечення, пристрасті, тягар нездійснених намірів) іншим, передусім своїм дітям або близьким людям, аби продовжити себе таким чином у них (Мусатов, 1997, с. 64).

Незважаючи на те, що С. Мусатов не зовсім коректно, на нашу думку, трактує співвідношення феноменів комунікація, взаємодія, спілкування та спрощено визначає саме поняття комунікації (звужуючи його лише до психологічного поняття, а духовність та смислову сферу особистості – до суто психологічного феномена), саме він, в українській психолого-педагогічній науці, започаткував тенденцію переосмислення технократичного (технологічного) підходу до означення комунікації як

«інформаційного обміну», та тенденцію дослідження феномена комунікації (педагогічної комунікації) як духовно-сміслового явища (процесу).

Висновки. Важливим чинником процесу становлення комунікативного підходу в освіті 90-х років XX ст. стали комунікативні ідеї, які визначалися концептами: «педагогіка толерантності» (В. Андрієвська, Г. Балл, В. Титов та ін.), «педагогіка діалогічного спілкування» (Г. Балл, І. Зязюн, С. Мусатов, О. Киричук, В. Титов та ін.), «педагогічна взаємодія» (А. Бойко, В. Кремень, В. Пащенко, О. Киричук, Л. Велитченко та ін.), «педагогічна комунікація» (С. Мусатов, Л. Савенкова, І. Ширшова та ін.).

З початку 90-х років XX ст. процес становлення комунікативного підходу в освіті отримав не тільки суттєвий поштовх, але і новий вимір, який визначається концептами «свобода», «духовність», «смысл», «цінність», «демократія», «гуманізм», «плюралізм», «діалог», «суб'єктність». Паралельно з дискурсом комунікативних ідей започатковується процес пошуку системоутворювального феномена (поняття), який визначатиметься як онтологічна основа комунікативного буття особистості та методологічна основа комунікативного підходу в освіті.

Значна увага, яка у 90-х роках XX ст. приділялась дослідженню комунікативних засад освіти та педагогічного процесу зокрема, доводить те, що комунікативність поступово стає ключовим методологічним фактором розвитку освіти.

Перспективи подальших досліджень. Здійснене нами дослідження може стати основою процесу подальшого розроблення комунікативного підходу в освіті, і не в контексті наближення освітнього процесу до реального спілкування та означення комунікації лише як одного із педагогічних засобів, а, передусім, у контексті комунікативності як онтологічної, аксіологічної та телеологічної основи сутності та розвитку особистості та визначальної методологічної основи педагогіки та освіти

загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Адаменко, О. В. (2005). *Українська педагогічна думка в другій половині XX століття*. Альма-Матер.
- Андрієвська, В. В. (1997). Виховання толерантності у дітей як шлях до гуманізації суспільства. *Педагогіка толерантності*, (1/2), 112–113.
- Балл, Г. О. (1997а). Про співвідношення принциповості і толерантності. *Педагогіка толерантності*, (1-2), 110–111.
- Балл, Г. О. (1997б). Проблема гуманізації освіти та діалогічний підхід. У Г. О. Бал, О. В. Киричук, В. М. Шамелашвілі (Ред). *Діалогічна взаємодія в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи* (с. 6–30). ІЗМН.
- Березівська, Л. Д. (2011). Реформування шкільної освіти України в умовах державотворення (початок 90-х років XX ст.). *Молодь і ринок*, (6), 17–21.
- Бойко, А. М., & Пащенко, В. О. (1992) Учитель – учень: виховуючі відносини. *Радянська школа*, (5-6), 18–22.
- Больнов, О. Ф. (1996). Зустріч. *Першоджерела комунікативної філософії* (с. 157–170). Либідь.
- Велитченко, Л. К. (1997). Діалог як засіб організації педагогічної взаємодії. *Творча особистість вчителя: Проблеми теорії і практики* (с. 229–231).
- Велитченко, Л. К. (2007). Психологічні основи педагогічної взаємодії: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
- Гончар, О. В. (2011). Розвиток ідеї педагогічної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XX ст.): дис. ... д-ра пед. наук. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.
- Єрмоленко, А. М. (1999). *Комунікативна практична філософія*. Лібра.
- Єрмоленко, О. А. (2008). Теорія та практика демократизації відносин «учитель – учень» (на матеріалах середніх закладів освіти України другої половини XX століття): автореф. дис... канд. пед. наук. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.
- Зязюн, І. А. (Ред.) (1997). *Педагогічна майстерність*. Вища школа.
- Киричук, О. В. (1974). Спілкування у класному колективі, його структура і соціально-педагогічні функції. *Радянська школа*, (10), 55–62.
- Киричук, О. В. (1977). Спілкування в колективі як фактор формування особистості учня. *Радянська школа*, (1), 32–40.
- Киричук, О. В. (1997). Діалог у контексті педагогічної взаємодії. У Г. О. Бал, О. В. Киричук, В. М. Шамелашвілі (Ред). *Діалогічна взаємодія в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи* (с. 31–46). ІЗМН.
- Кремень, В. (1998). Особистісно-розвивальне навчання як науковий пріоритет. *Рідна школа*, (11), 53–57.
- Курганов, С. Ю., & Соломадін, І. М. (2009). *Школа діалогу культур в Україні*. <https://www.culturedialogue.org/node/1778>.
- Матвієнко, О. В. (2010). Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи першого ступеня: дис. ... д-ра пед. наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
- Мусатов, С. О. (1995). Гуманістичні засади здійснення вчителем педагогічної комунікації. У С. О. Мусатов (Ред.) *Психологічні засади гуманізації загальної*

- середньої освіти: зб. статей (с. 17–22). Світанкова Зоря.
- Мусатов, С. О. (1997). Вчитель як суб'єкт педагогічної комунікації. У Г. О. Бал, О. В. Киричук, В. М. Шамелашвілі (Ред.). *Діалогічна взаємодія в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи* (с. 62–80). ІЗМН.
- Прищак, М. Д. (2010). Комунікативність як методологічна основа розвитку освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, (30), 23–26.
- Прищак, М. Д. (2022). Генеза комунікативних ідей у педагогічній думці України (50-ті – 80-ті роки XX століття). *Педагогічні студії*, (6), 84–97. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-84-97>
- Роджерс, К. (2001). Вчитися бути вільним. *Гуманістична психологія: Антологія: У 3 т.* (Т.1, 37–59). Пульсари.
- Савенкова, Л. О. (1999). *Комунікативні процеси в навчанні*. КДЕУ.
- Савченко, О. Я. (2002). Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності. *Розвиток педагогічної та психологічної наук в Україні 1992 – 2002* (Ч. 1, с. 210 – 225). ОСВ.
- Титов В. М. (1997а). Психологічні механізми внутрішнього діалогу. У Г. О. Бал, О. В. Киричук, В. М. Шамелашвілі (Ред.) *Діалогічна взаємодія в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи* (с. 80–87). ІЗМН.
- Титов, В. М. (1997б). Толерантність як предмет дослідження. *Педагогіка толерантності*, (1-2), 105–108.
- Титов, В. М. (1997в). Толерантність як умова розвитку суб'єкта. *Педагогіка толерантності*, (1-2), 108–109.
- Хміль, Н. А. (2009). Розвиток засобів наукової комунікації як складової педагогічної науки в Україні (середина XX століття – початок XXI століття): автореф. дис... канд. пед. наук. Луганський національний ун-т ім. Т. Шевченка.
- Цимбалюк, О. М. (2011). Професійна комунікативна діяльність учителя загальноосвітньої школи у вітчизняній педагогіці (друга половина XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Рівненський державний гуманітарний ун-т.
- Ширшова, І. О. (1992). Спілкування з учителем як умова формування гуманістичної позиції учня. *Рідна школа*, (7-8), 86–87.
- Berezenko V., Cherkhava O., & Musiienko Y. (2022). Communicative language teaching approach in promoting the linguistic competence of EFL learners. *Advanced Education: scientific journal*, (20), (88–96). <https://doi.org/10.20535/2410-8286.224016>
- Berezivska, L. (2020). Secondary education reform in independent Ukraine: the evolution of national legislation (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica: Journal of Theories and Research in Education*, (15, 1), 53–69. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>.
- Ciuchi, O. M. (2019). Communication in the instructive-educative process. *Anuarul Universitatii Petre Andrei Din Iasi – Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie*, (21), 10–19. <https://doi.org/10.18662/upasw/11>.
- Isaieva, S., Leshchenko, M., Sulaieva N. (2019). Implementation of thomas gordon's communicative pedagogy in ukrainian educational realities. *Advanced Education: scientific journal*, (19), 40–45. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.132446>.
- Mykytenko, N., Fedorchuk, M., Ivasyuta, O., Hrynya, N., & Kotlovskyi, A. (2022). Intercultural communicative competence development in journalism students. *Advanced Education: scientific journal*, (20), 121–131. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.261521>.
- Ogienko, O. (2016). Facilitation in the context of pedagogical activities. *Advanced Education: scientific journal*, (5), 85–89. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.70621>.

REFERENCES

- Adamenko, O. V. (2005). *Ukrainska pedahohichna dumka v druhii polovyni XX stolittia*. Alma-Mater [in Ukrainian].
- Andriievska, V. V. (1997). Vykhovannia tolerantnosti u ditei yak shliakh do humanizatsii suspilstva. *Pedahohika tolerantnosti*, (1/2), 112–113 [in Ukrainian].
- Ball, H. O. (1997a). Pro spivvidnoshennia pryntsypovosti i tolerantnosti. *Pedahohika tolerantnosti*, (1-2), 110–111 [in Ukrainian].
- Ball, H. O. (1997b). Problema humanizatsii osvity ta dialohichniy pidkhid. In H. O. Bal, O. V. Kyrychuk, V. M. Shamelashvili (eds). *Dialohichna vzaiemodiia v navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly* (pp. 6–30). IZMN. [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D. (2011). Reformuvannia shkilnoi osvity Ukrainy v umovakh derzhavotvorennia (pochatok 90-kh rokiv XX st.). *Molod i rynok*, (6), 17–21. [in Ukrainian].
- Boiko, A. M., & Pashchenko, V. O. (1992). Uchytel – uchen: vykhovuiuchi vidnosyny. *Radianska shkola*, (5-6), 18–22. [in Ukrainian].
- Bolnov, O. F. (1996). *Zustrich*. Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii (pp. 157–170). Lybid. [in Ukrainian].
- Velytchenko, L. K. (1997). Dialoh yak zasib orhanizatsii pedahohichnoi vzaiemodii. *Tvorcha osobystist vchytelia: Problemy teorii i praktyky* (pp. 229–231). [in Ukrainian].
- Velytchenko, L. K. (2007). *Psykholohichni osnovy pedahohichnoi vzaiemodii*: avtoreferat dysertatsii ... doktora pedahohichnykh nauk. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]
- Honchar, O. V. (2011). *Rozvytok idei pedahohichnoi vzaiemodii uchasnykiv navchalnoho protsesu vyshchoi shkoly u vitchyzniani pedahohichnii dumtsi (druga polovyna XX st.)*: dysertatsiia ... doktora pedahohichnykh nauk. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody. [in Ukrainian].
- Iermolenko, A. M. (1999). *Komunikatyvna praktychna filosofiia*. Libra. [in Ukrainian].
- Ieromenko, O. A. (2008). *Teoriia ta praktyka demokratyzatsii vidnosyn «uchytel – uchen» (na materialakh serednikh zakladiv osvity Ukrainy druhoi polovyny XX stolittia)*: avtoreferat dysertatsii ... kandydata pedahohichnykh nauk. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody. [in Ukrainian].
- Ziazun, I. A. (ed.). (1997). *Pedahohichna maisternist*. Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
- Kyrychuk, O. V. (1974). Spilkuvannia u klasnomu kolektyvi, yoho struktura i sotsialno-pedahohichni funktsii. *Radianska shkola*, (10), 55–62. [in Ukrainian].
- Kyrychuk, O. V. (1977). Spilkuvannia v kolektyvi yak faktor formuvannia osobystosti uchnia. *Radianska shkola*, (1), 32–40. [in Ukrainian].
- Kyrychuk, O. V. (1997). Dialoh u konteksti pedahohichnoi vzaiemodii. In H. O. Bal, O. V. Kyrychuk, V. M. Shamelashvili (Red.). *Dialohichna vzaiemodiia v navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly* (pp. 31–46). IZMN. [in Ukrainian].
- Kremen, V. (1998). Osobystisno-rozvyvalne navchannia yak naukovyi priorytet. *Ridna shkola*, (11), 53–57. [in Ukrainian].
- Kurhanov, S. Yu., & Solomadin, I. M. Shkola dialohu kultur v Ukraini. <https://www.culturedialogue.org/node/1778>. [in Ukrainian].
- Matviienko, O. V. (2010). *Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoi vzaiemodii u navchalno-vykhovnomu seredovyshchi shkoly pershoho stupenia*: dysertatsiia doktora ... pedahohichnykh nauk. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
- Musatov, S. O. (1995). Humanistychni zasady zdiisnennia vchytelem pedahohichnoi komunikatsii. U S. O. Musatov (Red.) *Psykholohichni zasady humanizatsii zahalnoi serednoi osvity*: zbirnyk statei (pp. 17–22). Svitankova Zoria. [in Ukrainian].

- Musatov, S. O. (1997). Vchytel yak subiekt pedahohichnoi komunikatsii. In H. O. Bal, O. V. Kyrychuk, V. M. Shamelashvili (Red.). *Dialohichna vzaiemodiia v navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly* (pp. 62–80). IZMN. [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2010). Komunikatyvnist yak metodolohichna osnova rozvytku osvity. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*, (30), 23–26. [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2022). Heneza komunikatyvnykh idei u pedahohichnii dumtsi Ukrainy (50-ti – 80-ti roky XX stolittia). *Pedahohichni studii*, (6), 84–97. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-84-97> [in Ukrainian].
- Rodzher, K. 2001. Vchytysia buty vilnym. *Humanistychna psykholohiia: Antolohiia: U 3 t.* (T.1, pp. 37–59). Pulsary. [in Ukrainian].
- Savenkova, L. O. (1999). *Komunikatyvni protsesy v navchanni*. KDEU. [in Ukrainian].
- Savchenko, O. Ya. (2002). Etapy reformuvannia zmistu shkilnoi osvity v Ukraini za roky nezalezhnosti. *Rozvytok pedahohichnoi ta psykholohichnoi nauk v Ukraini 1992 – 2002* (Ch. 1.) (pp. 210 – 225). OSV. [in Ukrainian].
- Khmil, N. A. (2009). *Rozvytok zasobiv naukovoї komunikatsii yak skladovoi pedahohichnoi nauky v Ukraini (seredyna XX stolittia – pochatok XXI stolittia): avtoreferat dysertatsii ...* kandydata pedahohichnykh nauk. Luhanskyi natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. [in Ukrainian].
- Tsymbaliuk, O. M. (2011). *Profesiina komunikatyvna diialnist uchytelia zahalnoosvitnoi shkoly u vitchyzniani pedahohitsi (druha polovyna XX stolittia): avtoreferat dysertatsii ...* kandydata pedahohichnykh nauk. Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet. [in Ukrainian].
- Tytov V. M. (1997). Psykholohichni mekhanizmy vnutrishnoho dialohu. In H. O. Bal, O. V. Kyrychuk, V. M. Shamelashvili (Red.) *Dialohichna vzaiemodiia v navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly* (pp. 80–87). IZMN. [in Ukrainian].
- Tytov, V. M. (1997). Tolerantnist yak predmet doslidzhennia. *Pedahohika tolerantnosti*, (1-2), 105–108. [in Ukrainian].
- Tytov, V. M. (1997). Tolerantnist yak umova rozvytku subiekta. *Pedahohika tolerantnosti*, (1-2), 108–109. [in Ukrainian].
- Shyrshova, I. O. (1992). Spilkuvannia z uchytелеm yak umova formuvannia humanistychnoi pozytsii uchnia. *Ridna shkola*, (7-8), 86–87. [in Ukrainian].
- Berezenko, V., Cherkhava, O., & Musiienko, Y. (2022). Communicative language teaching approach in promoting the linguistic competence of EFL learners. *Advanced Education: scientific journal*, (20), (88–96). <https://doi.org/10.20535/2410-8286.224016>
- Berezivska, L. (2020). Secondary education reform in independent Ukraine: the evolution of national legislation (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica: Journal of Theories and Research in Education*, 15(1), 53–69. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>
- Ciuchi, O. M. (2019). Communication in the instructive-educative process. *Anuarul Universitatii Petre Andrei Din Iasi – Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie*, (21), 10–19. <https://doi.org/10.18662/upasw/11>
- Isaieva, S., Leshchenko, M., Sulaieva, N. (2019). Implementation of thomas gordon's communicative pedagogy in ukrainian educational realities. *Advanced Education: scientific journal*, (19), 40–45. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.132446>
- Mykytenko, N., Fedorchuk, M., Ivasyuta, O., Hrynya, N., & Kotlovskyi, A. (2022). Intercultural communicative competence development in journalism students. *Advanced Education: scientific journal*, (20), 121–131. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.261521>
- Ogienko, O. (2016). Facilitation in the context of pedagogical activities. *Advanced Education: scientific journal*, (5), 85–89. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.70621>

Mykola Prishchak,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Philosophy and Humanities
Vinnytsia National Technical University,
Vinnytsia, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7237-5464,
e-mail: m_pryschak@ukr.net

GENESIS OF COMMUNICATIVE IDEAS IN PEDAGOGICAL THOUGHT OF UKRAINE (90'S OF THE XX CENTURY)

Abstract. The article identifies the communicative ideas in the pedagogical thought of Ukraine (90s of the twentieth century) that influenced the formation of the communicative approach in education and studies their genesis (definition, socio-historical conditions of emergence, formation, development, mutual influence).

It is proved that the formation of a communicative approach in the 90s of the twentieth century. was determined by two key factors: socio-political and scientific-pedagogical. The socio-political factor, which was determined by the processes of restoring the independence of the Ukrainian state, led to a change in value, spiritual and semantic landmarks of education and pedagogy, and the basis of the scientific and pedagogical factor were communicative ideas of "tolerance," "dialogical communication," "interaction" and "communication."

In the 90s, the issues of "tolerance" were investigated by V. Andrievska, G. Ball, V. Tytov, etc., dialogical communication - H. Ball, I. Ziazun, O. Kyrychuk, S. Musatov, V. Tytov et al., interactions - A. Boiko, L. Velytchenko V. Kremen, O. Kyrychuk, V. Pashchenko et al., communications - S. Musatov, L. Savenkova, I. Shyrshova et al.

The study of the genesis of communicative ideas of the 90s of the XX century. Attests to teachers' awareness of the role of communicativity as an ontological, teleological and axiological basis for the development of personality and an important methodological principle for the development of pedagogy and education in general. The ideas of "tolerance," "dialogical communication," "interaction" and "communication" have become those scientific and communicative catalysts that have stimulated scientific breakthroughs in the direction of further research, in particular the process of finding a systematic concept of a communicative approach and developing a theory of a communicative approach in education.

Keywords: education, pedagogy, history of pedagogy, pedagogical thought, communicativeness, communicative ideas, communicative approach, tolerance, dialogue, interaction, communication, Ukraine.

Валентина Малик,
викладач іноземних мов,
кафедри української та іноземних мов,
Вінницький національний аграрний університет,
м. Вінниця, Україна
ORCID ID:0000-0002-3291-4347
e-mail:valentya51malyk@gmail.com

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР УНІВЕРСИТЕТУ: СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ

Анотація. У статті доведено, що поняття освітнього простору університету включає в себе такі компоненти: «простір» та його ознаку – «освітній». Показано, що прискорення інтеграційних процесів у різних галузях життя суспільства спричинило тенденцію позначати їх сутність як формування й розвиток певного простору: економічного, інформаційного, освітнього, надаючи йому значення взаємодії суб'єктів суспільної діяльності. Зазначено, що провідне поняття «простір» за допомогою ознаки «освітній» утворило поняття «освітній простір», що з урахуванням змістового наповнення його структурних компонентів розуміється як певна упорядкована структура, що характеризує всі процеси, форми, траєкторії руху і виражає зв'язок між об'єктами освітньої діяльності, забезпечуючи соціальну та особистісну значимість результату вдосконалення умінь і поведінки її суб'єктів. Звертається увага на те, що у визначенні освітнього простору виокремлено соціально-географічний, системно-цілісний, локально-постерний підходи. Соціально-географічний підхід відображає створення унікального освітнього простору в рамках соціальних регіонів, географічних територій та держав з урахуванням їхньої специфіки за умов наявності єдиного інформаційного середовища. Прихильники системно-цілісного підходу розглядають освітній простір як елемент суспільної освіти, як взаємодію різних рівнів системи освіти та особистості. У локально-постерному підході використовують поняття простору освітнього закладу чи його компонента. Характеризуються етапи розвитку обраного поняття. Доведено, що освітній простір є складною ієрархічною структурою, пірамідою просторів, у якому виділяють низку рівнів: глобальний, континентальний, освітній простір країни, національно-регіональний, регіональний, територіально-регіональний, муніципальний, локальний, сімейний, особистісний освітній простір. Зазначено, що освітній простір суспільства є формою соціальної єдності людей, що створюється в результаті їх спільної освітньої діяльності, а цілі такої діяльності визначаються потребами суб'єктів освіти, адже суттєвим фактором сучасної

освіти є наявність цілісного освітнього простору.

Ключові слова: простір, освітній простір, педагогічна реальність, освітні технології, глобалізаційні процеси, сучасна освіта.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Пошук педагогічних методик, що дозволяють розширити лінійну траєкторію руху студента і водночас забезпечити передбачуваність результатів його навчальної діяльності, призвів до появи (наприкінці 80-х років XX століття) та продуктивного функціонування в галузі педагогічної науки (з початку 90-х років XX століття) поняття «освітній простір», що складається з таких компонентів: «простір» та його характеристика «освітній». Як соціальне явище поняття «освітній простір» пройшло декілька етапів, що потребує аналізу. Варто звернути особливу увагу на ієрархічну структуру освітнього простору, що являє собою піраміду просторів з певними рівнями. Актуальним є дослідження нових підходів до організації освітньої діяльності зі студентами ЗВО в умовах євроінтеграції.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання освітнього простору вивчали такі вчені: М. Бастун (методи розвитку культурологічно орієнтованої комунікації, особливості моделювання освітнього середовища в контексті діалогу культур), Т. Ткач (специфіка моделювання освітнього простору), А. Цимбалару (семантика понятійного апарату проблеми педагогічного проектування, сутність освітнього простору, теоретичні та дидактико-методичні засади педагогічного проектування освітнього простору), М. Тютя (методологічні основи застосування комп'ютерних технологій при організації освітнього середовища), Н. Касярум (розвиток поняття освітнього простору, характеристики освітнього простору) та ін., але питання становлення згаданої концепції потребує подальшого детального аналізу.

Мета статті – проаналізувати становлення поняття «освітній простір» з точки зору таких підходів, як соціально-географічний, системно-цілісний, локально-постерний та згідно етапів розвитку обраного поняття.

Завдання статті:

- охарактеризувати такі компоненти обраного поняття, як «простір» та його ознаку – «освітній»;
- довести, що освітній простір є складною ієрархічною структурою, пірамідою просторів, у якому виділяють низку рівнів;
- показати, що освітній простір суспільства є формою соціальної єдності людей, що створюється в результаті їх спільної освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття освітнього простору університету включає такі компоненти як «простір» і його характеристика – «освітній».

Для кращого розуміння цієї концепції варто докладно проаналізувати її складові. Простір - філософська категорія, споріднена категорії «час» (спочатку поняття «простір» і «час» не відокремлювалися один від одного) і розглядається як форма існування матерії (Бачинська, 2007, с.80). Відповідно до тлумачень словникових джерел, простір «встановлює порядок розташування одночасно існуючих об'єктів» і є «загальним явищем, що виникає завдяки органам почуттів» (Цимбалару, 2009, пар.2).

Слово «простір» визначає порядок речей та процесів у світі. Особисте та професійне життя, робота та освіта людей відбуваються у просторі. Таким чином, для людини дуже важливими є саме просторові характеристики даного поняття. Простір розглядається як умова та результат діяльності суб'єкта, її продукт. Увага до проблем життєвого світу людини змусила переосмислити сучасну освітню парадигму, зосередити увагу на просторі, що є похідним від суб'єкта діяльності - людини (Касярум, 2013, с.109).

На сучасне розуміння простору вплинули дослідження (К. Гауса, Б. Римана та ін.), що обґрунтували залежність просторових властивостей від фізичної природи матеріальних тіл, що зумовлює фізичні та хімічні

властивості матерії від просторового розташування атомів. Виділяють три напрями сучасного розуміння цього явища: об'єктний (образ світу як сукупності зовнішніх об'єктів), суб'єктний (світ є уявленням почуттів та думок суб'єктів), діяльнісний (суб'єкт та об'єкт об'єднуються, створюючи як речі, так і їх значення).

Прискорення інтеграційних процесів у різних сферах суспільного життя визначило тенденцію позначати їх суть як формування та розвиток певного простору: економічного, інформаційного, освітнього, надаючи йому сенсу взаємодії суб'єктів соціальної діяльності (соціальних інститутів) на певних територіях: освітній установі, місті, регіоні, країні, а також усередині групи країн, які мають спільні історичні, культурні, освітні традиції.

Таким чином, як форма існування об'єктивної реальності простір виражає зв'язок між існуючими об'єктами, визначає порядок їх розташування, щільність, план, структуру та характеризує всі форми і траєкторії руху матерії (Вакарчук, 2008, с.7).

Поняття «освітній», що характеризує особливість словосполучення «освітній простір», визначається трактуванням його основного поняття «освіта» - такого, що забезпечує можливість формування «духовної особи людини, яка формується під впливом моральних та духовних цінностей, що є її культурним надбанням, а також процесу виховання, самоосвіти, впливу оточення, формування людини» (Ярмаченко, 2001, с. 241).

Провідне поняття «простір» за допомогою ознаки «освітній» сформувало поняття «освітній простір», що з урахуванням змістового наповнення його структурних компонентів розуміється як певна упорядкована структура, що характеризує всі процеси, форми, траєкторії руху і виражає зв'язок між об'єктами освітньої діяльності, забезпечуючи соціальну та особистісну значимість результату вдосконалення умінь і поведінки її суб'єктів.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про багатовимірність і

універсальність цього поняття, яке почало набувати самостійного змісту, відмінного від того, який закладений у його структурних компонентах (Кремень, 2003, с. 21).

У визначенні освітнього простору виділяють соціально-географічний, системно-цілісний, локально-постерний підходи. Соціально-географічний підхід відображає створення унікального освітнього простору в рамках соціальних регіонів, географічних територій та держав з урахуванням їхньої специфіки за умови наявності єдиного інформаційного середовища. Прихильники системно-цілісного підходу розглядають освітній простір як елемент суспільної освіти, як взаємодію різних рівнів системи освіти та особистості. У локально-постерному підході використовують поняття простору освітнього закладу чи його компонента.

У результаті розвитку людства ОП як соціальне явище пройшло кілька етапів:

1. безпосереднє спілкування особистості з носіями соціального досвіду до винаходу писемності;
2. накопичення спеціальних осередків освітнього простору у монастирях та університетах, що призвело до освітньої стратифікації, тобто. наявності у суспільстві освітніх середовищ із різними освітніми можливостями, освітнім потенціалом;
3. вирівнювання характеристик освітнього простору за рахунок друкарства, розвитку транспорту та засобів зв'язку;
4. ОП-інтеграція та глобалізація.

Освітній простір є складною ієрархічною структурою, пірамідою просторів, у якому виділяють низку рівнів: глобальний, континентальний, освітній простір країни, національно-регіональний, регіональний, територіально-регіональний, муніципальний (міський територіальний), локальний (окрема освітня установа), сімейний, особистісний освітній простір. Умовою структурування освітнього простору є його територіальна та особистісна складові (Ватковська, 2010, с. 11). ОП, як частина

соціального простору суспільства, складається із системи освіти та зовнішніх соціальних факторів, що відображує позитивні та негативні зміни. Конкретні розбіжності у освітньому просторі держав і народів визначаються культурними та історичними традиціями. Динаміка ОП є важливою соціокультурною характеристикою суспільства (Сисоєва, 2012, с.23). Комп'ютеризація суспільства сприяє формуванню інформаційно-освітнього підпростору. Освітній простір є наслідком конструктивної діяльності освітніх суб'єктів. Освітнє середовище та форми існування освітнього співтовариства взаємодіють у ньому як соціокультурний та соціально-психологічний феномен (Касярум, 2013, с.108).

Термін «освітній простір» відображує певні зміни у поглядах вчених на питання впливу суспільства на умови розвитку особистості, взаємодію суспільства та особистості. Освітній простір трактується як сфера соціальної діяльності, в якій здійснюється цілеспрямоване соціокультурне відтворення людини, формування та розвиток особистості. Освітній простір, поєднуючи ідеї виховання, створює освітню протяжність з освітніми подіями, явищами культури, соціального досвіду та особистісних смислів (Краснощок, 2019, с.92). Під освітнім простором слід розуміти просторово-часове поле функціонування та розвитку системи освіти як відкритої та активної соціальної сфери, в якій ідеологія формування особистості враховує умови довкілля (природно-кліматичні, демографічні, екологічні, соціально-економічні, політичні і т.д.).

Освітній простір суспільства – це форма соціального єднання людей, що створюється внаслідок їхньої спільної освітньої діяльності (Цимбалару, 2016, с.108). Цілі такої діяльності визначаються потребами суб'єктів, що навчаються. Метою освітнього простору є створення необхідних умов передачі досвіду у суспільстві від покоління до покоління, які забезпечуються такими чинниками, як адекватна інфраструктура, інформаційне забезпечення, соціальні умови (Araja & Aizsila, 2010, p. 211).

Як форма існування об'єктивної реальності простір виражає відносини між існуючими об'єктами, визначає порядок їх розташування, щільність, план, структуру та характеризує всі форми і траєкторії руху матерії.

У контексті вищесказаного важливо, що в освітньому просторі існують не так окремі освітні установи, скільки різні фактори, умови, зв'язки та взаємодії освітніх суб'єктів, що визначають характер освітніх процесів загалом. Ідея складної та багаторівневої просторової організації та самоорганізації є сполучною ланкою між простим емпіричним уявленням про освітню установу (як інститут) і уявленням про неї як систему (Козійчук, 2017, с. 31). Тому у зміст цього поняття входить сутність спеціально організованого педагогічного середовища як структурованої системи соціально-педагогічних умов їх розвитку у людини в процесі навчання.

Відповідно, поняття «освітній простір» розглядається у таких основних аспектах (Козійчук, 2017):

- місце, що існує в суспільстві, де суб'єктивно визначаються багато відносин і зв'язків та відбувається діяльність різних систем індивідуального розвитку й соціалізації (простір освітньої установи, мікрорайону, міста, країни тощо);
- повний багатофункціональний комплекс середовищних можливостей, що має відповідну, з педагогічної точки зору, організацію з метою розвитку, виховання та зростання людини (освітні, виховні, соціальні, природні тощо);
- певний результат управління середовищем, рівнем знань суб'єкта та приписування можливостей середовища на основі його суб'єктивного сприйняття (індивідуальний освітній простір, простір професійного самовизначення тощо). (с. 31-32)

Крім того, освітній простір є ресурсом, резервом, потенціалом

формування цілісного та далекосяжного засобу формування людської особистості. Конкретна людина не живе в освітньому просторі, вона лише осмислює події. Освітній простір служить матеріалом для моделювання освітніх систем, комплексів та середовищ (Maksymenko et al., 2020, p. 270).

У створенні ОП беруть участь: міжнародна діяльність держав у сфері освіти; соціальні інститути освіти; навчальні заклади; окремі регіональні, міждержавні та недержавні освітні структури (союзи, асоціації, фонди); природні об'єкти, які мають освітній потенціал; ЗМІ; інтернет; громадські організації; освітні теорії та концепції; соціально-психологічні стереотипи людей, що регулюють їхню поведінку стосовно освіти. Освітній простір передбачає формування кола суб'єктів, створення системи опосередкованого управління освітнім розвитком особистості, пропонує варіативні освітні послуги.

Зміст освітньої діяльності у закладах вищої освіти відображається у провідних напрямках освіти: формування світоглядної культури майбутнього спеціаліста, його системи цінностей; естетичне, етичне, громадянське, патріотичне, трудове, фізичне та екологічне виховання та ін. (Фіцула, 2006, с. 11-13).

В умовах інтеграції вищої освіти до Європейського співтовариства пріоритет має бути наданий новим підходам до організації освітньої діяльності зі студентами (Василик, 2004, с. 5). Це пов'язано, перш за все, з формуванням нової моделі майбутнього фахівця, здатного швидко адаптуватися до змін, що відбуваються, професіонала з творчим мисленням, активного, самостійного, що володіє широким спектром сучасних знань та навички. У цьому весь сенс діяльності інтегрованих дисциплін, які містять компонент виховної роботи. Адже поняття освітнього простору є важливою характеристикою освітнього процесу навчально-виховного закладу, яка тісно пов'язана не тільки з розвитком педагогічної науки, але й іншими більш фундаментальними процесами, що відбуваються в суспільстві (Тіщенко, 2021, с. 97).

Істотним фактором сучасної освіти є наявність цілісного освітнього простору, що реалізується на цільовому, змістовному та процесуальному рівнях.

За наявності такого простору студент не підлаштовується під кожного викладача, нівелюючи своє «Я», а повністю реалізує себе. Простір освітнього закладу успішний, якщо він цілісний і гуманітарно - орієнтований.

Основними суб'єктами його підготовки є викладачі та учні, які працюють у «команді», об'єднаній загальними цілями, загальними стандартами освітньої діяльності. Ефективність формування такого простору безпосередньо залежить від рівня сформованості освітнього простору у закладах вищої освіти. На рівні освітньої установи відбувається трансформація загальнодержавних стандартів у конкретний інститут, органи управління забезпечують оптимізацію цього процесу з урахуванням особливостей освітньої установи (Франчук, 2009, с.16).

Відповідно до викликів сучасного суспільства освітні установи стають справжніми творцями цілісного простору, а не просто «реалізаторами» встановлених стандартів або запропонованої концепції освітньої діяльності. Варто зазначити, що на рівні певного регіону науковий потенціал об'єднується та спрямовується на вирішення конкретних практично значущих завдань. Система у системі (простір у просторі), починаючи від мікропростору лише на рівні роботи викладача, факультету, ЗВО, регіону – до держави, європейського простору (Журавський, 2003, с. 22).

Інтеграція до європейського освітнього простору передбачає збереження національної та регіональної ідентичності, забезпечення науково обґрунтованого переходу, логічно оформленого за заданими стандартами, з максимальним акцентом на особливості та реальний рівень освіти, сформований в Україні. Не можна заперечувати, що інтеграція до європейського освітнього простору має передбачати необхідність якісної

освіти в державі (Piatkowska, 2015, p. 401). Сьогодні процес початку нової формули освітньої діяльності складний і часто проблематичний: сучасний педагог неспроможний залишатися байдужим чи ігнорувати перехід до нових освітніх стандартів; наукові розробки не можуть бути механічно перенесені до практики у сучасній освітній діяльності. Продуктивна педагогічна діяльність творча за своєю суттю, що обов'язково формується на основі «Я-концепції», і будь-які інновації матимуть позитивний ефект, якщо вони «адаптовані» до досвіду професійної діяльності, що сформувався (Чернуха, 2016, с. 4). Будь-які новації, продиктовані насильно, обов'язково суперечать реальному досвіду педагога або пригнічують особистісну складову його діяльності, або визначаються як неефективні та практично ігноруються. Зняти цей рівень конфліктної ситуації можна лише одним способом: поставити педагога у ситуацію справжнього суб'єкта реформування власної концепції, технології професійної діяльності за умов нових освітніх стандартів (Qiu & Xu, 2015, p. 77). І таку роботу можна віднести до рангу повноцінної наукової діяльності, предметом якої є власна діяльність у комплексі всіх її компонентів: цілей, принципів, змісту, технологій, діагностики, аналізу продуктивності тощо. Виходячи із загальної логіки, кожен викладач має мати свою програму на перехідний період, а також свою програму підвищення рівня власної компетентності (залежно від стартового рівня та особистого потенціалу), забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. Таким чином, незалежно від спеціальності кожен педагог набуває реальної компетентності та долучається до наукових досліджень у галузі освітньої діяльності (педагогічного процесу) (Франчук, 2009, с. 30), забезпечення конкурентоспроможності над ринком освітніх послуг.

Перехід до нового якісного цілісного освітнього процесу включає ряд пріоритетних функцій.

Вибудовується відповідна вертикаль наукової діяльності: від базових академічних інститутів, які розробляють фундаментальні проблеми освіти,

до наукових інститутів та освітніх центрів, що акумулюють найбільший потенціал відповідного регіону, до центрів наукової діяльності, зосереджених у освітніх закладах різного рівня. Ця схема вже містить механізм трансформації високої теорії на рівні практичної діяльності з урахуванням рівня та специфіки її реалізації у кожному регіоні та освітньому закладі.

Педагог відчуває суб'єкт реформи освіти, тому що він реально бере участь через наукові центри на рівні освітніх установ у процесі осмислення нових освітніх стандартів та проектування технологій їхнього впровадження у практику професійної діяльності. Практикуючі викладачі не просто отримують певні освітні стандарти та технологічні схеми їх реалізації, а й беруть участь у процесі їх визначення, обов'язково набуваючи відповідної теоретичної компетентності стосовно конкретної проблеми.

Посилюється процес взаємодії різних галузей та рівнів наукової діяльності, оскільки всі вони об'єднуються навколо загальної програми переходу до інноваційних стандартів освіти, виникає безліч проблем, пов'язаних з неузгодженістю, недоліком актуальної інформації та в цілому проблемами, що виникають у діяльності та потребує відповідних інтерпретацій, пояснень і, отже, подальших досліджень. У ситуації, коли питання не можуть бути вирішені на регіональному рівні, запити надсилаються до академічних інститутів. Така співпраця потрібна не лише навчальним закладам, а й академічним науково-дослідним інститутам, щоб максимально зосередити увагу на фундаментальних проблемах масової освітньої практики, орієнтуючись відповідно на вектор пріоритетних наукових досліджень.

Усі без винятку викладачі, студенти стають науковими співробітниками, долучаються до наукової діяльності. Це питання є особливо актуальним, оскільки науково-дослідна робота має найбільший потенціал професійного зростання і переважна більшість викладачів реалізують його лише на етапі написання дисертацій, а потім просто

використовують розвинені навички. Що стосується викладачів, які активно займаються науковою діяльністю у відповідній галузі, то вони, як правило, характеризуються високим рівнем педагогічної підготовки, відкриті до інновацій та мають власну програму підвищення кваліфікації. Дослідницький потенціал особистості педагога визначає потребу руху та розвитку за різними векторами, здатність до самотворчості.

Тому основи формування цілісного освітнього простору закладаються на усіх рівнях. Творчим елементом системи є наукова діяльність (як базовий механізм оптимізації освітньої діяльності), яка не тільки має згаданий вище потенціал інтеграції всіх компонентів простору, а й теоретично доводить сам процес сходження до нового стану освіти, що залучає всіх суб'єктів педагогічної діяльності до наукових досліджень, формує науково обґрунтовані програми модернізації професійної діяльності як на рівні освітньої установи, так і на рівні кожного педагогічного колективу зокрема (Чернуха, 2016, с. 5).

Висновки. Поняття освітнього простору університету включає такі компоненти: «простір» і його характеристика – «освітній». Простір - філософська категорія, споріднена категорії «час». Просторові характеристики буття дуже важливі для людини, адже простір вважається умовою та результатом діяльності суб'єкта. Прискорення інтеграційних процесів у різних сферах життя визначило тенденцію позначати їх суть як формування та розвитку певного простору: економічного, інформаційного, освітнього, надаючи йому важливої ролі у взаємодії суб'єктів соціальної діяльності. Простір виражає відносини між існуючими об'єктами, визначає порядок їхнього розташування. Ознака «освітній» визначається як така, що надає змогу сформувати духовний образ людини. Ведучий концепт «простір» за допомогою вищезазначеної ознаки сформував поняття «освітній простір». У визначенні освітнього простору виділяють соціально-географічний, системно-цілісний, локально-постерний підходи. Освітній простір як соціальне явище пройшло 4 основні етапи свого розвитку.

Освітній простір є складною ієрархічною структурою, пірамідою просторів, у яких виділяють низку рівнів: глобальний, континентальний, освітній простір країни, національно-регіональний, регіональний, територіально-регіональний, муніципальний, локальний, сімейний, особистісний освітній простір. Освітній простір трактується як сфера соціальної діяльності, в якій здійснюється цілеспрямоване соціокультурне відтворення людини, формування та розвиток особистості. Освітній простір суспільства – це форма соціального єднання людей. Важливим чинником сучасної освіти є цілісність освітнього простору. Відповідно до викликів сучасного суспільства освітні установи стають справжніми творцями саме цілісного простору, а не просто «реалізаторами» заданих стандартів або запропонованої концепції освітньої діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Подальших наукових розвідок потребує виховний потенціал освітнього простору університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бачинська, Є. М. (2007). Механізм формування інноваційного освітнього простору в регіоні. *Педагогіка і психологія*, 1(54), 79–88.
- Вакарчук, І. (2008). Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи. *Вища школа*, (3), 3–18.
- Василик, М. А. (2004). Наука про комунікації або теорія комунікації? До проблеми теоретичної ідентифікації. *Актуальні проблеми теорії комунікації* : зб. наук. пр., 4–11.
- Ватковська, М. Г. (2010). *Самореалізація особистості в освітньому просторі* : [автореф. дис. канд. філос. наук, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського]. Інституційний репозиторій Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/1719>
- Журавський, В. С. (2003). *Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні*. Ін Юре.
- Касярум, Н. (2013). Освітній простір: становлення поняття. *Витоки педагогічної майстерності*, (12), 107–113.
- Козійчук, О. Г. (2017). Освітній простір навчального закладу як ресурс професійного самовизначення учнівської молоді. *Вісник післядипломної освіти*, 3(32), 28–36. https://lib.iitta.gov.ua/717232/1/ВИСНИК_3_32_2017_верст_ПЕДАГОГІКА.pdf
- Краснощок, І. П. (2019). Виховний потенціал закладу вищої освіти: структура та критерії розвитку. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, (180), 90-97.
- Кремень, В. Г. (2003). *Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи)*. Грамота.

- Сисоєва, С. О. (2012). Сфера освіти як об'єкт дослідження. *Освітологія: польсько-український журнал*, (1), 22–29.
- Тіщенко, А. В. (2021). *Виховання іншомовної комунікативної культури студентів гуманітарних спеціальностей у закладах вищої освіти*: [дис. доктора філософії, Національна академія педагогічних наук]. Інституційний репозиторій Інституту проблем виховання. <https://ipv.org.ua/2021/materialy-do-zakhystu-tishchenko-anastasii-valeriivny/>
- Фицула, М. М. (2006). *Педагогіка вищої школи : навч. посіб.* Академвидав.
- Франчук, Т. Й. (2009). *Цілісний освітній простір: педагогічні основи його формування*: монографія. Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка.
- Цимбалару, А. Д. (2009). *Компонентно-структурний аналіз поняття «освітній простір»*. Retrieved from <https://is.gd/oxW7fT>
- Цимбалару, А. Д. (2016). Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*, (1), 41–50.
- Чернуха, Н. М., & Бахов, І. С. (2016). Цілісність сучасного освітнього середовища як передумова якості освіти. *Innovative Solutions in Modern Science*, 1(1), 1–11.
- Ярмаченко, М. Д. (2001). *Педагогічний словник*. Педагогічна думка.
- Araja, A., & Aizsila, A. (2010). Intercultural communicative competence. *Research for Rural Development*, (1), 220–224. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000309844000036>
- Maksymenko, N., Bei, I., Khimchuk, L., & Vovchok, Y. (2020). Formation of communicative culture of students by means of project teaching in higher educational establishments. *Tarih Kultur ve Sanat Arastirmalari Dergisi-Journal of History Culture and art Research*, 9(3), 267–276. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000579438600025>
- Piatkowska, K. (2015). From cultural knowledge to intercultural communicative competence: Changing perspectives on the role of culture in foreign language teaching. *Intercultural Education*, 26(5), 397–408. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000213382800004>
- Qiu, J., & Xu, K. (2015). Language and culture from the communicative perspective in the context of globalization. *Proceedings of the 2015 International Conference on Humanities and Social Science Research*, 31, 76–79. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000371806000016>

REFERENCES

- Bachynska, Ye. M. (2007). Mekhanizm formuvannia innovatsiinoho osvitnoho prostoru v rehioni. [Mechanism of formation of innovative educational space in the region]. *Pedahohika i psykholohiia*, 1(54), 79–88. [in Ukrainian].
- Vakarchuk, I. (2008). Vyshcha osvita Ukrainy – yevropeyskyi vymir: stan, problemy, perspektyvy. [Higher education of Ukraine – the European dimension: state, problems, prospects]. *Vyshcha shkola*, 3, 3–18. [in Ukrainian].
- Vasylyk, M. A. (2004). *Nauka pro komunikatsii abo teoriia komunikatsii? Do problemy teoretychnoi identyfikatsii*. [Communication science or communication theory? To the problem of theoretical identification]. Aktualni problemy teorii komunikatsii: zbirnyk naukovykh traktativ, 4–11. [in Ukrainian].
- Vatkovska, M. H. (2010). *Self-realization of the individual in the educational space*: PhD thesis abstract, Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho. [in Ukrainian].
- Zhuravskyi, B. C. (2003). *Vyshcha osvita yak faktor derzhavotvorennia i kultury v Ukraini*. [Higher education as a factor of state formation and culture in Ukraine]. Kyiv: “In Yure”

- Publishing House. [in Ukrainian].
- Kasiarum, N. (2013). Osvitnii prostir: stanovlennia poniattia. [Educational space: formation of the concept]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 12, 107–113. [in Ukrainian].
- Koziichuk, O. H. (2017). The educational space of the educational institution as a resource for professional self-determination of student youth. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity*, 3(32), 28–36.
https://lib.iitta.gov.ua/717232/1/ВИСНИК_3_32_2017_верст_ПЕДАГОГІКА.pdf. [in Ukrainian].
- Krasnoshchok, I. P. (2019). Vychovnyi potentsial zakladu vyshchoi osvity: struktura ta kryterii rozvytku. [Educational potential of a higher education institution: structure and development criteria]. *Naukovi zapysky TsDPU im. V. Vynnychenka. Seriya: Pedahohichni nauky*, 180, 90–97. [in Ukrainian].
- Kremen, V. H. (2003). *Osvita i nauka Ukrainy: shliakhy modernizatsii (Fakty, rozdumy, perspektyvy)* [Education and science of Ukraine: ways of modernization (Facts, thoughts, perspectives)]. Hramota. [in Ukrainian].
- Sysoieva, S. O. (2012). Sfera osvity yak ob'ekt doslidzhennia. [The field of education as an object of research]. *Osvitohiia: Polsko-Ukrainskyi zhurnal*, 1, 22–29. [in Ukrainian].
- Tishchenko, A. V. (2021) *Education of foreign language communicative culture of students of humanitarian specialties in institutions of higher education*: PhD diss. Kyiv: National Academy of Pedagogical Sciences. [in Ukrainian].
- Fitsula, M. M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly : navchalnyi posibnyk* [Higher school pedagogy: study guide]. Akademvydav. [in Ukrainian].
- Franchuk, T. Y. (2009). *Tsilisnyi osvitnii prostir: pedahohichni osnovy yoho formuvannia: monohrafiia* [Holistic educational space: pedagogical foundations of its formation: monograph]. Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
- Tsymbalaru, A. D. (2009). *Component-structural analysis of the concept of "educational space"*. Available at: <https://is.gd/oxW7fT>. [in Ukrainian].
- Tsymbalaru, A. D. (2016). *Educational space: essence, structure and mechanisms of creation*. Available at: <https://is.gd/DAhJco>. [in Ukrainian].
- Chernukha, N. M., Bakhov, I. S. (2016). Tsilisnist suchasnoho osvitnoho seredovyshcha yak peredumova yakosti osvity. [The integrity of the modern educational environment as a prerequisite for the quality of education]. *Innovative solutions in modern science*, 1 (1) , 1–11. <https://is.gd/43r8Fc> (accessed 02.09. 2023). [in Ukrainian].
- Yarmachenko, M. D. (Ed.). (2001). *Pedagogical dictionary*. Pedahohichna dumka. [in Ukrainian]
- Araja, A., & Aizsila, A. (2010). Intercultural communicative competence. *Research for Rural Development*, 1, 220–224. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000309844000036>
- Maksymenko, N., Bei, I., Khimchuk, L., & Vovchok, Y. (2020). Formation of communicative culture of students by means of project teaching in higher educational establishments. *Tarih Kultur ve Sanat Arastirmalari Dergisi-Journal of History Culture and art Research*. 9(3), 267–276. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000579438600025>
- Piatkowska, K. (2015). From cultural knowledge to intercultural communicative competence: Changing perspectives on the role of culture in foreign language teaching. *Intercultural Education*, 26(5), 397–408. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000213382800004>
- Qiu, J., & Xu, K. (2015). Language and culture from the communicative perspective in the context of globalization. *Proceedings of the 2015 International Conference on Humanities and Social Science Research*, 31, 76–79. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000371806000016>

Valentyna Malyk,
Teacher of foreign languages,
Department of Ukrainian and foreign languages
Vinnytsia National Agrarian University
Vinnytsia, Ukraine,
ORCID ID:0000-0002-3291-4347
e-mail: valentyna51malyk@gmail.com

UNIVERSITY EDUCATIONAL SPACE: FORMATION OF THE CONCEPT

Abstract. The article proves that the concept of the educational space of the university includes the following components: “space” and its characteristic - “educational”. It is shown that the acceleration of integration processes in various spheres of social life caused a tendency to mark their essence as the formation and development of a certain space: economic, informational, educational, giving it the meaning of interaction of subjects of social activity. It is noted that the leading concept of “space” with the help of the sign “educational” formed the concept of “educational space”, which, taking into account the content of its structural components, is understood as a certain ordered structure that characterizes all processes, forms, trajectories of movement and expresses the connection between the objects of educational activity, ensuring the social and personal significance of the result of improving the skills and behavior of its subjects. Attention is drawn to the fact that socio-geographical, systemic-holistic, local-poster approaches are distinguished in the definition of the educational space. The stages of development of the selected concept are characterized. It is proved that the educational space is a complex hierarchical structure, a pyramid of spaces, in which a number of levels are distinguished: global, continental, educational space of the country, national-regional, regional, territorial-regional, municipal, local, family, personal educational space. The socio-geographical approach reflects the creation of a unique educational space within the framework of social regions, geographical territories and states, taking into account their specificities, provided there is a single information environment. Proponents of the system-holistic approach consider the educational space as an element of public education, as the interaction of different levels of the education system and the individual. In the local-poster approach, the concept of the space of an educational institution or its component is used. It is noted that the educational space of society is a form of social unity of people, which is created as a result of their joint educational activity, and the goals of such activity are determined by the needs of the subjects of education, because an essential factor of modern education is the presence of a coherent educational space.

Keywords: space, educational space, pedagogical reality, educational technologies, globalization processes, modern education.

Володимир Онацький,
заступник директора з навчально-виховної роботи,
Центр творчості дітей та юнацтва
Оболонського району м. Києва, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4751-7029
e-mail: ovm.phd@gmail.com

РЕЗУЛЬТАТИ ОНЛАЙН-ОПИТУВАННЯ ПЕДАГОГІВ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті представлено результати онлайн-опитування учителів щодо особливостей роботи з обдарованими учнями у закладах загальної середньої освіти України. Проаналізовано специфіку освіти обдарованих учнів на початку ХХІ ст. і в умовах чинного державного стандарту. Дано оцінку вже проведеним реформам освіти і перспективам подальшого навчання академічно обдарованих учнів в рамках реформи НУШ. Проаналізовано регіональні особливості роботи з обдарованими дітьми і специфіку роботи з ними у містах і сільській місцевості. Дослідною базою для проведення онлайн-опитування визначено групу «Союз освітян України» у мережі Facebook. За результатами цього дослідження, в якому взяли участь 219 практикуючих учителів з усіх регіонів України, визначено ставлення педагогів до феномену дитячої обдарованості, дано оцінку ролі дошкільної освіти для подальшого розвитку здібностей, проаналізовано сучасні інтерпретації поняття «обдарована дитина» та наголошено на розв'язанні проблем, з якими стикається переважна більшість обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти України. З-поміж іншого, за результатами оцінювання державної політики України в галузі освіти обдарованих встановлено, що в умовах старого державного стандарту рівень освіти обдарованих був вищим (на рівні 9,2 бали з 12), натомість після впровадження реформи НУШ показник знизився до рівня 6,9 балів. Переважна більшість опитаних педагогів зазначила, що сучасна освіта орієнтована на «середнього» учня і дітей з особливими освітніми потребами, натомість обдаровані діти опинилися у заручниках егалітарних трендів в освіті, які нівелюють конкурсні відбори і спеціалізовані ЗЗСО як установи для здібних до навчання дітей. За результатами дослідження зроблено висновок щодо необхідності залучення обдарованих дітей до категорії осіб з особливими освітніми потребами, які потребують тьютора (асистента) і розроблення освітньої траєкторії для подальшого розвитку кожного обдарованого учня.

Ключові слова: обдарованість, академічна обдарованість, обдарована

дитина, анкетування учителів, реформа освіти, НУШ, Україна.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Навчання обдарованої молоді було одним з пріоритетів системи освіти України від початку проголошення незалежності. З 1991 р. в Україні запроваджено різні програми розвитку обдарованих учнів, створено велику мережу закладів освіти нового типу, започатковано міжвідомчий банк даних обдарованих учнів в усіх областях України, реалізовано грантові програми президентів України з підтримки обдарованої молоді, створено Інститут обдарованої дитини (2007) тощо. Для вдосконалення системи освіти обдарованих учнів на початку ХХІ ст. тричі переглянуто Концепцію профільного навчання у старшій школі (2003, 2009, 2013) (Березівська, 2022, с. 13). При цьому, ключова роль у підтримці обдарованих учнів почала відводитись державно-громадському творчому об'єднанню Мала академія наук (МАН) України, філії якого діяли в 27 територіальних відділеннях і включали понад 40 типів наукових гуртків і секцій (Бочарова, 2011, с. 7–8).

Суспільно-політичні трансформації в Україні протягом 2013-2014 рр. спонукали до певної переорієнтації системи освіти. На зміну ідеям елітарності й варіативності навчання почали впроваджуватися ідеї егалітарності (рівності) та інклюзивності освіти. З упровадженням реформи НУШ та оновлення Державного стандарту базової середньої освіти на освіту обдарованих чекали суттєві зміни, спричинені зокрема перетворенням закладів освіти нового типу (колегіумів, гімназій, спеціалізованих шкіл, ліцеїв) на звичайні заклади освіти (Онацький, 2023), в яких першочергове право на навчання отримали не обдаровані учні, які раніше вступали до таких закладів на конкурсній основі, а діти, які зареєстровані у громаді (мікрорайоні). Також на зміну таким науково-педагогічним проектам, як «Росток», «Інтелект України», «На крилах успіху» та ін., почала централізовано упроваджуватися програма НУШ. При цьому реформою було передбачено запровадження профільного навчання в

академічних і професійних ліцеях, в яких будуть навчатися найбільш обдаровані діти. Однак чергові реформи освіти і фактична зупинка реформи НУШ спонукають до переосмислення вже набутого досвіду роботи з обдарованими дітьми. Таким чином, ми вирішили провести онлайн-опитування серед педагогів щодо специфіки освіти обдарованих учнів у ЗЗСО України від часу здобуття незалежності до упровадження реформи НУШ.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Попри часткове згортання досліджень обдарованості в Україні закордонні фахівці демонструють стабільну увагу до проблеми розвитку здібностей, особливо в умовах стрімкої діджиталізації освіти. Наприклад, дослідження К. Шеффілд доводять, що сучасні технології стали основним навчальним і творчим каналом для великої кількості обдарованих учнів. Зважаючи на те, що сучасні діти змалку зростають в оточенні гаджетів, одним із завдань суспільства стає оновлення освіти таким чином, щоб вона відповідала інтересам дітей і досягненням технологій (Sheffield, 2007). На важливості технологій для навчання обдарованих дітей також наголошують Х. Алі та А. Алрейса (Ali & Alrayes, 2019), у дослідженні яких аналізуються сучасні описові й емпіричні технології навчання обдарованих учнів. Незважаючи на поодинокі емпіричні дослідження освіти обдарованих учнів в Україні, нами акцентовано увагу на відсутності розвідок, в яких здійснено оцінювання рівня якості освіти обдарованих учнів і прийомів, які використовують педагоги для подальшого розвитку обдарованих дітей у їх прагненні до саморозвитку.

Мета статті – презентувати результати онлайн-опитування (експертного оцінювання) педагогів-практиків щодо специфіки освіти обдарованих учнів у ЗЗСО України.

Методика дослідження. Стрімкий розвиток мережі інтернет та онлайн-ресурсів на початку ХХІ ст. призвів до трансформації методів збирання даних у сучасній соціології і психології. На зміну звичним

методам опитування (F2F інтерв'ю, телефонне опитування) прийшли методи комп'ютерного збирання та оброблення даних (CAPI, CASI, CATI). Використання онлайн-опитувань (інтернет-опитувань) має багато переваг, одна з яких – це низька вартість і висока швидкість опитування. Натомість найбільш відомим недоліком цього методу є існування СПАМ-фільтрів, які заважають масовій розсилці листів. Не вдаючись до аналізу онлайн-опитувань, розкриємо методику проведеного дослідження.

Перший крок у плануванні онлайн-опитування – визначення мети дослідження, цільової аудиторії і формулювання запитань анкети. Зважаючи на різноманітність платформ для збирання даних ми обрали варіант Google форми, що дало змогу залучити велику кількість учасників опитування, урізноманітнити налаштування і забезпечити автоматизований аналіз отриманих відповідей.

Подальшим кроком в організації онлайн-опитування стало розроблення плану, визначення механізму збирання даних, порядку запитань, часу на відповідь і необхідну кількість відповідей від кожного учасника. Було також враховано можливість участі в опитуванні на засадах анонімності, адже це забезпечило достовірність результатів і максимальну кількість учасників.

За результатами попереднього тестування анкети і корекції виявлених технічних і логічних помилок анкету було запропоновано учасникам. Після проведення опитування використано статистичний і якісний аналіз отриманих даних. Таким чином, враховано такі показники: кількість учасників, вибір платформи, розроблення плану і механізму збирання даних, тестування опитування перед його запуском та аналіз здобутих результатів.

Виклад основного матеріалу. Онлайн-опитування проводилося протягом лютого 2023 р. Дослідною базою обрано професійну спільноту педагогів «Союз освітян України» (URL:

<https://www.facebook.com/groups/1419914631619499/>). В опитуванні взяли участь 219 респондентів з усіх регіонів України за винятком тимчасово окупованої АР Крим (Табл. 1). Онлайн-опитування проводилось у змішаному форматі і складалося з 23 питань. Перша частина опитувальника, що складалася з 7 запитань, передбачала збирання інформації про респондентів. Друга частина (16 запитань) стосувалася безпосередньо думок педагогічних працівників щодо особливостей роботи з обдарованими учнями.

Таблиця 1

Розподіл учасників опитування (респондентів) за областями України

Вінницька (8)	Волинська (10)	Дніпропетровська (11)	Донецька (3)
Житомирська (15)	Закарпатська (18)	Івано-Франківська (6)	Запорізька (3)
Кіровоградська (6)	Київська (20)	Луганська (3)	Львівська (11)
Миколаївська (6)	Одеська (16)	Полтавська (10)	Рівненська (16)
Сумська (2)	Тернопільська (5)	Харківська (10)	Херсонська (7)
Хмельницька (8)	Черкаська (12)	Чернігівська (5)	Чернівецька (8)

В інструкції до опитувальника зазначено, що частина запитань є відкритими і потребують відповідей респондентів; закритими (з визначеними варіантами відповідей) і змішаними (з можливістю вносити свої коментарі до запропонованих варіантів). Більшість запитань (17 з 23) були обов'язковими. Аналіз результатів засвідчив, що 26 респондентів надали відповіді анонімно, при цьому 17 з 26 учасників ідентифікували себе з Донецькою, Запорізькою, Миколаївською, Луганською або Херсонською областями, тобто були під окупацією або її можливою загрозою. З-поміж інших учасників аналіз даних засвідчив, що в опитуванні взяли участь 175 жінок і 18 чоловіків. Відповідно 26 респондентів не надали інформацію про себе. Крім цього, на основі аналізу персональних даних респондентів отримано такі результати:

- станом на 01.01.2023 212 респондентів (97 %) працювали у ЗЗСО. По одному респонденту працювали (мали досвід) у закладах професійно-

- технічної і вищої освіти; перебували за кордоном, у простої, в окупації, на вислугі років, і ще один респондент полишив роботу у сфері освіти;
- 204 учасники (93 %) працювали виключно у державних (комунальних) ЗЗСО, 14 респондентів мали досвід роботи у закладах як державної, так і приватної форми власності і 1 учасник мав досвід роботи у приватному закладі освіти;
 - 118 респондентів були представниками сільської місцевості, зокрема 93 учасники (42,5 %) працювали в селах і 25 (11,5 %) у селищах міського типу. Відповідно 101 респондент (46 %) надав відповіді на поставлені запитання з досвіду роботи у міських ЗЗСО, зокрема 58 учасників (26,5 %) представляли обласні центри (з них 21 респондент працював у місті-мільйонері) і 43 учасники (21 %) працювали у ЗЗСО районних центрів і невеликих міст;
 - педагогічний стаж учасників опитування розподілився таким чином: 155 респондентів мали досвід роботи понад 20 років (71 %); 46 учасників (21 %) працювали в освіті 10–20 років; 16 учасників мали досвід 5–10 років (7,5 %) і 2 респонденти (0,5 %) працювали у закладах освіти менше 5 років;
 - серед усіх учасників опитування 153 респонденти були представниками шкільних адміністрацій, зокрема 18 осіб (8,2 %) – директори ЗЗСО і 135 фахівців (61,6 %) були заступниками директорів. Також в опитуванні взяли участь 63 учителі (29 %) і 3 фахівці (1,4 %) з іншої сфери освіти.

Друга частина опитувальника складалася з 16 запитань, які стосувалися особливостей реформування системи загальної середньої освіти України, специфіки роботи з академічно обдарованими учнями в умовах попереднього державного стандарту і перспектив подальшої роботи в умовах реалізації реформи НУШ. За результатами опитування наведено

нижче висновки.

Перше тематичне запитання стосувалося дилеми, чи можна вважати усіх дітей обдарованими. У публікації «Всі діти обдаровані» (Онацький, 2001) ми обстоювали тезу, що одним із ключових завдань кожного ЗЗСО є діагностика і подальший розвиток здібностей і талантів учнівської молоді. Однак за результатами опитування цю тезу підтримують лише 122 респонденти (56 %). Натомість 68 респондентів (31 %) висловили думку, що не всіх дітей можна вважати обдарованими. При цьому 29 респондентів (13 %) не змогли визначитися з відповіддю. Аналіз географії респондентів не виявив суттєвих відмінностей у відповідях і засвідчив рівномірний розподіл результатів по всіх областях України у межах статистичної похибки на рівні 3 %. Думку про те, що всі діти є обдарованими, найбільше підтримали педагогічні працівники Волинської (60 %), Житомирської (73 %), Івано-Франківської (83 %), Київської (60 %) і Тернопільської (100 %) областей. Натомість теза, що не всі діти є обдарованими, була підтримана освітянами Львівської (55 %), Полтавської (45 %) і Хмельницької (62,5 %) областей. При цьому найбільша суперечність була зафіксована у Закарпатській області, в якій, серед усіх 18 респондентів, ствердну відповідь щодо обдарованості всіх дітей надали 10 фахівців (55,5 %), 7 – дали негативну відповідь (39 %) і 1 респондент не зміг визначитися з відповіддю (5,5 %), а також у Полтавській, в якій серед 10 учасників співвідношення голосів розподілилось так: 5+, 4–, 1 – не визначився.

Друге тематичне запитання закритого типу було сформульовано так: «Чи сприяє розвитку обдарованості дітей дошкільна освіта?». Ствердну відповідь дали 170 респондентів (77,5 %), 21 учасник зазначив, що дошкільна освіта не сприяє розвитку обдарованості (9,5 %) і 28 фахівців не змогли визначитися з відповіддю (13 %). При цьому не було зафіксовано суттєвих відмінностей у відповідях між педагогічними працівниками з міської і сільської місцевостей. Серед 118 респондентів, які працюють у селах і селищах міського типу, 97 учасників дали ствердну відповідь (82 %),

9 – негативно (8 %), 12 – не змогли визначитися з відповіддю (10 %). Натомість серед фахівців, які працюють у містах (101 респондент), розподіл голосів засвідчив, що 73 фахівці ствердно ставляться до ролі дошкільної освіти в розвитку обдарованості (72 %), 12 – негативно (12 %), 16 – не змогли визначитися з відповіддю (17 %). При цьому серед 58 фахівців з обласних центрів лише 40 респондентів дали ствердну відповідь (69 %), тоді як серед фахівців з невеликих міст і районних центрів – 35 учасників (81 %). Тобто можемо зазначити, що у великих містах педагогічні працівники ЗЗСО більш скептично ставляться до потенціалу дошкільної освіти в розвитку обдарованості порівняно з фахівцями, які працюють у селах.

Третє тематичне запитання (відкритого типу) стосувалося думок освітян щодо труднощів, з якими стикаються академічно обдаровані діти під час навчання у ЗЗСО. Аналіз відповідей згрупувано у три тематичні групи: 1) педагогічні труднощі, що пов'язані з існуючою системою освіти загалом і роботою педагогічних працівників зокрема; 2) соціально-психологічні труднощі, які обумовлені розвитком внутрішнього світу дитини, відносинами обдарованих учнів як з однолітками, так і з батьками; 3) інші труднощі, пов'язані з часо-просторовим виміром і зовнішніми факторами.

На думку респондентів, найбільш негативно на освіту обдарованих учнів впливає надмірна завантаженість програм, погана диференціація навчання, обов'язковість вивчення великої кількості предметів і непрофесійність педагогічних працівників. З-поміж усіх 219 респондентів 65 фахівців у своїх відповідях наголосили на тому, що обдарована дитина «затиснута» в рамки шкільної програми, яка орієнтована на середнього учня. Часто обдарованим дітям стає нецікаво навчатися за стандартними шкільними програмами, через що вони можуть замкнутися у собі і демонструвати певний протест усталеному навчальному розпорядку. Зважаючи на те, що система освіти потребує рівної уваги до всіх предметів, обдаровані діти часто не хочуть виконувати вимоги, що нав'язані ззовні

(учителем). Через загальні стандарти оцінювання академічно обдарованим учням часто нецікаво вчитися з однолітками, адже увага учителів зазвичай спрямована на невстигаючих учнів. При цьому обдаровані учні часто є незручними для тих учителів, які не бажають забезпечувати індивідуальну освітню траєкторію, розробляти завдання ускладненого рівня тощо. Таким чином, стандартизація програм, намагання системи освіти загнати обдарованих учнів у чітко визначені рамки, небажання багатьох педагогів диференціювати завдання для здібних до навчання учнів негативно позначаються на освіті обдарованого покоління. При цьому у тих школах, де наповненість класів сягає 30 і більше учнів, учителям так само складно диференціювати навчальний процес через брак часу на уроці і завантаженість програм.

Іншою важливою перепорою в освіті академічно обдарованих учнів є наявна матеріально-технічна база та організаційні процеси, які домінують у системі освіти. За замовчуванням обдарованих дітей залучають до участі в усіх можливих олімпіадах і конкурсах, які, за словами трьох респондентів, часто є недоброчесними. Негативно на розвиток обдарованих учнів впливає зменшення годин на позакласну роботу, відсутність гуртків і творчих секцій за інтересами, а також перебої зі світлом та інтернетом. Разом з тим в умовах воєнного стану загострилися соціальні проблеми, зокрема двоє респондентів зазначили, що обдаровані діти не відчують підтримки зі сторони не тільки учителів, а й батьків, через що діти замикаються в собі. Ще три респонденти, які представляють сільську місцевість, загострили увагу на тому, що в сільських школах обдарованим дітям значно важче, адже немає умов для якісного навчання (унаочнення, інтернету тощо). За підрахунками одного з цих фахівців, у сільських класах є лише одна обдарована дитина на два-три класи і більшість учителів не можуть працювати з нею на її рівні (понад стандарт).

Респонденти також звернули увагу на випадки булінгу обдарованих учнів, їхні проблеми в спілкуванні з однолітками, зниження мотивації під

час навчання з одночасною ідеалізацією власних вже здобутих знань. З нашого досвіду, обдаровані учні, які показували високі результати під час навчання у середній школі, часто зловживають минулими успіхами, через що в старшій школі не витримують конкуренції з тими учнями, які докладали додаткових зусиль під час виконання ускладненого навчального матеріалу. Внаслідок цього у деяких здібних до навчання учнів спостерігається зневіра у власних силах, зниження самооцінки і мотивації для подальшого навчання.

Найбільше проблем в освіті, на думку фахівців, сконцентровано переважно у сфері державного управління й практичної педагогіки. Натомість соціально-психологічні труднощі мають вторинне значення і лише побіжно впливають на розвиток обдарованості. При цьому одним із проблемних чинників освіти обдарованих учнів є брак часу і надмірне навантаження здібних до навчання дітей через їх постійне залучення до різноманітних змагань (олімпіад, конкурсів тощо). Щоб забезпечити максимально комфортні умови для навчання обдарованих учнів, учасники онлайн-опитування радять розвантажити навчальні програми, адже, за нашими підрахунками, менше половини з вивченого матеріалу дитина може використати на практиці. Також важливо сприяти диференціації навчання, зокрема через відновлення класів з поглибленим вивченням окремих предметів і гурткової роботи, щоб обдаровані діти могли задовольняти свої навчальні потреби у позаурочний час.

Четверте тематичне запитання (закритого типу) було сформульовано так: «Чи сприяє розвитку обдарованості рання навчальна диференціація (наприклад, поглиблене вивчення іноземних мов, предметів естетичного чи спортивного спрямування)?». Результати засвідчили, що 78 % респондентів відповіли ствердно, 9 % не змогли визначитися з відповіддю і 7 % учасників зазначили, що рання навчальна диференціація суттєво не впливає на розвиток обдарованості. При цьому 6 % учасників обрали варіант «Інше» і

надали розгорнуті відповіді. Респонденти зазначили, що рання диференціація може бути корисною за умови правильного визначення обдарованості. Натомість бажання батьків слідувати модним трендам або нав'язувати дітям власних нереалізованих талантів може негативно позначитися на розвитку потенційної обдарованості дітей. Важливо, щоб рання навчальна диференціація набула подальшого продовження в середній і старшій школі. Запорукою для успішного розвитку обдарованості є її правильне діагностування, адже невчасне й хибне визначення обдарованості може тільки нашкодити дитині.

Наступні два напівзакритих запитання анкети стосувалися наявності досвіду респондентів у використанні авторських програм і педагогічних технологій, а також ефективності від їх упровадження у роботу ЗЗСО. Аналіз результатів засвідчив, що 159 фахівців (72,5 %) не мали жодного досвіду упровадження педагогічних технологій (проєктів), 33 учасники (15 %) мали досвід роботи за проєктом «Інтелект України», 6 (2,5 %) – за технологією «Росток», 4 (2 %) – за програмою «На крилах успіху». Інші 17 учасників (8 %) мали поодинокий досвід упровадження комбінованої системи М. П. Гузика, програм «Крок за кроком», «ПіснеЗнайка» та авторських програм і курсів спеціалізованих ЗЗСО для роботи з обдарованими учнями у сфері ІТ, природничих, філологічних та економічних наук. Один респондент мав досвід участі в експерименті Всеукраїнського рівня «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки».

Аналіз результатів ефективності упровадження інноваційних технологій в освітній процес засвідчив, що з-поміж 60 учасників, які мали різний досвід проєктної діяльності, 42 фахівці (70 %) зазначили, що якість освіти у закладі освіти зросла; 14 респондентів зауважили, що нічого не змінилося, натомість 4 респонденти зазначили, що якість освіти з упровадженням різних технологій знизилася. При цьому 17 учасників дали розгорнуті відповіді й наголосили, що попри експериментальну діяльність

ефективність упровадженої у їхньому ЗЗСО технології залежала насамперед від учителя і навчальної мотивації учнів.

Сьоме тематичне запитання (відкритого типу) стосувалося педагогічних прийомів, які респонденти використовують у роботі з обдарованими учнями. 157 учасників (58 %) відповіли, що використовують індивідуальний підхід, зокрема розробляють завдання підвищеного рівня, готують обдарованих дітей до олімпіад, МАН та інших конкурсів. Респонденти також зазначили, що в роботі з обдарованими учнями доцільно використовувати ідеї перевернутого навчання, щедre оцінювання, ситуації успіху, прийом «лови помилку», незавершене речення, проєктну роботу, інтерактивні методи, прийом фішбоун (fishbone), ефект Розенталя, елементи ейдетики, Сінгапурського підходу, зокрема групування учнів у кластери за рівнем академічної успішності. При цьому 16 учасників звернули увагу на необхідність випереджальних і творчих завдань, оскільки такий підхід, на думку деяких респондентів, максимально сприяє розвитку уяви та образного мислення обдарованих учнів.

Наступні три запитання стосувалися оцінювання фахівцями рівня освіти обдарованих учнів до і після впровадження реформи НУШ. Учасникам було запропоновано оцінити освітню політику України за шкалою від 1 до 12, де 1 – найнижчий, а 12 – найвищий рівень освіти обдарованих учнів у ЗЗСО. За результатами опитування було визначено середню арифметичну оцінку рівня освіти і можливостей для навчання обдарованих учнів. Зокрема, в умовах старого державного стандарту рівень освіти обдарованих було оцінено на рівні 9,2 балів, натомість після упровадження реформи НУШ – 6,9 балів. У коментарях до своїх оцінок шестеро респондентів зазначили, що реформа НУШ реалізується лише 5 років, тому складно дати об'єктивну оцінку, тим паче в умовах поширення пандемії COVID-19 і військового стану. Троє фахівців зазначили, що НУШ дає дітям багато свободи, але гальмує інтелектуальний розвиток, через що

спостерігається поверхове мислення без заглиблення у проблемні питання. Одна респондентка із 16 учасників, які мають досвід роботи у ЗЗСО у межах 5–10 років, зазначила, що як учениця мала більше активностей і можливостей для саморозвитку, порівняно з тим, які можливості зараз мають обдаровані діти.

Третє напівзакрите запитання щодо реформи освіти стосувалося маркерів НУШ. Учасникам було запропоновано обрати одне з чотирьох тверджень, яке максимально точно відображає реформу НУШ і місце освіти обдарованих у ній (Рис. 1). На вибір учасників запропоновано такі варіанти: 1) завдяки НУШ обдаровані учні мали більше можливостей для саморозвитку; 2) реформи в освіті України (у т.ч. НУШ) є декларативними і не мають практичних змін; 3) НУШ зосереджена на рівності доступу до навчання та інклюзивності, а не на обдарованості; 4) інше (обрати свій варіант). За результатами встановлено, що більшість респондентів (100 осіб (45,5 %)) обрали третій варіант, натомість 61 учасник (28 %) обрав перший варіант. При цьому 43 респонденти зазначили, що усі реформи в освіті України де-факто не мають практичного значення, а 15 фахівців (6,8 %) дали розгорнуті відповіді.

17. Оберіть твердження, яке максимально точно відображає реформу НУШ та освіту академічно обдарованих учнів.

 Копіювати

219 відповідей

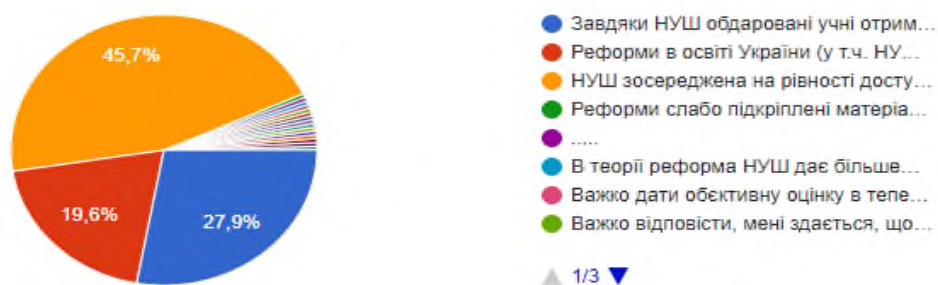

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання про специфіку реформи НУШ

Респонденти, які дали розгорнуті відповіді, зазначали, що попередні реформи не були підкріплені матеріально, проте реформа НУШ посприяла наповненню ЗЗСО додатковим оснащенням і технічним забезпеченням, що

підвищило рівень зацікавленості дітей до навчання. При цьому три роки дистанційного навчання призупинили реалізацію реформи НУШ, що суттєво вплинуло на результати навчання. Сповільнення реформи також спричинило хибне тлумачення деякими вчителями ідей реформи, які перевели навчання у площину суцільного «бавлення», проте можливості НУШ можна побачити у тих ЗЗСО, де навчання обдарованих учнів забезпечують обдаровані вчителі.

Наступне запитання анкети сформульовано так: «Чи погоджуєтеся Ви з твердженням, що шкільна освіта розрахована на середнього учня, а здібності та обдарування краще розвивати у позаурочний час?». За результатами було зафіксовано суперечність у поглядах респондентів, адже розподіл відповідей засвідчив умовну рівність – 90 учасників (41 %) відповіли ствердно, 78 осіб (35,5 %) були незгодні з цим твердженням і 51 респондент (23,5 %) не визначилися з відповіддю. При цьому більшість учасників переконані, що академічно обдаровані учні мають перебувати у фокусі уваги інклюзивної освіти, адже розвиток таких дітей відрізняється від умовної норми. У прикінцевих коментарях до анкети респонденти зазначали, що кожна обдарована дитина повинна мати свого асистента, який сприятиме її подальшому розвитку і вибудовуватиме індивідуальну освітню траєкторію її розвитку.

19. Чи повинні академічно обдаровані діти бути у фокусі інклюзивної освіти?

219 відповідей

 Копіювати

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання про інклюзію та обдарованість

Таким чином, ми переконані, що обдаровані діти – це діти з особливими освітніми потребами, які потребують супроводу асистента і педагогічної підтримки у своєму праві здобувати якісну освіту поглибленого рівня.

Для визначення поняття «академічно обдарована дитина» респондентам б запропоновано такі чотири варіанти: 1) дитина, яка має високі оцінки (10+) з усіх предметів; 2) дитина, яка має значні успіху в навчанні порівняно з іншими; 3) дитина, яка здатна знаходити нестандартні рішення; 4) інше. Переважна більшість респондентів – 168 осіб (76,5 %) обрали третій варіант, 26 учасників (12 %) обрали другий варіант, 14 (6,5 %) – перший варіант і ще 11 респондентів (5 %) наголосили на тому, що поняття «академічно обдарована дитина» враховує всі три варіанти, при цьому академічна обдарованість проявляється частіше з окремих предметів, а не з усіх навчальних дисциплін.

Розкриваючи особистісні риси обдарованих учнів, респонденти зазначили, що часто у таких дітей спостерігається невідповідність між інтелектуальним, фізичним і соціальним розвитком. Також у академічно обдарованих учнів може бути наявна певна неприязнь до школи, адже деякі з них є об'єктами насмішок і насильства з боку однолітків. Крім того, для обдарованих учнів характерний перфекціонізм (схильність ставити перед собою нереальні цілі), а також занурення у філософські проблеми. При цьому 18 респондентів зазначили, що академічно обдаровані діти нічим не відрізняються від своїх однолітків ані за фізичними, ані за психологічними чи іншими якостями.

Останнє запитання анкети передбачало зворотний зв'язок від учасників і визначення тих аспектів освіти обдарованих учнів, про які до цього не зазначалося. У своїх відповідях респонденти зауважували, що освіта обдарованих учнів потребує оновлення інструментарію для діагностування таких дітей. Суттєвих змін потребує усталена система конкурсів та олімпіад як навчально-наукових заходів, до яких залучають

начебто найбільш здібних учнів. Однак де-факто більшість учнів беруть участь у заходах без бажання, а вчителів змушують звітувати за проведенні заходи і активну участь в олімпіадах своїх учнів. Восьмеро учасників наголосили, що обдаровані діти потребують таких самих учителів або тьюторів, які будуть супроводжувати їх подальший розвиток. На думку двох респондентів, перехід освіти у дистанційний формат спричинив суттєве зменшення кількості обдарованих дітей. В умовах війни багато дітей стали пасивними і байдужими до навчання, однак академічно обдаровані діти мають більше часу для самоосвіти і роботи у власному темпі. У таких умовах суттєво змінилася роль учителя, який має бути не ретранслятором знань, а мотиватором для дітей у необхідності їх постійного саморозвитку. Важливо також, щоб батьки сприяли створенню можливостей для дітей у їх бажанні вчитися. Особливо в сучасних умовах, коли не працює більшість гуртків і секцій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Освіта обдарованих учнів тривалий час була одним із пріоритетів середньої ланки освіти України. Протягом чверті століття переважна більшість шкіл перепрофілювала свою діяльність із закладів загальної середньої освіти у гімназії і школи з поглибленим вивченням окремих предметів. Однак внаслідок суспільно-політичних трансформацій і глобальних тенденцій до егалітарності та інклюзивності освіти нова українська школа почала орієнтуватися не стільки на обдарованих учнів, скільки на учнів, які потребують додаткової педагогічної уваги. При цьому обдаровані діти не увійшли до цієї категорії учнів, адже за замовчуванням вважаються такими, що можуть самі собі дати раду, через що не потребують супроводу асистента.

Зважаючи на першочергове завдання розвитку інтелектуальної еліти як запоруки подальшого економічного розвитку, наголошуємо на необхідності повернення до ідей поглибленого вивчення окремих предметів

і диференціації навчання, на відміну від сучасних трендів, які культивують ідею рівного доступу до навчання усіх дітей. Ми переконані, що такий підхід обмежує права академічно обдарованих учнів, які опинилися в заручниках системи «поверхового» навчання, що орієнтується виключно на середнього учня. Така ситуація є своєрідним віддзеркаленням усталеної в СРСР системи середньої освіти, коли за однією партою сиділи двієчники і відмінники, внаслідок чого зі шкіл випускалися переважно трієчники, що призвело до всіх відомих наслідків.

Ураховуючи необхідність підвищення рівня освіти обдарованих учнів, подальші перспективи вбачаємо в організації опитування серед батьків школярів і науково-педагогічних працівників щодо покращення освіти обдарованих учнів, зокрема забезпечення їх права на освіту понад стандарт і створення можливостей для подальшого саморозвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. Д. (2022). Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): історико-джерелознавчий аспект. *Науково-педагогічні студії*, 6, 9–25. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25>
- Бочарова, О. А. (2011). Особливості педагогічної підтримки обдарованих учнів в Україні. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: педагогіка, психологія і соціологія*, 11, 6–11.
- Онацький, В. М. (2001). Всі діти обдаровані. *Обдарована дитина*, 6, 34–43.
- Онацький, В. М. (2023). Розвиток спеціалізованої освіти для академічно обдарованих учнів в Україні на початку XXI століття. *Освіта та педагогічна наука*, 1(182), 86–96. [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2023-1\(182\)-86-96](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2023-1(182)-86-96).
- Ali, H., Alrayes, A. (2019). The Role of Technology in Gifted and Talented Education: A Review of Descriptive and Empirical Research. *University of Bahrain – English Language Center: The 2nd International Conference Foundation Programs: Innovation and Technology ‘Shaping the Future of ELT’, KnE Social Sciences*, 26–38. DOI 10.18502/kss.v3i24.5165.
- Sheffield, C. C. (2007). Technology and the gifted adolescent: Higher-order thinking, 21st century literacy, and the digital native. *Meridian: A Middle School Computer Technologies Journal*, 10 (2).

REFERENCES

- Berezivska, L. D. (2022). Konceptualni zasady formuvannia zmistu zagalnoi serednoi osvity v Ukraini (1991–2017): istoryko-dzhereloznavchyy aspekt [Conceptual bases of reforming the content of general secondary education in Ukraine (1991–2017): historical and source studies aspect]. *Research and Educational Studies*, 6, 9–25. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25> [in Ukrainian].

- Bocharova, O. A. (2011). Osoblyvosti pedahohichnoi pidtrymky obdarovanykh uchniv v Ukraini [Peculiarities of pedagogical support for gifted students in Ukraine]. *Naukovi pratsi DonNTU. Serii: pedahohika, psykholohiia i sotsiologiia*, 11, 6–11. [in Ukrainian].
- Onatskyi, V. M. (2001). Vsi dity obdarovani [All children are gifted]. *Gifted Child*, 6, 34–43. [in Ukrainian].
- Onatskyi, V. M. (2023). Rozvytok spetsializovanoi osvity dlia akademichno obdarovanykh uchniv v Ukraini na pochatku XXI stolittia [Development of Specialized Education for Academically Gifted Students in Ukraine in Early XXI Century]. *Osvita ta pedahohichna nauka – Education and Pedagogical Sciences*, 1 (182), 86–96. [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2023-1\(182\)-86-96](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2023-1(182)-86-96) [in Ukrainian].
- Ali, H., Alrayes, A. (2019). The Role of Technology in Gifted and Talented Education: A Review of Descriptive and Empirical Research. *University of Bahrain – English Language Center: The 2nd International Conference Foundation Programs: Innovation and Technology 'Shaping the Future of ELT', KnE Social Sciences*, 26–38. DOI 10.18502/kss.v3i24.5165.
- Sheffield, C. C. (2007). Technology and the gifted adolescent: Higher-order thinking, 21st century literacy, and the digital native. *Meridian: A Middle School Computer Technologies Journal*, 10 (2).

Volodymyr Onatskyi,

Head teacher for educational work
Children and youth creativity center
Obolonsky district of Kiev, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-4751-7029
e-mail: ovm.phd@gmail.com

RESULTS OF ONLINE SURVEY OF EDUCATORS REGARDING THE PARTICULARITIES OF IMPLEMENTING EDUCATION FOR GIFTED STUDENTS IN UKRAINE

Abstract. The article presents the results of an online survey of teachers regarding the peculiarities of working with gifted students in general secondary education institutions in Ukraine. It analyzes the specifics of gifted education at the beginning of the 21st century and under the current state standard. An assessment is given to the education reforms that have already been implemented and the prospects for further education of academically gifted students within the framework of the New Ukrainian School [Nova Ukrainska Shkola] (NUSh) reform. Regional differences in working with gifted children and the specifics of working with them in urban and rural areas are also analyzed. The research was conducted using an online survey with the 'Union of Educators of Ukraine' group on Facebook as the research base. According to the results of this study in which 219 practicing teachers from all the regions of Ukraine participated, the attitude of educators towards the phenomenon of child giftedness was determined. An assessment was provided for the role of preschool education in the further development of abilities. Modern interpretations of the concept of a 'gifted child'

were analyzed and emphasis was placed on addressing the problems that the majority of gifted students in general secondary education institutions in Ukraine face. Among other findings the evaluation of Ukraine's state policy in the field of gifted education revealed that under the old state standard, the level of education for gifted students was higher (at 9.2 points out of 12), while after the introduction of the NUSh reform, this indicator decreased to 6.9 points. The majority of surveyed teachers noted that contemporary education is oriented towards the 'average' student and children with special educational needs, while gifted children found themselves in the constraints of egalitarian trends in education that eliminate competitive selection and specialized schools for academically inclined students. Based on the research findings, a conclusion was drawn about the necessity of categorizing gifted children as individuals with special educational needs, requiring a tutor (assistant), and the development of an educational trajectory for the further development of each gifted student.

Keywords: giftedness; Academic giftedness; gifted child; Teacher survey; education reform; NUSh (New Ukrainian School); Ukraine.

Тетяна Павленко,

науковий співробітник

відділу педагогічного джерелознавства та біографістики

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,

м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3244-7897

e-mail: tetana1806@gmail.com

ПОСТАТЬ МАРІЇ МОНТЕССОРІ (1870–1952) У ВІДКРИТИХ ДОВІДКОВИХ ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАННЯХ

Анотація. У статті проаналізовано відображення у відкритих довідкових електронних виданнях постаті Марії Монтессорі – видатної дослідниці у галузі психології та філософії, педагогіки й психіатрії, педагогині, яка розробила програму навчання, спираючись на власні наукові дослідження. Зокрема, розглянуто зміст публікацій про М. Монтессорі у електронних енциклопедіях в українському інформаційному просторі та закордонних енциклопедичних виданнях, до яких є вільний доступ. Для цього вивчено 7 енциклопедій універсального характеру («Велика сучасна енциклопедія», «Велика українська енциклопедія», «Енциклопедія Треккані», «Британіка», «Енциклопедія Брокгауза», «Педагогічна енциклопедія», «Велика данська енциклопедія»), 4 словники, присвячених історії, культурі, визначним постатям («Біографічний словник італійців», «Словник Британських педагогів», «Біографічний словник американських педагогів», «ДБЕ: біографічний словник освітян 1800–2000 рр.» та онлайн-портал данських довідників. Проаналізовано створення та функціонування в інформаційному просторі електронних біографічних ресурсів. Досліджено, що найчастіше електронні енциклопедії, словники, а це – цифрові аналоги друкованих видань – поєднують відомості з різних джерел. На підставі дослідження розглянуто меню сайтів, схарактеризовано контент наповнення довідкових видань: праці М. Монтессорі, гіперпосилання на них, візуальні матеріали, праці дослідників її спадщини. Закцентовано увагу на онлайн-портал датських довідників, на сторінках якого зібрано оригінальні повнотекстові статті данських професіоналів і науковців про педагогічний доробок Монтессорі.

Визначено, що розглянуті довідкові електронні видання (енциклопедії, словники) є важливим складником загальної репрезентованої інформації у відкритому доступі, відображають суспільні події та явища, фіксують історичні періоди і у лаконічній формі висвітлюють інформацію про Марію Монтессорі, а також є потужним базисом для збереження культурної спадщини певної нації, зокрема педагогічної спадщини

італійської педагогині М. Монтессорі.

Ключові слова: Марія Монтессорі, довідкові електронні видання, електронна енциклопедія, електронний ресурс, інформаційний простір, педагогічний словник.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Повномасштабна війна РФ проти України інтенсифікувала цифровізацію освітньої галузі, що вплинуло на традиційні уявлення про характер і зміст біографічної інформації. Змінилися підходи до збирання, опрацювання та оприлюднення біографічних даних – минуле із сучасним осмислюємо, оцінюємо, порівнюємо через життєписи відомих діячів, котрі завдяки професійним, творчим досягненням стали символами певних історичних періодів. Традиційні джерела поступово замінюють електронні аналоги друкованих видань, інформація збагачується іконографічним, аудіо та відео контекстом. Сучасні трансформації українського суспільства, долучення до європейського і світового освітнього простору зумовлює принципові зміни в системі освіти, інтеграцію загальнолюдських, національних і особистісних цінностей, спонукає до науково-об'єктивного, глибинного, конструктивного дослідження освітньо-виховних явищ і феноменів минулого.

У сучасних реаліях особливого значення набуває творча спадщина видатних науковців, педагогів, просвітників XIX–XX ст., чий внесок у розвиток української і світової педагогічної думки дуже вагомий. Так, на особливу увагу заслуговує спадщина видатної італійської педагогині Марії Монтессорі (1870–1952). Методику, яку вона розробила, активно використовують педагоги, під час професійної підготовки українських учителів, усе частіше в Україні створюють альтернативні Монтессорі-школи, центри раннього розвитку дітей за методикою цієї видатної педагогині.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасні електронні енциклопедії – потужні інформаційні ресурси, призначені забезпечувати користувачів актуальними відомостями, не обмежуючи в обсягах та видах

презентованої інформації, відомостями, які доповнюють як зовнішні, так і внутрішні гіперпосилання, мультимедійний контент (музеї, 3D тури аудіо-книги), фотогалереї та іконографічні матеріали (фотодокументи, ілюстрації), відеоматеріали (документальні і документально-постановочні фільми), біографічні документи, листування. Такі інформаційні ресурси уможливають інтеграцію із соціальними мережами і календарем, підтримку стрічки новин, коментування і обговорення статей, дозволяють редагувати застарілий контент (Лупаренко, 2021).

У працях науковців Інституту енциклопедичних досліджень Національної академії наук України проаналізовано створення та функціонування в українському інформаційному просторі електронних біографічних ресурсів, зокрема електронних енциклопедій (Железняк, 2017), онлайн енциклопедії як важливого складника комп'ютерно орієнтованого освітнього середовища США: їхній сутності, історії, культури присвячено статтю М. Железняк і О. Іщенко (2021). Закордонні дослідники М. Urquijo, J. Agirreazkuenaga (2020), аналізують національні біографічні словники як інструмент для створення національної пам'яті і як фундамент у процесах розбудови національних держав. Дослідники з університетів Фінляндії Е. Hyvonen, Р. Leskinen, М. Tamper, J. Tuominen, К. Keravuori (2018) презентують досягнення національної цифрової біографіки цієї країни.

Чимало електронних біографічних ресурсів присвячено й вивченню педагогічної спадщини М. Монтессорі. Вітчизняні науковці Н. Гарань, О. Гноєвська, Н. Дудник, А. Дибач, Г. Лазаренко, В. Чорна досліджують впровадження педагогічних ідей Марії Монтессорі в практику роботи закладів дошкільної освіти України. А. Ільченко, М. Родненко, Л. Тищенко висвітлювали зміст і напрями гуманістичної педагогіки М. Монтессорі щодо освіти дітей з особливими потребами.

Зарубіжні дослідники S. Guz (2006), U. Ordon, G. Sabina (2000) проаналізували психолого-педагогічні основи освіти дітей раннього віку за

системою Монтессорі. За цією системою роботу з дітьми-інвалідами досліджує польська науковиця S. Jaworska-Supel (2004). Е. М. Standing (2012), послідовник і біограф Марії Монтессорі, вивчав її життя та творчість, детально дослідив метод наукової педагогіки, визначив схожість і різницю між Монтессорі та Фребелем. Pia Katharina Metzler (2023) у праці «Самореалізація як освітнє завдання» розглянула роботи теоретиків Пола Наторпа, Джона Дьюї, Марії Монтессорі та Пауло Фрейре. До есе про кожного з них є вступ, у якому авторка висловлює міркування про життя та творчість кожної персоналії, Монтессорі зокрема.

Метою статті є відображення постаті та наукової спадщини італійської педагогині Марії Монтессорі у відкритих довідкових електронних виданнях.

Виклад основного матеріалу. Педагогіка М. Монтессорі з її гуманістичним підходом до навчання дітей і тепер актуальна. Актуальна і через те, що в системі цієї педагогині сконцентровано різні і водночас нерозривні й ефективні методи виховання – свобода і дисципліна, захоплива гра й кропітка праця (Хопта, Демида, 2021).

Останнім часом завдяки Інтернету маємо доступ до найрізноманітніших цифрових ресурсів з біографічним наповненням, які розкривають життя та діяльність і М. Монтессорі зосібна. Варто зазначити, що сьогодні, у відкритому інформаційному просторі, наукова комунікація здійснюється загалом за допомогою довідкових видань, що задовольняють найвибагливіших пошуковців. Це – енциклопедії універсального характеру, які є візитівкою та важливим елементом престижу й авторитету держави, педагогічні словники. Суттєво й те, що ці тексти доступні багатьма мовами. Електронна енциклопедія, за визначенням Н. Черниш (2015), – «це електронне довідкове видання, яке містить відомості з однієї, декількох чи усіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей із можливим залученням таких елементів мультимедіа, як зображення, анімація, аудіо- та відеоматеріали тощо, а також має зручну (спрощену)

систему пошуку та дає змогу переходити з однієї статті на іншу за допомогою гіперпосилань у тексті, розміщене на електронному носіїв інформації або в мережі Інтернет».

Аналіз цифрових ресурсів інформаційно-біографічного характеру, зокрема енциклопедій та педагогічних словників, засвідчив, що у просторі поширені національні електронні енциклопедії та біографічні словники, які інтегрують відомості біографічного характеру про видатну італійську педагогиню Марію Монтессорі. Якраз ці електронні ресурси розглянемо детальніше.

В українському інформаційному просторі варта уваги «Велика сучасна енциклопедія» (<https://esu.com.ua/>) – універсальне довідкове видання, яке віддзеркалює всі сфери сучасного знання, створене воно на основі накопичених людством найрізноманітніших знань, укладене за алфавітним принципом. Енциклопедія складається з 10 томів, містить понад 30 000 окремих статей. Інформацію про Монтессорі можна знайти у 6 т. (<https://esu.com.ua/volume-6>). Це лаконічна, біографічного характеру, стаття С. І. Ціхун та стаття В. М. Щербини про власне педагогічну систему Монтессорі.

«Велика українська енциклопедія» (<https://tinyurl.com/2p9dtrt9>) – репрезентує сучасну наукову картину світу, знайомить із персоналіями, які вплинули на історичний процес. Тут є дуже коротка інформація про М. Монтессорі.

З-поміж зарубіжних цифрових ресурсів інформаційно-біографічного характеру заслуговує на увагу «Італійська енциклопедія наук, літератури і мистецтв» або «Енциклопедія Треккані» (італ. Enciclopedia Treccani) (<https://www.treccani.it/enciclopedia/>). Створенню першої в історії країни національної енциклопедії, друк котрої розпочато в лютому 1925 р. під назвою «Енциклопедія Треккані», сприяв промисловець і меценат Джованні Треккані (1877–1961). До цього італійці користувались чужими і адаптованими виданнями. Мета видання цієї енциклопедії – надавати

споживачеві вичерпну довідкову інформацію. Пошук здійснюється серед 1037526 термінів та слів. На сайті передбачено простий та розширений види пошуку (енциклопедії, біографічний, словниковий запас, атлас). Загалом у ресурсі знайдено 54 повнотекстових джерела італійською мовою, присвячених персоналії «Марія Монтессорі», за такими рубриками: Біографії (17), Освіта та навчання (13), Право (4), Історія (4), Цивільне право (3), Образотворче мистецтво (3), Загальні теми (3), Філософія (2), Медицина (2), Психіатрія (2).

У 1925 р. Інститут Італійської енциклопедії розпочав видавництво «Біографічного словника італійців» (італ. Dizionario Biografico degli Italiani) (<https://www.treccani.it/biografico/index.html>). Словник ще не закінчено, він постійно поповнюється біографіями видатних італійців. Статті публікують за ім'ям авторів і супроводжують розширеною бібліографією. Ресурс про Марію Монтессорі у словнику поєднує відомості «Енциклопедії Треккані», читання та перегляд сторінок в Інтернеті безоплатний.

«Encyclopædia Britannica» (англ. British Encyclopaedia, укр. Британська енциклопедія) (<https://www.britannica.com/>), або «Британіка» – найповніша й найстаріша універсальна енциклопедія англійською мовою. Із березня 2012 р. Encyclopædia Britannica відома вже як інтернет-енциклопедія. За запитом «Maria Montessori» у вікні відкривається перелік напрямів, за якими можна здійснювати пошук: зміст, вступ, швидкі факти, факти та відповідний вміст, зображення, більше статей на певну тему, історія статті та ін. Інтернет-енциклопедія Britannica містить біографічну статтю про М. Монтессорі (текст статті нещодавно переглянула і оновила Емі Тікканен), зображення педагогині, матеріали про школи Монтессорі з посиланням на книги, у яких викладено методи Монтессорі.

«Dictionary of British Educationists» / «Словник Британських педагогів» (<https://www.routledge.com/search?kw=Maria%20Montessori&pg=1&pp=12&so=rel&view=grid>) авторів Річарда Олдріча (Richard Aldrich) та Пітера Гордона (Peter Gordon). Словник надає читачеві зручний путівник до

біографій приблизно 450 освітян. Він охоплює період із 1800 р. до наших днів і широке коло людей, які активно розвивали освітянську царину. Пошук здійснюється за ключовими словами, темою або ISBN та за такими фільтрами: назви, заголовки; бренди: підручник, довідка, дослідження, професійна практика. У словнику є розділ «Теми» (Subject), який дозволяє сортувати за темою та шукати персоналію у потрібному розділі. Розділ, присвячений освітянам і науковцям, має назву «Освіта» (Education) і відкриває доступ до 53 повнотекстових праць Марії Монтессорі та праць про вивчення її педагогічної спадщини, до кожної праці є окрема анотація, зміст, автор(и), відгуки критиків, варіанти доставки матеріалу.

«Енциклопедія Брокгауза» (нім. Brockhaus Enzyklopädie) (<https://brockhaus.de/ecs/enzy>) – німецька багатотомна універсальна енциклопедія, яку видають з початку XIX ст. У різні роки вона виходила під різними назвами, загальна неофіційна назва лишається незмінною – «Брокгауз». Енциклопедію випускало видавництво «F. A. Brockhaus», засноване Ф. А. Брокгаузом (згодом — «Bibliographisches Institut & FA Brockhaus AG»). У листопаді 2002 р. уперше Енциклопедію Брокгауза опубліковано у цифровому вигляді, як мультимедійний додаток. Цифрову енциклопедію Брокгауза, на основі 21-го видання, випущено 15 листопада 2005 р. на двох DVD-дисках і USB-накопичувачі. На сайті реалізовано стандартну функцію пошуку. За прізвищем М. Монтессорі знайдено 12 статей-довідок та візуальний ресурс про неї. Одна з основних особливостей енциклопедії це – статті-довідки, а не статті-огляди. Повнотекстовим ресурсом можна скористатися лише зареєструвавшись на сайті.

«Lexikon der Pädagogik» / «Педагогічна енциклопедія» (<https://www.fachportal-paedagogik.de/suche/trefferliste.html?searchIn%5B%5D=fis&feldname1=Freitext&bool1=AND&suche=einfach&feldinhalt1=Maria+Montessori>) – міститься на німецькому освітньому порталі – головній платформі доступу до наукової інформації для освітніх досліджень, педагогічної науки

та предметної дидактики. Портал підтримує принцип відкритого доступу до наукових джерел, а також пропонує пошук відповідної літератури в друкованому та електронному форматах. Керує цим вебсайтом Інформаційний центр освіти DIPF / Інститут досліджень та інформації в освіті імені Лейбніца у Франкфурті-на-Майні. Партнери порталу: Німецька науково-дослідна фундація (DFG), Інформаційний центр освіти та установи-партнери Німецького освітнього індексу (FIS Bildung). Доступ до інформації надається безплатно. Меню сайту пропонує пошук у літературі, у дослідницьких даних і пошук у дослідницькій інформації за прізвищем педагога, джерелами, типами документів, мовами. За результати пошуку «Марія Монтессорі» знайдено у джерелах: Ерік – 1819 праць, присвячених педагогині, Освіта FIS – 1494, BBF 1945-1993 – 135, Казаліні Лібрі – 56, Інтернет-контент – 53. Гіпертекстові посилання надають доступ до розділів: Монтессорі-педагогіка (649), Педагогіка (613), Монтессорі, Марія (556), Історія освіти (381), Історія (історик) (359) із них 1136 документів у форматі PDF. Знайдено 540 монографій / збірників присвячених Монтессорі, 429 статей в журналах, 162 колекції. Ресурс представлений німецькою мовою (665), англійською (330), італійською (68), французькою (23), іншими (11). Знайдено 134 праці М. Монтессорі.

«Biographical Dictionary of American Educators» / «Біографічний словник американських педагогів» (https://books.google.com.ua/books?id=_Z5YNz-kNZgsC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false), виданий у 1978 р. у трьох томах за редакцією Фредеріка Олеса (Frederik Ohles). На запит знайдено три біографічні нариси про Марію Монтессорі (сторінки 104, 417, 237 електронного словника). Кожен біографічний нарис містить відомості про родинне походження, опис досягнень педагогині, а також короткий нарис освіти та кар'єри Монтессорі, її професійної та громадської діяльності, перелік основних публікацій та почесних звань. Кожен профіль закінчується списком посилань.

«Dbe: dizionario biografico dell'educazione 1800-2000» (<http://dbe.editricebibliografica.it/dbe/indici.html>) / «ДБЕ: біографічний словник освітян 1800–2000 pp.» авторів Джорджіо Чіоссо (Giorgio Chiosso) та Роберто Сані (Roberto Sani). Із 2013 р. дозволяє доступ до списку персоналій у стандартному абетковому вигляді – у вікні відкриваються прізвища освітян, яких представлено на сторінках словника. Сторінка М. Монтессорі містить біографічну статтю італійською мовою, також зазначено місця зберігання праць Монтессорі, які використовували під час написання статті (Міжнародна асоціація Монтессорі [АМІ] (Амстердам, Голландія) і в Національній опері Монтессорі (Рим, Італія).

«Велика данська енциклопедія» (дан. Den Store Danske Encyklopædi) (https://denstoredanske.lex.dk/Den_Store_Danske_Encyklop%C3%A6di) – багатотомну універсальну енциклопедію данською мовою видано одночасно зі Шведською національною енциклопедією та третім виданням Великої норвезької енциклопедії. У 2006 р. опубліковано версію на DVD та інтернет-видання Den Store Danske. Запроваджено участь користувачів, яким дозволяли редагувати статті, але після публікації якість матеріалу мали гарантувати редактори та предметні експерти. За нашим запитом про М. Монтессорі в енциклопедії знайдено 11 повнотекстових статей з рубрики «Скринька фактів» – автори: Агнет Енгберг, Хелен Паркхерст, Нільс Йорген Бісгаард та Іб Варнільд, Пол Сков, Ганс Вейлесков, Вільгельм Расмуссен та ін., які можна читати вільно, проте їх дистрибуція і комерційне використання заборонено. Статтями, що їх написали користувачі, можна послуговуватися, але за умови гіперпосилання на першоджерело.

Lex.dk (<https://lex.dk/>) – це онлайн-портал данських довідників, створений Trap Danmark, який містить понад 230 000 статей. Доступ до порталу – вільний для всіх і містить енциклопедії Den Store Danske, Trap Danmark та низку спеціальних робіт, таких як Данський біографічний лексикон, Данський жіночий біографічний лексикон, Danmarks Oldtid, Danmarkshistorien, Театральний лексикон Гільдендала, Символічний

лексикон. На сторінках порталу зібрано актуальні статті данських професіоналів і науковців, пошук за однією адресою дуже зручний. До створення контенту на lex.dk залучено експертів із різних галузей знань та дослідників. Ця співпраця забезпечує високий рівень змісту наповнення національної енциклопедії Данії, так і комунікації. За запитом «Марія Монтессорі» (<https://lex.dk/.search?query=Maria+Montessori>) знайдено 19 оригінальних повнотекстових статей і вказано джерело інформації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Встановлено, що для сучасного суспільства довідкові електронні видання – це технологія поширення відомостей, які допомагають оперативно отримати великий обсяг фактичного матеріалу, оновлювати дані, швидко віднаходити потрібне і ретранслювати знання та інше. Національні довідкові онлайн-ресурси – енциклопедії, словники – у країнах Європи створено на ґрунті відповідних фундаментальних друкованих енциклопедичних видань, захищено від втручання в систему енциклопедичних знань. Водночас деякі з них пропонують зворотний зв'язок з читачами, як, наприклад, онлайн-портал данських довідників Lex.dk (<https://lex.dk/>). Для більшості довідкових електронних ресурсів реалізовано стандартний та розширений пошук інформації на сайті. Проаналізовані ресурси загалом мають двомовну локалізацію – національною та англійською мовами. Визначено, що є стала тенденція до цифровізації енциклопедій та словників. Основне джерело фінансування довідкових електронних проєктів – грантові кошти з національних фондів, благодійні надходження від різноманітних організацій, компаній, а також приватних осіб.

У підсумку аналізу інформації про італійську педагогиню Марію Монтессорі у згаданих тут відкритих довідкових електронних ресурсах встановлено, що найширше постать Марії Монтессорі представлено у «Lexikon der Pädagogik» («Педагогічна енциклопедія»), яка міститься на німецькому освітньому порталі багатьма мовами світу – німецькою, англійською, італійською, французькою, також з'ясовано, що в українській

енциклопедистиці інформації про педагогиню, на жаль, мало, або вона потребує доповнення. Тому, у сфері розвитку національної енциклопедистики питання створення та популяризації інформації про видатних зарубіжних педагогів має бути відведено належне місце. Визначено, що відкриті довідкові електронні видання це – своєрідна платформа для подальших наукових досліджень з історії педагогіки та освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Железняк, М. Г. (2017). Українські інтернет-енциклопедії: тенденції розвитку та місце в інформаційному просторі держави. *Енциклопедичний вісник України*, 8/9, 7–21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/entsvuk_2017_8-9_3.
- Железняк, М. Г., & Іщенко, О. С. (2021). Онлайн енциклопедії США як сучасні освітні ресурси. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 84 (4), 339–353. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4410/1885>.
- Лупаренко, Л. А. (2021). Еволюція відкритих електронних науково-освітніх систем і їх використання у вітчизняному освітньому просторі. *Зб. наук. пр. Нац. академії Держ. природонової служби України*, 2(25), 236–272. <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedzbiornyk/article/view/775/765>.
- Хопта, С. М., Демида, Є. Ф. (2021). Персоналії зарубіжних реформаторів кінця XIX – початку XX століття електронного ресурсу «видатні педагоги України та світу» як джерело досвіду освітніх перетворень. *Інноваційна педагогіка*, 34 (1), 23–30. http://innovpedagogy.od.ua/archives/2021/34/part_1/6.pdf.
- Черниш, Н. (2015). *Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика* : навч. посіб. для студентів спеціальності «Видавнича справа та редагування». Світ.
- Guz, S. (2006). *Metoda Montessori w przedszkolu i szkole. Kształcenie i osiągnięcia dzieci*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Hyvonen, E., Leskinen, P., Tamper, M., Tuominen, J., & Keravuori, K. (2018). Semantic National Biography of Finland. *CEUR Workshop Proceedings* (Vol. 2084, pp. 372–385). <https://seco.cs.aalto.fi/publications/2018/hyvonen-et-al-snb-2018.pdf>.
- Jaworska-Supel, S. (2004). System Marii Montessori w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi – wybrane zagadnienia. In K. J. Zablocki, D. Gorajewski (eds.), *Pedagogika specjalna – kontynuacja tradycji dla przyszłości* (s. 123–130). Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Metzler, Pia Katharina. (2023). Selbstverwirklichung und Gemeinssinnorientierung als pädagogische Handlungsmaximen in den Theorien pädagogischer Klassiker – eine hermeneutische Erschließung. *Selbstverwirklichung als pädagogische Aufgabe: Untersuchung zu einem impliziten Konzept der Pädagogik zwischen Individualisierung und Gemeinssinn* (pp. 71–124).
- Sabina, G. (2000). Psychopedagogiczne podstawy edukacji w systemia Montessori. In

- W. Puslecki (ed.), *Kształcenie wczeszkolne na przełomie tysiącleci* (s. 95–112).
- Standing, E. M. (2012). *Maria Montessori: Her Life and Work*. St. Petersburg: Freiwilligenstiftung «VOLUNTEERS» (pp. 401–402).
- Urquijo, M., & Agirreazkuenaga, J. (2021). An introduction to national biographical dictionaries renovation. *Studia lexicographica*, 14 (27), 45–62. DOI: <https://doi.org/10.33604/sl.14.27.3>.

REFERENCES

- Zhelezniak, M. H. (2017). Ukrainski internet-entsyklopedii: tendentsii rozvytku ta mistse v informatsiinomu prostori derzhavy. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 8/9, 7–21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/entsvuk_2017_8-9_3.
- Zhelezniak, M. H., & Ishchenko, O. S. (2021). Onlain entsyklopedii SShA yak suchasni osvitni resursy. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 84 (4), 339–353. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4410/1885>.
- Luparenko, L. A. (2021). Evoliutsiia vidkrytykh elektronnykh naukovo-osvitnykh system i yikh vykorystannia u vitchyznianomu osvitnomu prostori. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*, 2(25), 236–272. <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedzbirnyk/article/view/775/765>.
- Khopta, S. M., Demyda Ye. F. (2021). Personalii zarubizhnykh reformatoryv kintsia XIX – pochatku XX stolittia elektronnoho resursu «vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» yak dzherelo dosvidu osvitynykh peretvoren. *Innovatsiina pedahohika*, 34 (1), 23–30. http://innovpedagogy.od.ua/archives/2021/34/part_1/6.pdf.
- Chernysh, N. (2015). *Redahuvannia entsyklopedychnykh vydan: teoriia i praktyka* : navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Vydavnycha sprava ta redahuvannia». Svit.
- Guz, S. (2006). *Metoda Montessori w przedszkolu i szkole. Kształcenie i osiągnięcia dzieci*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Hyvonen, E., Leskinen, P., Tamper, M., Tuominen, J., & Keravuori, K. (2018). Semantic National Biography of Finland. *CEUR Workshop Proceedings* (Vol. 2084, pp. 372–385). <https://seco.cs.aalto.fi/publications/2018/hyvonen-et-al-snb-2018.pdf>.
- Jaworska-Supel, S. (2004). System Marii Montessori w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi – wybrane zagadnienia. In K. J. Zablocki, D. Gorajewski (eds.), *Redagogika specjalna – kontynuacja tradycji dla przyszłości* (s. 123–130). Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Metzler, Pia Katharina. (2023). Selbstverwirklichung und Gemeinsinnorientierung als pädagogische Handlungsmaximen in den Theorien pädagogischer Klassiker – eine hermeneutische Erschließung. *Selbstverwirklichung als pädagogische Aufgabe: Untersuchung zu einem impliziten Konzept der Pädagogik zwischen Individualisierung und Gemeinsinn* (pp. 71–124).
- Sabina, G. (2000). Psychopedagogiczne podstawy edukacji w systemia Montessori. In W. Puslecki (ed.), *Kształcenie wczeszkolne na przełomie tysiącleci* (s. 95–112).
- Standing, E. M. (2012). *Maria Montessori: Her Life and Work*. St. Petersburg: Freiwilligenstiftung «VOLUNTEERS» (pp. 401–402).
- Urquijo, M., & Agirreazkuenaga, J. (2021). An introduction to national biographical dictionaries renovation. *Studia lexicographica*, 14 (27), 45–62. DOI: <https://doi.org/10.33604/sl.14.27.3>.

<https://doi.org/10.33604/sl.14.27.3>.

Tetyana Pavlenko,

Researcher Department of Pedagogical Source Studies and Biography
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine ,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0003-3244-7897
e-mail: tetana1806@gmail.com

THE FIGURE OF MARIA MONTESSORI (1870–1952) IN OPEN REFERENCE ELECTRONIC EDITIONS

Abstract. The article analyzes the reflection in open reference electronic editions of the figure of Maria Montessori - an outstanding researcher in the field of psychology and philosophy, pedagogy and psychiatry, a pedagogue who developed a training program based on her own scientific research. In particular, the content of publications about M. Montessori in electronic encyclopedias in the Ukrainian information space and foreign encyclopedic editions to which there is free access was considered. For this, 7 encyclopedias of a universal nature were studied («Great Modern Encyclopedia», «Great Ukrainian Encyclopedia», «Trekkani Encyclopedia», «Britannica», «Brockhaus Encyclopedia», «Pedagogical Encyclopedia», «Great Danish Encyclopedia»), 4 dictionaries dedicated to history, culture, notable figures («Biographical Dictionary of Italians», «Dictionary of British Teachers», «Biographical Dictionary of American Teachers», «DBE: Biographical Dictionary of Educators 1800–2000», and the online portal of Danish directories. The creation and functioning of electronic biographical resources in the information space is analyzed. It has been studied that most often electronic encyclopedias and dictionaries, which are digital analogues of printed publications, combine information from different sources. On the basis of the research, the menu of sites was considered, the content of reference publications was characterized: the works of M. Montessori, hyperlinks to them, visual materials, works of researchers of her heritage. Attention is focused on the online portal of Danish reference books, on the pages of which are collected original full-text articles by Danish professionals and scientists about Montessori's pedagogical development.

It was determined that the considered reference electronic publications (encyclopedias, dictionaries) are an important component of the general represented information in open access, reflect social events and phenomena, record historical periods and in a concise form highlight information about Maria Montessori, and are also a powerful basis for preserving cultural heritage of a certain nation, in particular, the pedagogical heritage of Italian pedagogy M. Montessori.

Keywords: Maria Montessori, reference electronic editions, electronic encyclopedia, electronic resource, information space, pedagogical dictionary.

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-180-193>

УДК 002+02]:004

Андрій Гуралюк,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7497-5746
e-mail: ag.guraliuk@gmail.com

КОЛЕКЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ ЯК СКЛАДОВА НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті проаналізовано поняття «науково-освітнє середовище» та розглянуто особливості його складників, зумовлені тенденціями цифровізації освіти й науки. Визначено, що більшість науковців, які досліджували це поняття суттєву роль відводять ресурсному наповненню середовища. Дослідники підкреслюють важливість подання інформації у цифровому вигляді та використання сучасних методів і технологій роботи з нею. У запропонованому дослідженні розкривається потреба споживачів – суб'єктів освітнього середовища у впорядкуванні та структуризації інформаційного потоку різнопланових (наукових, методичних, управлінських тощо) документів і створення їхніх електронних колекцій як важливої складової інформаційного науково-освітнього середовища. Цифрові об'єкти можуть бути об'єднані в колекцію за змістовим наповненням, типами документів (текстові, рукописні, картографічні, нотні та ін.), хронологією, призначенням, видами джерел тощо.

У статті завважено, що сьогодні відсутня централізована взаємодія та належна координація робіт над проектами створення масштабних колекцій електронних ресурсів. Не вирішено завдання правового, методичного, технологічного, організаційного та фінансового характеру, формування цифрових наукових колекцій відбувається переважно спонтанно і залежить, насамперед, від необхідності забезпечити інформаційну підтримку дослідницької чи освітньої діяльності. Те саме повною мірою стосується і збірників наукових праць, а також матеріалів наукових конференцій.

Створення електронних колекцій, що охоплювали б різні наукові напрями, може суттєво допомогти освітянам і науковцям в їхній професійній діяльності. У статті наведено приклади таких колекцій, поміж яких Електронна бібліотека НАПН України та Віртуальний читальний зал

освітянина ДНПБ України.

Ключові слова: науково-освітнє середовище, колекції електронних ресурсів, електронна бібліотека НАПН України, віртуальний читальний зал освітянина.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Є чимало ґрунтовних наукових праць, які розглядають різноманітні аспекти науково-освітнього середовища як феномену, так і умов його ефективного функціонування. Так Т. Ящук (2013) освітньо-наукове середовище ЗВО ототожнює із середовищем діяльності учасників освітньо-наукового процесу (студентів, слухачів, викладачів, методистів, науковців, адміністративно-керівного і допоміжного персоналу) зі створеними необхідними достатніми та безпечними умовами для її реалізації, що є забезпечувальною частиною педагогічної системи, простором, що оточує користувача, і є суттєвим для провадження (розгортання) освітнього процесу.

У наукових розвідках вітчизняних учених найбільш близькою до терміну «науково-освітнє середовище» може вважатись дефініція «інформаційно-освітнє середовище», що визначається як комплексна взаємодія середовища електронного спілкування та інформаційних центрів, і представлена інформаційними, вільними ресурсами Інтернету та електронною бібліотекою (Скок, 2013). За іншим означенням, це багатоаспектна, цілісна, соціально-психологічна реальність, що «забезпечує сукупність необхідних психолого- педагогічних умов, сучасних технологій і програмно-методичних засобів навчання, побудованих на основі сучасних ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій), що надають необхідне забезпечення пізнавальної діяльності та доступу до інформаційних ресурсів» (Гамаюнов, 2008).

Зазвичай, розглядаючи науково-освітнє середовище, науковці роблять наголос на соціальні аспекти взаємодії між суб'єктами, вивченні умов ефективного функціонування, серед яких сучасні автори беззаперечно визначають умову цифровізації, значну увагу приділяють технологіям

обробки інформації тощо. Проте маловивченими залишаються форми представлення цифрових об'єктів та їх сукупностей, які сьогодні утворюють основу інтерактивної міжсуб'єктної взаємодії в інформаційному (у тому числі і науково-освітньому) середовищі. Мова йде про цифрові колекції, під якими ми розуміємо систематизовану сукупність електронних документів та інших цифрових об'єктів, об'єднаних загальною ознакою, із забезпеченням до них доступу і можливості використання разом із метаданими, що описують як всю цифрову колекцію, так і окремі документи в ній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт освітнього середовища, середовищного підходу досліджували Г. Васильєв, Н. Гладченкова, Ю. Колюткін, Л. Новикова, П. Лернер, М. Лях, М. Соколовський, В. Ясвін та ін. Теоретико-методологічні засади функціонування навчального середовища сучасних педагогічних систем розглядали науковці: В. Биков, І. Захарова, Л. Панченко, В. Рахманов, М. Шишкіна; сучасне інформаційно-освітнє середовище як чинник удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутнього викладача досліджував Н. Гунько; моделі та засоби формування комплексного інформаційно-освітнього середовища навчального закладу вивчали А. Білощицький, П. Лізунов.

Проблематику створення цифрових колекцій, використання сучасних інформаційних технологій із метою визначення можливості створення за їх допомогою електронних колекцій цифрових документів та організації інтелектуального доступу до електронних ресурсів аналізують вітчизняні науковці, такі як Т. Боряк, О. Гаранін, А. Кисельова, Ю. Ковтанюк, І. Лобузін, Л. Приходько Т. Сидорчук, та ін.

Мета статті: розкрити значення колекцій електронних ресурсів як складника науково-освітнього середовища для сучасної освіти та проведення досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорію «середовище» у філософію і психологію вперше ввів наприкінці XIX ст. французький

філософ-позитивіст, психолог І. Тен, який досліджував роль середовища (психологічного, духовного, культурного, соціального оточення) у розвитку здібностей учнів. Водночас на першому плані перебувало співвідношення «середовище – здібність» (Петренко, 2018).

В. Сухомлинський у праці «Павлиська середня школа» стверджував: «Виховання середовищем, обстановкою, створеною самими учнями, речами, що збагачують духовне життя колективу, – це, на наш погляд, одна з найтонших сфер педагогічного процесу» (Сухомлинський, 1976).

У педагогічних дослідженнях кінця XX – початку XXI ст. активно використовується й обґрунтовується поняття освітнього середовища, що представлено як у нормативних документах, так і працях педагогів-практиків. Однак трактування цього поняття є зазвичай неоднозначним, що спричиняє певні протиріччя, а також потребує додаткової уваги щодо визначення змістового наповнення. Так, на думку М. Братко, під освітнім середовищем варто розуміти «багаторівневу систему умов/обставин/чинників/можливостей, яка забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності певного освітнього суб'єкта в усіх аспектах – цільовому, змістовому, процесуальному, результативному, ресурсному» (Братко, 2016).

Українська дослідниця А. Віневська розглядає освітнє середовище як основу освітнього процесу: мобільного, цілеспрямованого, спрямованого на отримання освіти у будь-якому місці, за індивідуальним графіком, при цьому міжособистісна взаємодія відбувається завдяки електронним засобам навчання (Віневська, 2013). Грунтуючись на розумінні О. Савченко освітнього середовища як «сукупності умов і впливів, що створюють основу для навчання, виховання, розвитку учнів» (Савченко, 2012), Г. Васьківська визначає його як сукупність біологічних, психологічних, соціальних і культурних чинників, які, взаємодіючи, детермінують життєпростір здобувачів профільної освіти, несуть відповідне інформаційне навантаження, яке фіксується як знання. Науковець вважає основними

складниками освітнього середовища:

- а) освітній процес;
- б) освітні структури і підструктури;
- в) форми та методи організації такого середовища;
- г) педагогічні технології;
- д) психолого-педагогічний супровід;
- е) предметно-просторова організація і т. ін. (Васьківська, 2020).

В. Биков (2008) виокремлює такі складники освітнього середовища:

- цільовий, за яким визначаються цілі, завдання функціонування та розвитку системи освіти, що зумовлює появу в складі освітнього середовища управлінського компонента;
- управлінський, що утворює організаційні структури управління системами освіти (корпоративними, галузевими, регіональними, загальнодержавними);
- освітній заклад, де створено необхідні умови для здобувачів, мати освіту відповідного рівня, загальноосвітнього і/або професійного спрямування за певною формою навчання;
- ресурсний, що містить комплекс різних ресурсів (фінансових, кадрових, організаційних, енергетичних) підтримки життєдіяльності та розвитку систем освіти;
- нормативний, що передбачає законодавчо-правове та нормативно-інструктивне забезпечення, які регулюють процеси освіти на рівні систем освіти різного організаційного рівня та призначення (зокрема, освітні й освітньо-професійні стандарти). (с. 116-123).

Заслуговує на увагу доробок А. Куха, в якому він називає три компоненти структури освітнього середовища: суб'єктно-ресурсний, матеріально-технічний та ідейно-технологічний. Суб'єктно-ресурсний компонент визначає суб'єктів освітнього середовища та умови здійснення

їхньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Матеріально-технічний компонент відповідає за забезпеченість освітнього середовища відповідним стандартним обладнанням. Ідейно-технологічний компонент окреслює нормативні методики та технології досягнення прогнозованих результатів у навчанні (Кух, 2008).

У відповідності до принципу відкритості науково-інформаційного та культурного простору, освіта не може залишатися замкненою системою – ні щодо власного суспільства та його інтересів, ні щодо заданих світовою спільнотою напрямів перетворення та розвитку. Зрозумілим у цьому контексті стає той факт, що важливим завданням освітньої політики є ідея відкритості (Онопченко, 2015). Отож сучасне освітнє середовище – відкрита педагогічна система, спрямована на формування творчої інтелектуально і соціально розвиненої особистості. Очевидно, що функціонування кожного із складників середовища має забезпечувати відповідна інформаційна підтримка. В. Биков (2008, 2012) наголошує на доцільності використання хмарних технологій для роботи із певними електронними ресурсами, які, власне, складають основу функціонування освітнього середовища. Науковець доводить, що однією з умов успішного існування сучасного інформаційно-освітнього середовища є впровадження ІКТ-технологій в освітній процес.

Головна ідея створення відкритого освітнього інформаційного середовища – це компетентнісний та особистісно орієнтований підхід у навчанні, вихованні, підвищення кваліфікаційного рівня суб'єктів інформаційного середовища. Воно має максимально задовольнити бажання суб'єктів інформаційного середовища щодо розширення діапазону навчальних потреб до максимального, інформаційно забезпечити рівні освіти, навчальні заклади та інформаційно-освітні ресурси, незалежно від місцеперебування будь-якого суб'єкта, освітнього ресурсу або послуги, якої він потребує, залучаючи типові технології, що реалізуються у середовищі Інтернет (Онопченко, 2015).

Відкрите комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище – ІКТ-навчальне середовище педагогічних систем, у якому окремі дидактичні функції передбачають педагогічно доцільне використання комп'ютерних і комп'ютерно орієнтованих засобів навчання й ЕОР, що входять до складу ІКТ-системи навчального закладу, а також засобів, ресурсів і сервісів відкритих інформаційно-комунікаційних мереж (Інтернет).

Основною структурною одиницею контентного (змістового) наповнення хмаро орієнтованого середовища є електронні освітні ресурси. Дослідники (Вуков, & Lapinskyi, 2012) визначають електронні освітні ресурси як вид засобів освітньої діяльності (навчання та ін.), що наявні в електронній формі, розміщуються і подаються в освітніх системах на запам'ятовуючих пристроях електронних даних, є сукупністю електронних інформаційних об'єктів (документів, документованих відомостей та інструкцій, інформаційних матеріалів, процесуальних моделей та ін.).

Для ефективного функціонування науково-освітнього середовища необхідно підтримувати певну інформаційну насиченість та інформаційний комфорт, що забезпечують інтелектуальні комунікації, самовираження особистості, можливість широкого та вільного доступу до необхідної інформації. Інформаційний комфорт створюється за допомогою ефективно організованих джерел інформації: бібліотеки, інформаційної комп'ютерної бази, (Guraliuk, 2023). В основі ефективної організації баз даних та електронних бібліотек лежать цифрові колекції електронних документів.

С. Губський (2017), визначає цифрові колекції як «сукупність документів різних форматів, зібраних разом на основі обумовлених користувачем критеріїв і до яких застосовуються єдині механізми збереження, індексації, пошуку, перегляду і вистави. Вони можуть складатися з сотень тисяч і навіть мільйонів документів; включати документи різної природи: текстових форматів (книги, статті, журнали, газети, звіти), а також аудіо і відео-документи. У колекції можна створювати підколекції, і в деяких випадках, їх можна логічно об'єднувати».

Нині під дефініцією «цифрова колекція» ми розуміємо систематизовану сукупність електронних документів та інших цифрових об'єктів, об'єднаних загальними ознаками, із забезпеченням до них доступу і можливості використання разом із метаданими, що описують цифрову колекцію. Цифрові об'єкти можуть бути об'єднані в колекцію за змістовим наповненням, типами документів (текстові, рукописні, картографічні, нотні та ін.), хронологією, призначенням, видами джерел тощо (Товажнянский, 2002).

В Україні спроби реалізації проектів створення масштабних колекцій електронних ресурсів не мають загальносистемного характеру й тому в більшості випадків не відповідають потребам сучасного суспільства. Відсутня централізована взаємодія та належна координація робіт над подібними проектами. Не вирішено завдання правового, методичного, технологічного, організаційного та фінансового характеру, що є вкрай необхідним для створення цифрових бібліотек в Україні. Однак, незважаючи на це, цифрова трансформація документних масивів, хоча й недостатньо, але відбувається. Так масиви нормативно-законодавчих актів України розміщені у відповідних розділах Єдиного вебпорталу органів виконавчої влади, вебпорталах Верховної Ради України, певних міністерств, відомств та установ, і фактично є електронними бібліотеками. Роботи з оцифрування своїх фондів проводять фактично всі великі бібліотеки України.

Необхідно відзначити, що у більшості вітчизняних електронних колекцій не тільки відсутній механізм обміну метаданими, але й самі метадані, а навіть якщо вони наявні, то їхній формат не відповідає міжнародним стандартам. Це своєю чергою утруднює можливість автоматизації взаємодії таких колекцій з основними репозиторіями наукової інформації та створення умов ефективної індексації ресурсів у провідних системах пошуку наукових публікацій.

Основні відкриті системи наукового індексування, наприклад Google

Scholar, систематизують лише ті статті (публікації), описання яких відповідає внутрішнім вимогам системи індексації. Відтак можна виділити кілька начасних задач: формування коректних сторінок публікацій усередині електронних бібліотек, які правильно індексуватимуть і сприйматимуть як публікацію наукові агрегатори. Актуальним технічним завданням для розробників систем агрегації (побудови електронних колекцій) може бути створення шаблонів для статей, їхніх парсерів (аналізаторів змісту) та інструментів імпорту в електронні колекції тощо.

До успішних проєктів в галузі науки належить ініціатива Інституту цифровізації освіти НАПН України із створення колекції наукових освітніх ресурсів – започаткована у 2011 р. «Електронна бібліотека НАПН України». Вона містить ресурси різного типу (публікації, звукозапис, презентації та ін.), що їх підготували співробітники наукових установ і закладу освіти. Для кожної установи виділено робочу область відомостей і даних, до якої вносять і зберігають відповідні наукові праці вчених НАПН України.

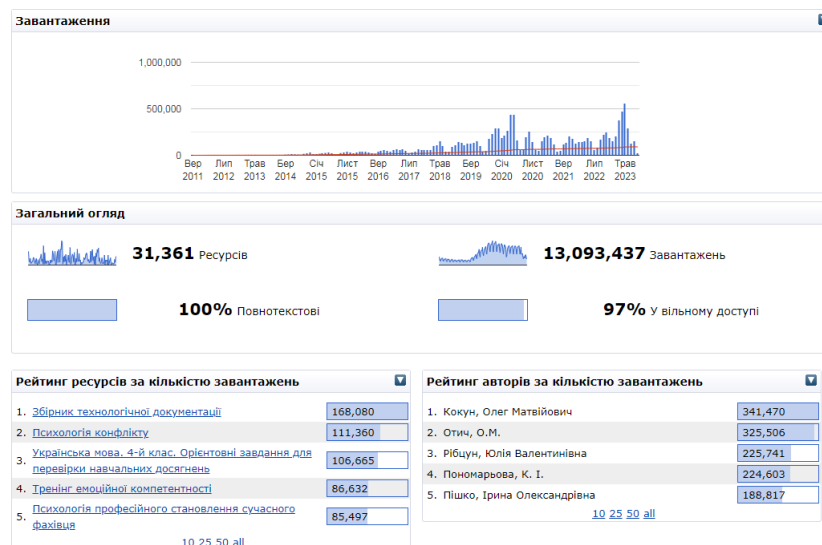

Рис. 1. Статистичний сервіс Електронної бібліотеки НАПН України

Статистичний сервіс Електронної бібліотеки НАПН України (рис.1) допомагає визначити найактуальніші напрями проведення психологічних і педагогічних досліджень, адже можна переглянути кількість завантажень інформаційних ресурсів: за автором, за темою наукового дослідження, за

підрозділом установи, за номером інформаційного ресурсу. Отже, використання Електронної бібліотеки НАПН України сприяє вирішенню проблеми збереження значних обсягів науково-освітніх відомостей, інтегруванню роз'єднаних інформаційних ресурсів, зберіганню раніше не збережених даних (Яцишин, & Новицька, 2019).

Ще одним успішним проєктом у сфері науки і освіти є колекція покликань на освітянські ресурси, яку розробили фахівці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. Ця колекція має назву «Віртуальний читальний зал освітянина». Ресурс у зручній для користувача формі пропонує доступ як до науково-педагогічних ресурсів ДНПБ, так і до відповідних ресурсів українського сегменту мережі інтернет, а в перспективі – і до світових надбань у галузі педагогіки.

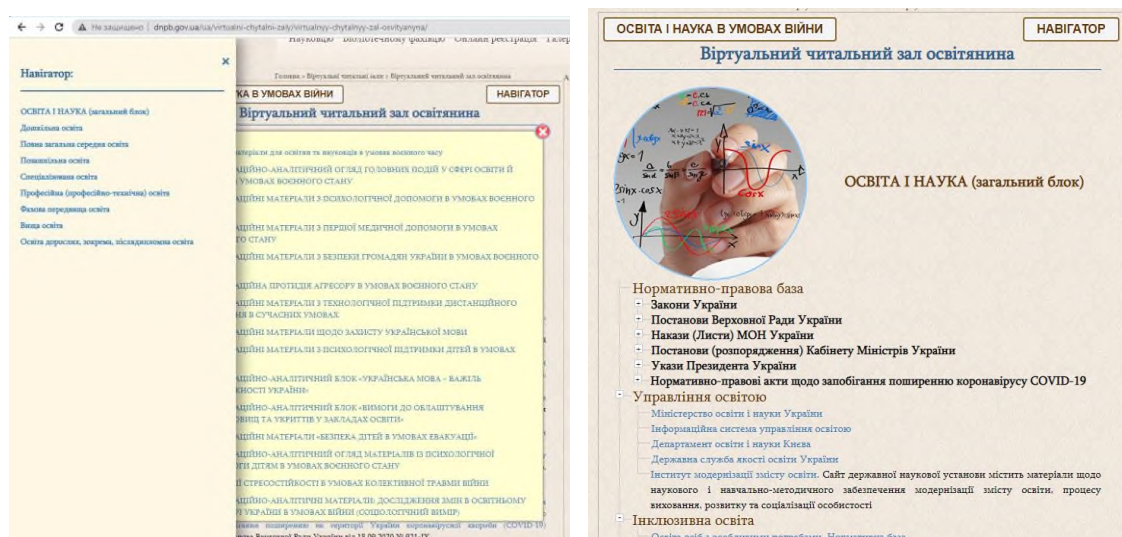

Рис 2. Віртуальний читальний зал освітянина ДНПБ України.

Структуру читального залу розроблено відповідно до ланок системи освіти в Україні: від дошкільної до післядипломної освіти. У кожному розділі представлено матеріали, що прислужаться педагогам у їхній роботі, зокрема: нормативно-правова база, навчально-методичні та довідкові матеріали, періодичні видання, корисні посилання тощо. Віртуальний читальний зал освітянина сприяє оперативному пошуку інформації, необхідної для освітнього процесу. Він містить понад 700 покликань, що

постійно доповнюються (Guraliuk, 2013).

Коли почалося повномасштабне вторгнення рф. у віртуальному читальному залі освітянина було створено нову рубрику «Освіта в умовах війни».

У цій рубриці зібрано матеріали, які призначені допомагати науковим, науково-педагогічним, педагогічним працівникам, здобувачам інформаційно протидіяти агресорові. Серед них вибірка посилань на нормативно-правові акти, що вийшли під час війни, матеріали із психологічної та медичної допомоги, інформація про те, як максимально убезпечити себе і дітей в сучасних умовах (від моделей поведінки, до мінної безпеки), поради щодо інформаційного супротиву агресорові тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Науково-технічний прогрес в інформаційній сфері та стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовили необхідність цифрової трансформації багатьох сфер людської діяльності. Зокрема суттєві зміни відбулись у сфері науки й освіти. Величезний потік інформації, який змушені обробляти науковці, освітяни, управлінці наукових та освітянських інституцій, призводить до потреби пошуку шляхів підвищення ефективності роботи із даними. Одним із таких шляхів є впорядкування і структуризація груп електронних документів до електронних колекцій – ефективного засобу їх подання.

В Україні є низка проблем із реалізацією проєктів з розроблення масштабних цифрових колекцій, а саме: відсутність централізованої взаємодії та належної координації робіт над проєктами. Не вирішено завдання правового, методичного, технологічного, організаційного та фінансового характеру, що є вкрай необхідним для забезпечення створення цифрових колекцій.

Створення електронних колекцій, що охоплювали б різні наукові напрями може суттєво допомогти освітянам і науковцям в їхній професійній діяльності. Прикладами успішної реалізації побудови таких колекцій є

Електронна бібліотека НАПН України та Віртуальний читальний зал ДНПБ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Биков, В. (2008). Відкрита освіта і відкрите навчальне середовище. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 2, 16–123.
- Биков, В. & Лапінський, В. (2012). Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення. *Комп'ютер у школі та сім'ї*, 2(98), 3–6.
- Братко, М. (2016). Управління професійною підготовкою фахівців в умовах Університетського коледжу: теоретичний аспект. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 7 (3), 9–16.
- Васьківська, Г. (2020). Освітнє середовище як чинник формування життєпростору старшокласників [Educational environment as a factor in shaping the living space of upper secondary school pupils]. *Theoretical foundations of modern science and practice: abstracts of XI International Scientific and Practical Conference*, Melbourne, Australia, pp.191–193. <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2020/04/XI-Conference-06-07-Melbourne-Australia.pdf>
- Віневська, А. (2013). Організаційні умови моделювання мобільного освітнього середовища ВНЗ. *Концепт*, 5. <http://e-koncept.ru/2013/13112.htm>
- Гамаюнов, В. (2008). Державне управління освітою: регіональний аспект. *Освіта.ua*, с. 45. <http://osvita.ua/school/method/1723/>
- Губський, С. (2016). Цифрові колекції на базі Greenstone як структурний елемент бібліотек для навчального процесу: приклад використання. *Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука* : зб. наук. пр. (с. 39–44). <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/27482>.
- Кух, А. (2008). Освітнє середовище в структурі інноваційної системи фахової підготовки майбутніх учителів фізики. *Предметні дидактики в контексті формування компетентнісно-світоглядних професійних якостей майбутнього фахівця*, ч. 2, с. 73–76.
- Онопченко, О. (2015). Відкрите освітнє середовище та його інтеграція у віртуальний простір Інтернету. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, вип. 1, 94–100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2015_1_19
- Петренко, О. (2018). Дефініція і сутнісне наповнення поняття "освітнє середовище" у контексті сучасної освітньої парадигми. *Інноватика у вихованні*, 7(2), 6–16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2018_7%282%29_3
- Савченко, О. (2012). Дидактика початкової освіти: підручник. Київ: Грамота.
- Скок, П. (2013). Сучасні тенденції розвитку ринку освітніх послуг. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 8. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_8_10
- Сухомлинський, В. (1976). *Пависька середня школа*. Вибр. твори: в 5-ти т., т. 4. Київ: Рад. школа.
- Товажнянский, Л., Романовский, А. & Пономарев, А. (2002) Введение в философию управления: учебное пособие. Харьков: НТУ «ХПИ».
- Яцишин, А. & Новицька, Т. (2019). Електронна бібліотека національної академії педагогічних наук України: відкритий доступ до результатів психолого-педагогічних наукових досліджень НАПН України. *Вісник національної академії педагогічних наук України*, 1(1), 1-5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-6-2>
- Ящук, Т. (2013). Ринок освітніх послуг: сутність та тенденції розвитку. *Інноваційна економіка*, 8, 246-249. http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_8_54

Guraliuk, A. (2023). Collections of digital resources. In *Digital transformations in culture: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing» (pp.163-187). <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-319-4-10>

REFERENCES

- Bykov, V. (2008). Vidkryta osvita i vidkryte navchalne seredovyshe. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymi systemamy*, 2, 16–123. [in Ukrainian].
- Bykov, V. & Lapynskyi, V. (2012) Metodolohichni ta metodychni osnovy stvorennia i vykorystovuvannia elektronnykh zasobiv navchalnoho pryznachennia. *Kompiuter u shkoli ta simi*, 2(98), 3-6. [in Ukrainian].
- Bratko, M. (2016). Upravlinnia profesiinoiu pidhotovkoiu fakhivtsiv v umovakh Universytetskoho koledzhu: teoretychnyi aspekt. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 7 (3), 9-16. [in Ukrainian].
- Vaskivska, H. (2020). Osvitnie seredovyshe yak chynnyk formuvannia zhyttieprostoru starshoklasnykiv [Educational environment as a factor in shaping the living space of upper secondary school pupils]. *Theoretical foundations of modern science and practice: abstracts of XI International Scientific and Practical Conference.*, Melbourne, Australia, pp. 191–193. <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2020/04/XI-Conference-06-07-Melbourne-Australia.pdf>
- Vinevska, A. (2013) Orhanizatsiini umovy modeliuвання mobilnoho osvitnoho seredovyscha VNZ. *Kontsept*, 5. <http://e-koncept.ru/2013/13112.htm> [in Ukrainian].
- Hamaiunov, V. (2008) Derzhavne upravlinnia osvitoiu: rehionalnyi aspekt. *Osvita.ua*, p.45. <http://osvita.ua/school/method/1723/> [in Ukrainian].
- Hubskiy, S. (2016). Tsyfrovi kolektsii na bazi Greenstone yak strukturnyi element bibliotek dlia navchalnoho protsesu: pryklad vykorystannia. *Rol biblioteky u stvorenni kohnityvnoho resursu suspilstva znan: tekhnolohii, osvita, nauka: Collection of Scientific Materials*, Kharkiv: KhDUKhT (pp. 39–44). <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/27482>. [in Ukrainian].
- Kukh, A. (2008). Osvitnie seredovyshe v strukturi innovatsiinoi systemy fakhovoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizyky. *Predmetni dydaktyky v konteksti formuvannia kompetentnistno-svitohliadnykh profesiinykh yakosti maibutnoho fakhivtsia*, Vol.2, pp. 73–76. [in Ukrainian].
- Onopchenko, O. (2015). Vidkryte osvitnie seredovyshe ta yoho intehratsiia u virtualnyi prostir Internetu. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy*, Vol. 1, pp. 94-100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2015_1_19 [in Ukrainian].
- Petrenko, O. (2018). Definiitsiia i sutnisne napovnennia poniattia "osvitnie seredovyshe" u konteksti suchasnoi osvitnoi paradyhmy. *Innovatyka u vykhovanni*, 7(2), 6-16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2018_7%282%29_3 [in Ukrainian].
- Savchenko, O. (2012). *Dydaktyka pochatkovoï osvity* : pidruchnik. Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].
- Skok, P. (2013). Suchasni tendentsii rozvytku rynku osvitnikh posluh. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 8. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_8_10 [in Ukrainian]
- Sukhomlyn'skyi, V. (1976) Pavlyska serednia shkola. *Selected works: in 5 vol.*, Vol. 4. Kyiv: Rad. shkola. [in Ukrainian].
- Tovazhnianskyi, L., Romanovskiy, A. & Ponomarev, A. (2002). *Vvedenye v fylosofiyu upravleniya*: study guide. Kharkov: NTU «KhPY». [in Russian].
- Yatsyshyn, A., & Novytska, T. (2019). Elektronna biblioteka natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy: vidkryti dostup do rezultativ psykholoho-pedahohichnykh naukovykh doslidzhen NAPN Ukrainy. *Visnyk natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 1(1), 1-5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1->

6-2 [in Ukrainian].

Yashchuk, T. (2013). Rynok osvitnikh posluh: sutnist ta tendentsii rozvytku. *Innovatsiina ekonomika*, 8, 246-249. http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_8_54 [in Ukrainian].

Guraliuk, A. (2023). Collections of digital resources. *Digital transformations in culture: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing» (pp.163-187). <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-319-4-10>

Andrii Guraliuk,

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Senior Researcher,
Head of the Department of Digital Technologies and Computer Support,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-7497-5746

e-mail: ag.guraliuk@gmail.com

COLLECTIONS OF ELECTRONIC RESOURCES AS THE BASIS OF A SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article analyzes the concept of "scientific-educational" environment and examines the features of its components, determined by the trends of digitization of education and science. It was determined that a significant number of scientists who studied this concept assign a significant role to the resource filling of the environment. Researchers note the importance of presenting information in digital form and using modern methods and technologies for working with it. The proposed study reveals the need of consumers - subjects of the educational environment in ordering and structuring the information flow of various (scientific, methodical, managerial, etc.) documents and creating their electronic collections, as the basis of the information scientific and educational environment. Digital objects can be combined into a collection by content, types of documents (text, handwritten, cartographic, sheet music, etc.), chronology, purpose, types of sources, etc.

The article notes that there is currently no centralized interaction and proper coordination of work on projects. Legal, methodical, technological, organizational and financial tasks have not been solved, the formation of digital scientific collections is largely spontaneous and depends primarily on the need to provide informational support for research or educational activities. This also fully applies to collections of scientific articles, as well as materials of scientific conferences.

The creation of electronic collections covering various scientific areas can significantly help educators and scientists in their professional activities. The article provides examples of such collections, including the Electronic Library of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine and the Virtual Reading Room of the State Scientific and Educational Library of Ukraine.

Keywords: scientific and educational environment, collections of electronic resources, electronic library of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, virtual reading room of an educator.

Інна Коваленко,

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший науковий співробітник

відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти

ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського,

м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-5633-0234

e-mail: i.artemenko@ukr.net

БІБЛІОТЕКА ЯК ПЛАТФОРМА ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У статті проаналізовано прогресивний досвід українських бібліотек з вивчення потреб споживачів і використання цього дослідження щодо розширення пропозицій нових послуг бібліотеки. Автор, на основі аналізу прогресивного досвіду бібліотек, робить висновки про новий статус публічних бібліотек у житті громади, про необхідність впровадження у менеджмент бібліотеки маркетингових досліджень і дослідження потреб громади. Аналіз досвіду бібліотек вказує на необхідність розширення послуг, орієнтуючись на потреби громади в умовах цифрових трансформацій суспільства. Автор робить акцент на дослідженні вразливих верств населення (людей поважного віку, людей з особливими потребами, малозабезпечених і багатодітних сімей тощо) і на можливостях, які дає робота з цими категоріями клієнтів в умовах цифровізації. Розкривається новий погляд на функціонал бібліотек, у якому бібліотека розглядається як платформа для освіти дорослих впродовж життя. Зокрема, у статті розглядаються перспективи створення на платформі бібліотеки університетів третього віку. Представлені проміжні результати констатувального етапу науково-прикладного дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід». Автор робить висновки щодо напрямів використання прогресивного українського досвіду у динамічному розвитку інформаційно-цифрового простору освіти дорослих. Наголошено на тому, що цифрова трансформація освіти дорослих є перспективним напрямом розвитку модернізації та реформування бібліотечних осередків. Актуалізовано роль Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського в цьому контексті та зазначено вагомий внесок у науковий доробок дослідників у систему інноватизації інформаційно-аналітичного супроводу цифрової трансформації освітньої галузі і педагогічної науки.

Ключові слова: бібліотека, споживачі послуг, люди поважного віку, вразливі верстви населення, люди з особливими потребами, освіта дорослих, цифрові трансформації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Загострення глобалізаційних викликів пов'язаних з: війною Росії проти України, пандемією COVID-19, переходом суспільства в он-лайн формат, здійсненням в українському соціумі адміністративно-територіальної реформи створює нові виклики і ризики для публічних бібліотек. Такими викликами часу і ризиками виступають рішення громади про не доцільність функціонування бібліотек, їх статус, скорочення кількості працівників, фондів, тощо. Тобто, сьогодні для того, щоб продовжити свою діяльність, бібліотека має довести громаді свою користь і здатність задовольняти потреби громади.

З іншого боку, в українському суспільстві завжди були є і будуть потреби у зручному доступі користувачів до різних видів інформації, культурному і освітньому розвитку громадян, проведенні якісного дозвілля і комунікації, соціальної взаємодії громади. Задоволення цих потреб і є основними функціями бібліотек, що підвищує їх значимість у інтелектуальному і культурному розвитку громадян і підвищенні конкурентоспроможності громади в цілому.

Тож, умовою виживання бібліотеки в сьогоdnішніх реаліях є необхідність дослідження потреб громади (Матвійчук, 2015). А також пошук зручних для громадян форм задоволення цих потреб.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показав що питаннями соціального партнерства між бібліотекою і громадою займалися такі вчені як А. Андрухів, Л. Березівська, І. Бурміс, Т. Велигжаніна, С. Горова, А. Мороз, О. Матвійчук, І. Огус, Н. Синиця та ін.

Серед українських науковців проблемою освіти дорослих займалися О. Аніщенко, О. Баніт, В. Биков, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Л. Лук'янова, В. Осадчий, та ін.

Вченими було ґрунтовно досліджено окремі питання освіти дорослих і питання пов'язані з функціоналом бібліотек.

Проте, недостатньо розкритими залишились такі питання, які пов'язані з залученням бібліотек і використанням можливостей бібліотек у освіті дорослих.

Метою та завданнями даної статті є аналіз існуючого прогресивного досвіду українських бібліотек, пошук нових стратегій та напрямів їх діяльності, визначення пріоритетних споживачів послуг. Зокрема, для нашого дослідження цінним є досвід роботи бібліотек з вразливими верствами населення, особливо цікавим є досвід роботи з людьми поважного віку на платформі університетів третього віку.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у цивілізованому світі спостерігається стрімке зростання частки літніх людей у віковій структурі суспільства. Україна також входить до 30 країн де спостерігається зростання частка старого населення. Так, згідно з національним демографічним прогнозом, до 2025 року частка осіб віком понад 60 років становитиме 25,0 % від загальної кількості населення, а людей віком 65 років і старше – 18,4 %. У 2030 році – людей віком понад 60 років буде понад 26 %, а тих, хто старше 65 – понад 20 %.

У зв'язку з активною фазою бойових дій в Україні за минулий рік зросла і кількість інвалідів на 27 тисяч чоловік. Отже, кількість соціально вразливих верств населення зросла. А це означає що зросла і кількість людей, яким не доступний в повній мірі доступ до світових інформаційних ресурсів. А значить, цю нішу може зайняти бібліотека.

Досвід сільських бібліотек свідчить, що найактивніші читачі – це люди поважного віку і люди з особливими потребами. Саме тому ми визначаємо ці категорії як найперспективнішими споживачами послуг публічних бібліотек.

Як зазначає у своїх методико-бібліографічних матеріалах Л. Федотова (2002), для того, щоб налагодити роботу по обслуговуванню

соціально незахищених груп населення, інвалідів та людей похилого віку перш за все необхідно: вивчити потреби в інформації даної категорії читачів; сформувати фонд, який буде доступний за змістом і формою; організувати доукомплектування із обмінно-резервного фонду; налагодити інформаційно-бібліографічне обслуговування; заключити договори з районними радами ветеранів та товариствами інвалідів. В бібліотеках необхідно постійно вести роботу з людьми похилого віку за такими напрямками: бібліотерапія як засіб психологічної адаптації; клуби спілкування; взаємодія бібліотеки із службою соціального забезпечення населення, органами місцевого самоврядування, медичними установами, школою, церквою; нестационарне обслуговування людей похилого віку. Необхідно переосмислити значення бібліотекаря в організації роботи з людьми похилого віку, інвалідами. Також знайомитися з досвідом роботи зарубіжних бібліотек по роботі з цією категорією читачів.

Нами було проаналізовано вже існуючий досвід прогресивних бібліотек по Україні, які відкриті для цікавих експериментів і розуміють необхідність дослідження і орієнтації на потреби споживача послуг.

Цікавим є досвід міських бібліотек міста Житомир. Так, у 2017 році зусиллями співробітників бібліотек Житомира та з ініціативи директорки КЗ «Міські публічні бібліотеки» Житомира Л. Харчук було розроблено бренд міської публічної бібліотеки, який вирізняє їх від інших бібліотек «ЛІТтера». У бренді міських бібліотек Житомира спирались на образ книги як інструменту бібліотечної роботи, та літери як найменшої графічної одиниці, з якої все починається. У свій бренд «ЛІТтера» вони вмістили різні тлумачення : «ЛІТературна ТЕРиторія, ЛІТературна ТЕРаса, ЛІТературна ЕРА або ЛІТературна ТЕРга», залишаючи право обирати за споживачем послуг. Вони акцентували увагу на кардинальних змінах у своїх підходах, починаючи навіть з нової вивіски. Ключовим моментом у їх підході була – орієнтація на запити громади і потреби користувачів.

У їх підході «сучасна бібліотека – це культурний простір для освіти,

творчості, дозвілля, розвитку, і в першу чергу – це місце для людей та спілкування». Їх гасло «Надавати можливості – розвиваючи потенціал» (Харчук, 2021) .

Саме орієнтуючись на потреби своїх споживачів вони створили наступні продукти («заходи»):

Університет людей поважного віку. Завдяки підтримці депутатського корпусу, у бібліотеці встановили 10 комп'ютерів у читальному залі та оголосили набір на 3-х місячні курси з основ комп'ютерної грамотності для людей поважного віку. На базі університету почали працювати танцювальний клуб “Ретро”, майстер-класи з декоративно-прикладного мистецтва, петриківського розпису, української вишивки, хорової та фольклорної студії. Завдяки освіті впродовж життя та організації дозвілля люди поважного віку отримали можливість оволодіти навичками комп'ютерної та цифрової грамотності, отримали можливість розвинути свої таланти. А бібліотека отримала багато нових постійних користувачів послугами.

«Табір книголюбів» – послуга для сімей у яких є діти молодшого і середнього шкільного віку. При бібліотеці створено літній табір (5 змін впродовж літа) у якому з 8.30 до 18.30 працівники бібліотеки займаються з дітьми швидкочитанням, танцями, йогою, щоденною зарядкою, вивченням англійської мови та основ комп'ютерної грамотності, відвідуванням музеїв, театрів, кінотеатрів, екскурсії, організацією цікавих зустрічей з фахівцями, майстер-класи, петриківський розпис, конкурси, тощо та щоденне харчування. Родзинкою цього табору є #Gagets_Free, тобто табір без гаджетів.

«Історичний екскурс «З любов'ю до Житомира» – Включав в себе автобусну та пішохідну екскурсію визначними історичними місцями Житомира у супроводі історика-краєзнавця, інтерактивну зустріч на базі бібліотек та перегляд анімаційного фільму про Житомир, який був створений зусиллями бібліотеки на основі книги Георгія Мокрицького “З

любов'ю до Житомира”.

Театральна майстерня «ТеМа» – інноваційна бібліотечна послуга в рамках проєкту «Твори культуру: бібліотечні інноваційні послуги». Учасники театральної майстерні розвивають свої творчі здібності та опановують професійні навички акторської майстерності через взаємодію з викладачем-актором, мистецтвом та літературою. Діти пробують себе в ролі акторів, знімаються в тематичних відеороликах, декламують поезію, позують на камеру, приймають участь у конкурсах та оволодівають навичками виступати зі сцени.

Розглядаючи бібліотеку як культурну індустрію, було задіяно близько 150 соціальних партнерів, спонсорів, приватних підприємців, видавців міста, що стало можливим під час реалізації таких проєктів, як **«Дитячі кімнати у бібліотеках»**, які дають можливість батькам залишити дитину на 1-2 години з бібліотекарем; **«Шахові кімнати»**; **«Літня бібліотека»**, де відвідувачі місцевого гідропарку можуть відпочити з книгою на свіжому повітрі і не тільки; акції **«Прокачай мозок та м'язи»**, які залучають молодь до бібліотеки, наприклад принеси книги до бібліотеки або проведи комп'ютерні курси та отримай сертифікат до спортивної зали тощо.

Одним із найяскравіших проєктів (щорічний захід) є **«Казкова бібліотека»** до Міжнародного дня дитячої книги. 2019 року казка стала реальністю для 1200 юних читачів (стільки ми прийняли на 14 філіалах за один день), а всі 60 працівників переодягнулися у казкових героїв.

Популяризації читання сприяє щорічний конкурс зі швидкочитання **«Чемпіон зі швидкочитання»** (спільно з управлінням культури Житомирської міської ради), у якому взяли участь близько 350 дітей, а також акція **«Почитаю Миколаю»** (до Дня Святого Миколая). Вони започаткували **святкування Велесової ночі** в бібліотеці (слов'янський аналог Геловіну). Захід передбачає відедекламацію віршів поетів Житомирщини, адже Бог Велес вважається Богом поезії, музики та мистецтва. Також майстер-клас зі створення масок, тематичний аквагрим та

фотосесія біля тематичної фотозони. Вони підлаштовуються під виклики сьогодення та шукають нові можливості. Під час карантину для своїх користувачів вони впровадили послугу **«Книга додому або Книгоноша»** – безконтактна та безпечна доставка книг. Кожен житомирянин за попередньою домовленістю міг скористатись цією послугою та замовити книги. Усі їх заходи та проєкти спрямовані на підвищення рівня читацької активності та компетентності, промоцію читання і книги, формування культури читання в українському суспільстві. У їх бібліотеки щасливі читачі та аромат кави.

Цікавим є дослідження, проведене А. Мороз (2018) і відображене у методичних рекомендаціях «Бібліотека і громада : шляхи співпраці», де ґрунтовно і системно описані шляхи і стратегії модернізації бібліотек.

Зокрема, у ній висвітлені та проаналізовані такі аспекти: законодавча база що регулює діяльність бібліотек; стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 р. ; переваги бібліотеки як соціального інституту де виділено основні функції бібліотеки які відповідають сучасним потребам громади; окреслені основні напрямки співпраці бібліотек з громадою, з органами влади, з засобами масової інформації, з закладами освіти, з закладами культури, громадськими організаціями, з релігійними організаціями різних конфесій та віросповідань.

Для нашого дослідження особливо важливими є висновки автора щодо ролі бібліотеки як інформаційного і культурного центру, що має стати осередком розвитку місцевої громади. Це значно покращить імідж бібліотеки у громаді і підвищить її цінність для мешканців. Автор застерігає від просто копіювання досвіду інших бібліотек. Натомість, А. Мороз підкреслює важливість зворотного зв'язку з громадою, постійного вивчення специфічних потреб громади у якій функціонує бібліотека, що дозволить обрати бібліотеці відповідну до потреб громади спеціалізацію. Автор звертає увагу на необхідність надання послуг вразливим групам населення (безробітним, малозабезпеченим, людям літнього віку, людям з особливими

потребами), що стане реальним вкладом у підвищення добробуту населення. У рекомендаціях робиться акцент на посилення інформаційної функції бібліотеки, тобто бібліотека має бути центром де зосереджується інформація про фактографічні матеріали з важливих питань для населення, про місцеві новини, про навчання, про роботу, про можливість отримати різні види соціальних послуг тощо.

Реалізацію функції культурного осередка автор пов'язує з допомогою громаді в організації і проведенні заходів і свят.

У методичних рекомендаціях багато уваги приділяється питанням інформатизації суспільства і можливість бібліотек розкрити свій потенціал у цьому напрямку. Автор зазначає, що бібліотеки можуть допомогти людям з обмеженими матеріальними можливостями долучитись до інформаційного світу. Це можливо завдяки організації на базі бібліотек курсів підвищення комп'ютерної грамотності; допомога користувачам у пошуку інформації за різними темами; здійснення он-лайн платежів (замовлення товарів в інтернет-магазинах, комунальні платежі, придбання транспортних квитків, квитків на вистави тощо); скуре-спілкування; ознайомлення із розкладом роботи різноманітних закладів на їх сайті перед відвідуванням (лікарня, пенсійний фонд тощо); онлайн-послуги (реєстрація на ЗНО, запис на прийом до лікаря, юридична консультація тощо); доступ до електронних версій періодичних видань; можливість відкрити електронну поштову скриньку; дистанційне навчання; можливість замовити електронну копію статті, уривку із книги за допомогою електронної доставки документів; можливість запису знайденої інформації на флеш-накопичувач або роздрукування на принтері; реалізація підприємцями власної продукції через Інтернет; пошук роботи: знайомство із відповідними сайтами, можливість скласти та відправити резюме; тощо...

Висновки. Отже, аналіз існуючого прогресивного досвіду українських бібліотек дозволив нам зробити наступні висновки.

Перше – це акцент на необхідності впровадження у менеджмент

бібліотеки маркетингових досліджень, що уможливлює більш ретельне вивчення споживача послуг і визначення потенційних партнерів, а також вивчення потреб громади.

Друге – вивчення потреб громади дає змогу визначити цільову аудиторію на яку має орієнтуватись бібліотека і спеціалізацією бібліотеки. Це дозволяє зосередити увагу керівництва на більш затребуваних у даній громаді послугах і не розпорошувати увагу і зусилля на те що не користується попитом.

Третє – маркетингові дослідження допоможуть визначити потенційних партнерів з якими пов'язана спеціалізація бібліотеки. Це також визначить найефективніші канали, через які бібліотека зможе залучити потенційного читача, а також залучити ресурси громади.

Четверте – робити акцент на дослідженні вразливих верств населення (безробітним, малозабезпеченим, багатодітним родинам, людям літнього віку, людям з особливими потребами), у яких обмежений доступ до новітніх інформаційних технологій. Шукати шляхи залучення їх до ресурсів бібліотеки.

П'яте – акцент на роботі з вразливими верствами населення розширює можливості бібліотек щодо залучення ресурсів громади для розробки платформ освіти дорослих в умовах цифрових трансформацій і наданні бібліотеками освітніх, інформаційних і культурних послуг найвідданішим (вразливим) споживачам.

Аналіз прогресивного досвіду продемонстрував, як навіть в умовах глобалізаційних викликів бібліотека може конкурувати поряд з інтернет технологіями і адаптуватись до нових реалій сьогодення в умовах війни, пандемій тощо. Цей аналіз показав необхідність зосередження уваги не тільки на звичних користувачах (діти, підлітки, студенти, науковці тощо), а й на таких споживачах, як люди поважного віку, люди з особливими потребами, малозабезпечені, у яких зазвичай відсутній доступ до сучасних інформаційних технологій.

Перспективами подальших досліджень є інформаційно-аналітичний супровід реалізації визначених векторів модернізації бібліотек як платформи освіти дорослих в умовах цифрових трансформацій та апробація і експериментальна перевірка визначених теоретико-методологічних засад інформаційно-аналітичного супроводу цифрової трансформації системи освіти дорослих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Мороз, А. О. (2018). *Бібліотека і громада: шляхи співпраці* : методичні рекомендації. Миколаїв: ОБІУ. <https://www.slideshare.net/unbib/ss-93766334>
- Верховна Рада України (2016, 24 лютого). *Про схвалення Концепції державної політики щодо розвитку національної видавничої справи та популяризації читання на період до 2020 року*: розпорядження Кабінету Міністрів України (№ 111-р). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D1%80>.
- Верховна Рада України (2016, 23 березня). *Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року “Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України”*: розпорядження Кабінету Міністрів України (№ 219-р). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80>.
- Матвійчук, О. Є. (2015). Соціокультурна діяльність бібліотек. *Українська бібліотечна енциклопедія*. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25593/1/Matviychuk_Knigoznavcha.pdf
- Харчук, Л. (2021). Секрет успіху міської бібліотечної мережі Житомира. *Бібліотечна країна. Благодійний фонд*. <https://livelibrary.com.ua/news/zhytomyr-libraries/>
- Федотова, Л. М. (2002). *Бібліотека і люди похилого віку*. Методико-бібліографічні матеріали. Харків. http://old.region.library.kharkov.ua/lib_druk.php?id=306#1.

REFERENCES

- Moroz, A. O. (2018). *Biblioteka i hromada: shliakhy spivpratsi* : metodychni rekomendatsii. Mykolaiv: OBIU. <https://www.slideshare.net/unbib/ss-93766334>
- Verkhovna Rada Ukrainy (2016, February 24). *Pro skhvalennia Kontseptsii derzhavnoi polityky shchodo rozvytku natsionalnoi vydavnychoi spravy ta populiaryzatsii chytannia na period do 2020 roku*: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy (№ 111-r). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%d1%80>.
- Verkhovna Rada Ukrainy (2016, March 23). *Pro skhvalennia Stratehii rozvytku bibliotechnoi spravy na period do 2025 roku “Iakisni zminy bibliotek dlia zabezpechennia staloho rozvytku ukraïny”*: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy (№ 219-r). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%d1%80>.
- Matviichuk, O. Ye. (2015). Sotsiokulturna diialnist bibliotek. *Ukrainska bibliotechna entsyklopediia*. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25593/1/matviychuk_knigoznavcha.pdf.
- Kharchuk, I. (2021). Sekret uspiikhu miskoi bibliotechnoi merezhi Zhytomyra. *Bibliotechna kraina. Blahodiinyi fond*. <https://livelibrary.com.ua/news/zhytomyr-libraries/>
- Fedotova, L.M. (2002). *Biblioteka i liudy pokhyloho viku*. Metodyko-bibliohrafichni materialy. Kharkiv. http://old.region.library.kharkov.ua/lib_druk.php?id=306#1.

Inna Kovalenko,

Candidate of Pedagogy Sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow,
Department of the Scientific Information and Analysis Education Support,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-5633-0234

e-mail: i.artemenko@ukr.net

THE LIBRARY AS A PLATFORM FOR ADULT EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS

Abstract. The article analyzes the progressive experience of Ukrainian libraries in the study of consumer needs and the use of this research in the expansion of new library service offerings. The author based on the analysis of the progressive experience of libraries draws conclusions about the new status of public libraries in the life of the community, about the need to introduce marketing research and community needs research into library management. Analysis of the experience of libraries indicates the need to expand services focusing on the needs of the community in the conditions of digital transformations of society. The author emphasizes the study of vulnerable segments of the population (elderly people, people with special needs, low-income and large families, etc.) and the opportunities offered by working with these categories of clients in conditions of digitalization. The article reveals a new perspective on the functionality of libraries, in which the library is considered as a platform for lifelong education of adults. In particular, the article considers the prospects of creating university for adults on the platform of library. The article presents the intermediate results of the ascertainment stage of the scientific and applied research "Information and Analytical Support of the Digital Transformation of Education and Pedagogy: Domestic and Foreign Experience". The author draws conclusions regarding the directions of using the progressive Ukrainian experience in the dynamic development of the information and digital space of adult education. It is emphasized that the digital transformation of adult education is a promising direction for the development of modernization and reform of library centers. The role of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine in this context has been updated and a significant contribution to the scientific output of researchers in the system of innovation of information and analytical support for the digital transformation of the educational sector and pedagogical science has been noted.

Keywords: library, service users, elderly people, vulnerable segments of the population, people with special needs, adult education, digital transformations.

Оксана Матвійчук,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8555-3645
e-mail: osvita-teka@ukt.net

Наталія Петрошук,

кандидат педагогічних наук, доцент
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0906-0603
e-mail: n.petroshchuk@kubg.edu.ua

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДОМАШНЬОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. Висвітлено актуальні питання і тенденції розвитку домашнього навчання в Україні в умовах цифровізації освіти. Встановлено, що в сучасних українських реаліях відбувається досить швидкий процес утвердження форми домашнього навчання на законодавчому рівні та суспільному сприйнятті. Зроблено аналіз літератури з даної проблеми, виокремлено дослідження (М. Денисенко, Ю. Петрушко, Ж. Вихристенко, С. Семіног, Л. Рубан, І. Мицишин, С. Шумаєва, А. Лещенко, Ю. Дмитрів, Г. Сакарська), зазначено значний інтерес засобів масової комунікації до даної теми. У статті зроблено акцент на питаннях науково-методичного забезпечення цифровізації освіти, підкреслено роль науковців НАПН у дослідженні цієї теми. З'ясовано переваги та недоліки домашнього навчання. Проведено дослідження про ставлення до домашнього навчання батьків і педагогів. Продемонстровано можливості домашнього навчання з урахуванням цифровізації освіти. Виокремлено вплив цифрової трансформації освіти на персоналізацію навчання й розширення освітніх можливостей. Накреслено перспективні шляхи розвитку домашнього навчання в Україні в умовах цифровізації освіти.

Ключові слова: домашнє навчання, хоумскулінг, цифровізація освіти, батьки, педагоги.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Функціонування системи шкільної освіти в умовах цифровізації характеризується

інтенсивним пошуком нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу, ефективних педагогічних та інформаційних технологій. Багато десятиліть саме школа як навчальний заклад, призначений забезпечувати навчальний простір і середовище для навчання учнів під керівництвом вчителів, була найпридатнішою і затребуванішою для учнів та їхніх батьків. Усі роки в системі шкільної освіти триває пошук форм та методів навчання, адаптації під виклики розвитку суспільства та потреб дітей. Проте в останні роки багато сімей обирають замість школи домашнє навчання (хоумскулінг). Це світова тенденція, яка в Україні з'явилася під час пандемії коронавірусу, а утвердилася через війну. В умовах воєнного стану чимало дітей не мають можливості відвідувати навчальний заклад. Більшість батьків хочуть, щоб їхні діти навчались в безпеці, відповідно до індивідуального розвитку та здібностей, тому віддають перевагу домашній освіті, а не звичайній школі. Домашнє навчання задовольняє вимоги сучасного попиту на освітні послуги завдяки дистанційному характеру, мобільності, формуванню індивідуальної освітньої траєкторії. У сучасному соціумі домашнє навчання все поширеніше, що потребує комплексного дослідження цієї моделі освіти, удосконалення педагогічної майстерності вчителів та батьків з урахуванням потреб альтернативних форм навчання. Комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, підвищення рівня цифрової компетентності учнів, педагогів і батьків, лише актуалізує тенденції розвитку домашнього навчання в Україні. До основних напрямів цифровізації освітнього процесу належать: використання доповненої, віртуальної і змішаної реальності, хмарних технологій, мобільних та інтернет-технологій, дистанційної освіти, масових відкритих онлайн курсів, гейміфікація освітнього процесу, розвиток цифрових бібліотек, що також значно розширює можливості домашнього навчання в Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Тему домашнього

навчання висвітлено в наукових вітчизняних дослідженнях. В історичному контексті це дослідження М. Денисенко (2009) «Теорія і практика домашньої освіти в Україні у першій половині XIX століття»; Ю. Петрушко (2021) «Нормативно-правове забезпечення вітчизняної домашньої освіти у другій половині XIX ст. (на основі аналізу «Положення про домашніх наставників і вчителів» 1834 р.). Автори роблять висновок про перспективність вивчення питання домашнього виховання і навчання задля можливості використання найефективніших практик в сучасних умовах. Здобутки та перспективи впровадження програми дослідно-експериментальної роботи щодо впровадження домашньої (сімейної) освіти як альтернативної форми загальної середньої освіти висвітлено у статті Ж. Вихристенко (2012). Батьки прагнуть не нашкодити своїй дитині. Тому рішення, який вид навчання вибрати для своєї дитини, залежить від того, які переваги або недоліки батьки бачать у тій чи іншій формі навчання, якої думки про це сама дитина. Певні обмеження щодо повноцінної реалізації й адаптації дитини в соціумі в системі домашнього навчання з позиції правового захисту розглядає С. Семіног (2020). Серед педагогів, які досліджують питання функціонування домашнього навчання за кордоном варто відзначити: І. Мицишин (2023), яка проаналізувала домашню освіту в Польщі, мотивуючи це потребою такого наукового аналізу з перспективою подальшої імплементації цінних надбань в освітню практику України, оскільки зацікавлення цією формою навчання з різних причин стрімко зростає; Л. Рубан, яка пише про зміст домашнього навчання, його переваги за певних обставин та поширення в країнах Європи за ідеями американського педагога Джона Холта (Рубан, 2014), погляд С. Шумаєвої (2013) на навчання вдома як альтернативу формальній шкільній освіті у світовому вимірі. Автори висновують, що домашнє навчання у більшості країн світу – це складник системи неперервної освіти, яка набуває статусу загальноосвітньої, допрофесійної, неформальної, індивідуалізованої

підготовки дітей та молоді. Така неформальна освіта є джерелом і стимулом професійно-педагогічної самоосвіти для батьків, які прагнуть самостійно забезпечити пізнавальні потреби своїх дітей. Дослідниця А. Лещенко характеризує домашню освіту як форму освітньої підготовки в умовах сім'ї. Автор зазначає, що домашню освіту пропагували у середовищі української інтелігенції, такі традиції схвалювали, зокрема, Г. Сковорода, М. Драгоманов, І. Франко, Олена Пчілка (Лещенко, 2006). Ю. Дмитрів (2022) досліджує історичні та соціокультурні передумови розвитку домашньої освіти в США. Гердана Сакарська (2022), болгарська дослідниця також висвітлила питання порівняльного аналізу розвитку домашнього навчання в Болгарії та інших закордонних країнах.

Питання науково-методичного забезпечення цифровізації освіти України ґрунтовно подали у доповіді загальним зборам НАПН України науковці В. Кремень, В. Биков, О. Ляшенко, О. Топузов, О. Пінчук, Ю. Мальований, С. Литвинова, В. Луговий (Кремень, 2022). Вчені зробили висновок про істотне значення цифрової трансформації вітчизняної освіти для забезпечення її нової якості, відповідності вимогам сьогодення. Цифрову трансформацію середньої освіти – спільні стратегічні вектори США та країн ЄС досліджує О. Шпарик (2022). Автор, пише про значний вплив цифрової трансформації освіти на персоналізацію навчання й розширення освітніх можливостей. Над темою прикладного наукового дослідження: «Освітнянські бібліотеки як суб'єкт проєктування освітнього середовища в умовах цифровізації» працюють наукові співробітники ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського, зокрема в контексті аналізу та створення власних інформаційних ресурсів на допомогу здобувачам освіти, зокрема і домашнього навчання. Проте комплексного дослідження стану домашнього навчання в Україні з урахуванням тенденцій цифровізації освіти не здійснювалося. Натомість варто відзначити чимало публікацій у ЗМІ: журналістські репортажі, інтерв'ю та інтернет-статті, де домашньому навчанню приділено значну увагу. Тільки за останні роки з'явилось понад

100 публікацій, присвячених темі хоумскулінгу, це зокрема такі: як відбувається домашнє навчання в Україні, переваги та недоліки домашнього навчання, інструкція як перевести дитину на домашнє навчання тощо: покрокова інструкція (Як перейти на сімейну форму навчання: покрокова інструкція, 2022).

Мета та завдання статті. Визначити та проаналізувати актуальні питання і тенденції розвитку домашнього навчання в Україні в умовах цифровізації освіти.

Завдання статті: Проаналізувати літературу на цю тему; охарактеризувати результати опитування батьків та педагогів про ставлення до домашнього навчання; продемонструвати можливості домашнього навчання з урахуванням підходів цифровізації освіти; накреслити перспективні шляхи розвитку домашнього навчання в Україні в умовах цифровізації освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доступ до якісної освіти в умовах війни – пріоритет для держави. Для того, щоб зменшити негативні наслідки війни на освіту дітей, необхідні зусилля для гарантування безпеки та стабільності в освітній системі, а також розширення доступу до ресурсів та підтримки дітей та їхніх сімей. Тому домашнє навчання як альтернативна форма загальної середньої освіти викликає неабиякий інтерес. В Україні досить швидко процес розвивається – від поодиноких випадків до поширення всією країною. Законодавче закріплення явища домашнього навчання задокументовано у низці документів. Відповідно до статті 9 Закону України «Про освіту» загальну середню освіту можна організувати за такими формами: інституційна (очна: денна, вечірня); заочна (дистанційна, мережева); індивідуальна (екстернатна, сімейна, вона ж домашня, педагогічний патронаж). Сімейна (домашня) форма освіти – спосіб організації освітнього процесу батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти.

Відповідають за здобуття дітьми освіти на рівні не нижче держстандартів батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства (Закон України «Про освіту», 2017). За сімейної форми оцінювання відбувається щосеместрово (раз на пів року) або частіше за бажанням батьків. У другому випадку це формувальне оцінювання – тобто без оцінок, проте з розгорнутим зворотним зв'язком про сильні та слабкі сторони дитини. Для неї складають індивідуальний навчальний план, тож у ньому можна передбачити консультації вчителів. Школа сприяє організації процесу навчання. Учні на сімейній формі навчання можуть отримувати шкільні підручники, доступ до електронних бібліотек. На загальних підставах учні, які навчаються вдома, можуть брати участь в олімпіадах, турнірах, конкурсах та інших змаганнях. На рівні з іншими учнями вони мають право на відзначення успіхів у навчанні. Їх можуть нагороджувати похвальними листами та грамотами, а також шкільними медалями. Стаття 4 Закону «Про повну загальну середню освіту», також зазначає, що повну загальну середню освіту можливо за очною (денною), дистанційною, мережевою, екстернатною, сімейною (домашньою) формами чи формою педагогічного патронажу, а також за очною (вечірньою), заочною формами (на рівнях базової та профільної середньої освіти) (Закон «Про повну загальну середню освіту», 2020).

Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти, що затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2016 № 8 прописує, що зарахування до закладу освіти на індивідуальну форму здобуття освіти проводиться зазвичай до початку навчального року (Положення про індивідуальну форму..., 2016). Батьки мають право навчати дитину не лише самостійно, а з залученням сторонніх осіб. Так відповідно до Положення, батьки, інші законні представники здобувачів освіти мають право на договірних засадах залучати до

організації здобуття освіти за сімейною (домашньою) формою інших суб'єктів освітньої діяльності, серед них і суб'єктів, які забезпечують здобуття неформальної освіти. Питання індивідуальної освітньої траєкторії учня реалізується на підставі індивідуальної програми розвитку, індивідуального навчального плану, що його розробляють педагогічні працівники разом з учнем та/або його батьками, схвалює педагогічна рада, а затверджує керівник закладу освіти та підписують батьки. Це передбачено пунктом 2 статті 14 Закону України «Про повну загальну середню освіту» (Закон «Про повну загальну середню освіту», 2020).

Індивідуальний навчальний план має забезпечувати виконання освітньої програми закладу освіти та передбачати участь учня у контрольних заходах, а також у разі необхідності враховує особливі освітні потреби учня, визначені за результатами комплексної психолого-педагогічної оцінки його розвитку. Індивідуальний навчальний план може зафіксувати відмінні від визначених освітньою програмою закладу освіти послідовність, форму і темп засвоєння учнем освітніх компонентів.

На державному рівні нормативні документи надають право учням і батькам на освіту відповідно до індивідуальних особливостей та здібностей кожного, створення особистісно-орієнтованого педагогічного процесу для всебічного розвитку дитини.

Закордонні дослідники, зокрема Кен Робінсон (2016), серед причин зростання популярності домашнього навчання відзначають, що «сучасна система освіти, якою зараз користуються на нашій планеті, була створена для іншої епохи, для дітей, які жили в умовах промислової революції, і багато хто забуває, що мета її: виплекати велику кількість інтелектуалів, аби підняти економіку».

В сучасних українських реаліях основною складником домашньої освіти є безпечні умови для навчання дитини.

Цифрова трансформація освіти сприяє якісним змінам в системі

домашньої освіти: доступ до електронних підручників, електронної бібліотеки, матеріалів ютуб каналу, спілкування батьків дітей, які навчаються на домашньому навчанні в соціальних мережах групах вайбер, телеграм дозволяють обмінюватися досвідом, шукати необхідні матеріали та інформацію. Майже всі учні, які навчаються вдома мають доступ до віртуального освітнього простору. З розвитком та доступністю технологій, домашнє навчання стає все популярнішим, цікавішим і змістовнішим.

У термінологічному аспекті використовується досить широкий перелік понять, які застосовують до домашнього навчання: домашня освіта – форма освітньої підготовки в умовах сім'ї (Домашня освіта, 2008); сімейна (домашня) форма здобуття освіти – це спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками (Папірник, 2018); хоумскул, (від англійського home – дім, school – школа), що перекладається, як домашнє навчання. Відповідно, учнів, що навчаються вдома називають хоумскулери (Ахновська, 2018; Сімейна форма навчання, 2022).

Домашнє навчання, як форма практичної реалізації базового права людини на освіту, гарантована всім громадянам України, за їхнім особистим рішенням, без обмежень за рівнем освіти, віковими, гендерними, релігійними, расовими чи іншими ознаками. Дослідники домашнього навчання, як правило, виділяють його **переваги**:

- батьки мають нагоду реалізувати своє право на збереження сімейних переконань, поглядів і сімейного виховання, оскільки в умовах домашнього навчання забезпечується індивідуальний підхід до дитини;
- навчання організовуються за оптимальним графіком з урахуванням здібностей дитини, її можливостей, побажань;
- є можливість організувати навчання дитини відповідно до власної, оптимальної для неї навчальної траєкторії;
- вільний вибір вчителів та оточення дитини в умовах домашнього

навчання унеможлиблюють конфлікти з вчителями та дітьми, які можуть виникати у школі;

- діти менше хворіють;
- відповідають за дитину та реалізацію її базового права на освіту батьки;

та **недоліки домашнього навчання:**

- батьки не завжди можуть ефективно забезпечити організацію всебічного розвитку дитини та засвоєння потрібного обсягу знань на достатньому рівні;
- один із батьків обов'язково має не працювати, щоб допомагати дитині в навчальному процесі, або родина має запрошувати вчителів-репетиторів, які будуть супроводжувати навчання дитини;
- зниження соціалізації. Дитина не вчиться будувати взаємовідносини з іншими дітьми та вчителями, хоча спілкування з іншими дітьми можна організовувати спеціально.

Сімейне навчання в Україні є можливим у будь-якому регіоні; за оцінками експертів до домашнього навчання на сучасному етапі залучено близько 2% дітей (Єльнікова, 2015).

Під час підготовки статті було проведено онлайн-опитування батьків та педагогів про їхнє ставлення до домашнього навчання, перспектив розвитку цієї моделі освіти в Україні відповідно до сучасних реалій та цифровізації освіти. Анкету було створено із використанням можливостей Google Forms з відповідними налаштуваннями конфіденційності. Всього опитано 87 респондентів. Це учасники курсів підвищення кваліфікації в Інституті післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Через питання Google Forms ми з'ясували причини вибору батьків домашнього навчання: обмеження через здоров'я дитини; незадоволення матеріально-технічною базою шкіл, програмами, які не відповідають запитам часу і не враховують індивідуальні особливості

дитини; особисті плани – спорт, перевага певним сферам навчання або ритм життя сім'ї, які важко поєднати зі шкільним навчанням.

На думку батьків до позитивних моментів домашнього навчання належать:

- безпека понад усе! Сімейне навчання може врятувати життя дитини в сучасних реаліях;
- навчання може бути більш індивідуалізованим, що дозволяє учню/учениці працювати у своєму власному темпі та на своєму рівні;
- дитина вчиться самоорганізовуватись, навчаючись у комфортній та сприятливій сімейній атмосфері, стає самостійнішою;
- сімейне навчання зміцнює стосунки між батьками та дітьми, це допомагає згуртувати родину. Але для успішного сімейного навчання необхідно також враховувати соціальний аспект. Батькам потрібно ефективно організовувати відвідування різних заходів та гуртків, які допоможуть дітям знайти друзів та налагодити соціальні контакти.

Батьки зазначають, що в умовах цифровізації освіти є доступ до необхідних електронних освітніх ресурсів та програм, які дозволяють проводити навчання самостійно.

Серед переваг домашнього навчання 49,2% батьків обрали одним із варіантів можливість дитини витратити на навчання менше часу. 53,9% – можливість індивідуального та творчого розвитку дитини. 52,9% – застрахованість дитини від агресії зі сторони вчителів чи однокласників. 49,7% – можливість дитини самостійно вирішувати, скільки часу та зусиль докладати до вивчення кожної теми та предмету. 35,1% – кращу результативність навчання. 4% батьків вважають, що домашнє навчання не має переваг. 12% батьків доповнили відповідь власними варіантами, серед яких: відносно безпечне середовище, менше страху, що дитина під час тривоги перебуває не поруч, вільне планування навантаження, можливість краще зосередитися, більше часу для батьків і дітей, процес навчання не

залежить від переїздів або подорожей, мобільний і гнучкий графік, більше часу для самовизначення та ін.

Серед недоліків домашнього навчання 49% батьків обрали одним із варіантів відсутність належного контролю за якістю навчального процесу. 55,1% – відсутність соціалізації. 50% – вважають, що дитині складно опановувати новий матеріал без допомоги вчителя. 18,9% – навчаючись вдома дитина залишається без нагляду. 10,2% – гірша результативність навчання. 6,5% батьків вважають, що домашнє навчання не має недоліків. 14% батьків доповнили відповідь власним варіантом, серед яких: необхідність у постійному контролі зі сторони хоча б одного з батьків, додаткові матеріальні витрати для сім'ї, наявності у дітей і їхніх батьків відповідальності та вміння самоорганізуватися, відсутність системи оцінювання, що давала б змогу перевірити, чи відповідає рівень знань вікові дитини й виявити прогалини у навчанні, незнанні де саме шукати корисні інформаційні матеріали та ін.

Хоумскулінг по-новому висвітлює роль вчителя в освітньому процесі дитини: педагог може працювати з дитиною дистанційно, брати участь у створенні індивідуальних планів та освітніх траєкторій, повинен встигати за життям і виявляти творчий та креативний підхід до кожного учня та процесу викладання в цілому. Серед опитаних педагогів незначний відсоток (12%) поінформовані про домашнє навчання, його форми та методи. На їхню думку основними причинами, чому батьки обирають домашнє навчання було виділено: булінг зі сторони однокласників; проблеми із засвоєнням інформації, поданої стандартними шкільними методами. Педагоги вважають, що учням важко самотійно опрацьовувати матеріал. Така форма навчання підходить не всім дітям, а лише тим, які мають гарно розвинені навички самодисципліни та самоконтролю. Або ж їм можуть допомагати батьки, контролюючи процес навчання; контрольні роботи учень може виконувати не самотійно, – і це неможливо перевірити, тому

оцінка не буде повністю об'єктивною.

Усі опитані зауважили, що нині на ринку сімейної освіти спостерігається брак консультативного забезпечення, недосконалість методичного супроводу батьків дітей-хоумскулерів, низький рівень інформованості суспільства щодо сімейної форми здобуття освіти, тому розбудова інституційного середовища має підвищити адаптованість усіх суб'єктів сімейної освіти. В анкетуванні педагоги та батьки учнів, які навчаються вдома, висловили кілька порад, як можна зробити процес домашнього навчання більш ефективним: скласти розклад щоденних занять; разом із дитиною розбирати складні теми; кількість часу, яку дитина приділяє навчанню; періодично самотійно чи за допомогою вчителів проводити контроль засвоєних знань. Батьки та педагоги вважають за доцільне бути більше проінформованими про різне використання програмного забезпечення або застосунків, освітніх платформ, якими варто послуговуватися під час навчання, діти потребують навичок пошуку, аналізу та критичного оцінювання інформації, яку вони знаходять в інтернеті.

Після аналізу результатів анкетування ми провели серію вебінарів для вчителів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, із запрошеними експертами, з метою популяризації системи домашнього навчання та більшій поінформованості про цю освітню модель, правила переведення на домашнє навчання, його організацію у різних формах, методи оцінювання, висвітлення ролі вчителя як коуча, тьютора, інформаційній та медіаграмотності, інтернет-безпеці. Звернення під час вебінарів до досвіду закордонних країн щодо функціонування домашнього навчання дозволило виокремити актуальні питання і тенденції розвитку домашнього навчання в Україні в умовах цифровізації освіти, формуванню позитивного ставлення до домашнього навчання як повноцінної форми здобуття освіти.

Висновки. Домашнє навчання в Україні проходить етап становлення як альтернатива класичній шкільній освіті. Аналіз останніх досліджень і

публікацій, де започатковано розв'язання означеної проблеми, засвідчив, що увага дослідників щодо цієї тематики останнім часом зростає. Проте розвиток та становлення домашнього навчання, його проблеми та виклики як окрема науково-педагогічна тема комплексно й системно не вивчалась. Певною мірою в різних аспектах її досліджували сучасні українські вчені, але аналіз наукових праць, які безпосередньо чи опосередковано стосуються досліджуваної проблеми, та мала кількість друкованих праць (в основному наявні електронні джерела) показав, що питання домашнього навчання і тенденції його розвитку в Україні в умовах цифровізації освіти, проаналізовано недостатньо.

Законодавча база в Україні відкриває можливості для розвитку домашнього навчання.

У результаті проведеного опитування із використанням можливостей Google Forms серед вчителів та батьків були визначено переваги і недоліки домашнього навчання. До переваг належать: краща результативність навчання, більша кількість вільного часу та гнучкий, мобільний графік навчання. Як недоліки респонденти визначили відсутність контролю за навчанням, недостатню соціалізацію дитини, труднощі самостійного опанування матеріалу.

В умовах цифрового інформаційно-освітнього середовища, можливостей доступу до цифрових освітніх ресурсів така модель освіти набирає популярності. Водночас і батьки, і педагоги потребують більшої поінформованості про домашню форму навчання.

Перспективи подальших досліджень. У дослідженні було зосереджено увагу на актуальних питаннях і тенденціях розвитку домашнього навчання в Україні в умовах цифровізації освіти, поза нашою увагою залишились питання психологічного комфорту та соціалізації учнів, які навчаються вдома. Серед подальших питань, які потребують дослідження: роль освітянських бібліотек як провайдерів освітніх послуг

для різних категорій користувачів, зокрема і для учасників домашнього навчання, готовність закладів освіти допомогати та консультувати хоумскулерів та їхніх батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Денисенко, М. В. (2009). *Теорія і практика домашньої освіти в Україні у першій половині XIX століття*: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди.
- Петрушко, Ю. (2021). Нормативно-правове забезпечення вітчизняної домашньої освіти у другій половині XIX ст. (на основі аналізу «положення про домашніх наставників і вчителів» 1834 р.) *Інноватика у вихованні*, 13 (1), 253–261. <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/352>
- Вихрестенко, Ж. В. (2015). Домашня (сімейна) освіта як альтернативна форма загальної середньої освіти. *Народна освіта*, 1(25). https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2756
- Семіног, С. (2020). Реалізація права дитини на освіту в умовах карантинних обмежень. *Адміністративне право і процес*, 11, 159–165. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/28.pdf>
- Мишишин, І. (2023). Становлення і розвиток домашньої освіти в Польщі. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, 38. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/11862>
- Рубан, Л. (2014). Домашнє навчання як альтернативна форма здобуття початкової освіти (за ідеями американського педагога Джона Холта). *Порівняльно-педагогічні студії*, 6 (20). https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2014/2014_6/22.pdf
- Шумаєва, С. (2013). *Навчання вдома як альтернатива формальній шкільній освіті: світовий вимір*. https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2011/2011_1_13.pdf
- Лещенко, А. А. (2006). *Домашнє навчання в системі професійної освіти США*: дис. ... канд. пед. наук. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України.
- Дмитрів, Ю. (2022). Історичні та соціокультурні передумови розвитку домашньої освіти в США. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, 37, 74–82. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/11644>
- Sakarski, G. (2022). *Overview of the Home-Schooling Phenomenon in Bulgaria*. <https://eric.ed.gov/?id=ED622700>
- Кремень, В. Г., Биков, В. Ю., Ляшенко, О. І., & Литвинова, С. Г., Луговий, В. І., Мальований, Ю. І., Пінчук, О. П., Топузов, О. М. (2022). Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи. Наукова доповідь загальним зборам НАПН України. *Вісник НАПН України*, 4(2), 1–49. <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/320>
- Шпарик, О. (2022). Цифрова трансформація середньої освіти: спільні стратегічні вектори США та країн ЄС. *Український педагогічний журнал*, 3, 33–43. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/609>
- Як перейти на сімейну форму навчання*: покрокова інструкція (б.д.). https://znayshov.com/News/Details/Yak_pereity_na_simeinu_formu_navchannia_pokrokovaya_instruktsiia
- Верховна Рада України. (2017). *Про освіту*: Закон України (№ 38-39). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Верховна Рада України. (2020). *Про повну загальну середню освіту*: Закон України (№

- 31) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- Верховна Рада України. (2016). *Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти* (№ 184/28314) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16#Text>
- Робінсон Кен, Ароніка Лу. (2016). *Школа майбутнього*. Літопис.
- Лещенко, М. П., Лещенко, А. А. (2008). Домашня освіта. *Енциклопедія сучасної України* (<https://esu.com.ua/article-20702>)
- Папірник, І. (2018). *Хоумскулінг: як відбувається домашнє навчання в Україні*. <https://zaxid.net/projects/homeschooling/>
- Ахновська, І.О. (2018). Інституційне забезпечення розвитку сімейної освіти в Україні. *Інфраструктура ринку*, 22, 141–145. http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/22_2018_ukr/25.pdf
- Сімейна форма навчання*. (б.д.). <https://osvitoria.media/opinions/dystantsijna-simejna-chy-eksternat-yaku-formu-navchannya-obraty/>
- Єльнікова, О. (2015). *Домашнє навчання як альтернативна форма загальної середньої освіти*. <http://education-ua.org/ua/articles/361-domashnenavchannya-yak-alternativna-forma-zagalnoji-serednoji-osviti>

REFERENCES

- Denisenko, M. V. (2009). *Theory and Practice of Home Education in Ukraine in the First Half of the 19th Century*: Candidate of Pedagogical Sciences Dissertation Abstract. Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda [in Ukrainian].
- Petrushko, Y. (2021). Legal regulation of the ukrainian home education in the second half of the 19th century (based on the “home tutors and teachers regulation” (1834)). *Innovation in Education*, 13(1), 253–261. <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/352> [in Ukrainian].
- Vykhrestenko, Zh.V. (2015). Home (Family) Education as an Alternative Form of General Secondary Education. *Narodna osvita*, Electronic Scientific Professional Publication, 1(25). https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2756 [in Ukrainian].
- Seminoh, S. (2020). Implementation of the Childs Right to Education in the Conditions of Quarantine Restrictions. *Administrative Law and Process*, 11, 159–165. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/28.pdf> [in Ukrainian].
- Myshchyshyn, I. (2023). Formation and Development of Home Education in Poland. *Bulletin of Lviv University. Pedagogical Series*, 38. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/11862> [in Ukrainian].
- Ruban, L. (2014). Home Education as an Alternative Form of Primary Education (Based on the Ideas of American Educator John Holt). *Comparative Pedagogical Studies*, 6(20). https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2014/2014_6/22.pdf [in Ukrainian].
- Shumaieva, S. (2013). *Home Learning as an Alternative to Formal School Education: Global Dimension*. https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2011/2011_1_13.pdf [in Ukrainian].
- Leshchenko, A. A. (2006). *Home Education in the System of Vocational Education in the USA*: Candidate of Pedagogical Sciences Dissertation. Institute of Pedagogy and Psychology of Vocational Education, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
- Dmytriv, Y. (2022). Historical and Socio-Cultural Preconditions for the Development of Home Education in the USA. *Bulletin of Lviv University. Pedagogical Series*, 37, 74–82.

- <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/11644> [in Ukrainian].
- Sakarski, Gergana. (2022). *Overview of the Home-Schooling Phenomenon in Bulgaria*. <https://eric.ed.gov/?id=ED622700>.
- Kremen, V.G., Bykov, V.Y., Lyashenko, O.I., Litvinova, S.G., Luhovyi, V.I., Malovanyi, Y.I., Pinchuk, O.P., Topuzov, O.M. (2022). Scientific and Methodological Support for the Digitalization of Education in Ukraine: Status, Problems, Prospects. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(2), 1-49. <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/320> [in Ukrainian].
- Shparik, O. (2022). Digital Transformation of Secondary Education: Shared Strategic Vectors of the USA and EU Countries. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 3, 33-43. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/609> [in Ukrainian].
- How to Transition to Home Learning: Step-by-Step Instructions*. https://znayshov.com/News/Details/Yak_pereity_na_simeinu_formu_navchannia_pokrok_ova_instruktsii
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *On Education: Law of Ukraine* (No. 38-39). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). *On Full General Secondary Education: Law of Ukraine* (No. 31). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). *Regulation on the Individual Form of Acquiring Full General Secondary Education* (No. 184/28314). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16#Text>
- Robinson Ken, Aronica Lou. (2016). *The School of the Future*. Litopys.
- Leshchenko, M. P., Leshchenko, A. A. (2008). Home Education. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. <https://esu.com.ua/article-20702> [in Ukrainian].
- Papirnyk, I. (2018). *Homeschooling: How Home Education Takes Place in Ukraine*. <https://zaxid.net/projects/homeschooling/> [in Ukrainian].
- Akhnovska, I.O. (2018). Institutional Support for the Development of Family Education in Ukraine. *Market Infrastructure*, 22, 141-145. http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/22_2018_ukr/25.pdf [in Ukrainian].
- Family Learning Form*. (n.d.). <https://osvitoria.media/opinions/dystantsijna-simejna-chy-eksternat-yaku-formu-navchannya-obraty/> [in Ukrainian].
- Yelnykova, O. (2015). *Home Learning as an Alternative Form of General Secondary Education*. <http://education-ua.org.ua/articles/361-domashnenavchannya-yak-alternativna-forma-zagalnoji-serednoji-osviti> [in Ukrainian].

Oksana Matviichuk,

Candidate of Pedagogical Sciences

V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-8555-3645

e-mail: osvita-teka@ukr.net

Natalia Petroshchuk,

Associate Professor, Department of Historical
and Civic Education, Institute Advanced Training, Borys

Hrinchenko University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0906-0603

e-mail: n.petroshchuk@kubg.edu.ua

CURRENT ISSUES AND DEVELOPMENT TRENDS OF HOME EDUCATION IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF EDUCATION

Abstract. Current issues and trends in the development of home education in Ukraine in the context of digitalization of education are highlighted. It has been established that in modern Ukrainian realities there is a rather rapid process of approval of the form of home education at the legislative level and public perception. An analysis of the literature on this problem was made, research was singled out (M. Denysenko, Yu. Petrushko, Zh. Vykhrystenko, S. Seminoh, L. Ruban, I. Mytsyshyn, S. Shumaieva, A. Leshchenko, Yu. Dmytriv, G. Sakarska), the significant interest of the mass media in this topic is indicated. The article focuses on issues of scientific and methodological support for the digitization of education, and emphasizes the role of scientists of the National Academy of Sciences in the study of this topic. The advantages and disadvantages of home education are clarified. A survey of parents and teachers about the attitude to homeschooling was conducted. The possibilities of home education are demonstrated, taking into account the approaches of digitalization of education. The influence of the digital transformation of education on the personalization of education and the expansion of educational opportunities is singled out. Prospective ways of development of home education in Ukraine in the conditions of digitalization of education are outlined.

Keywords: home education, homeschooling, digitalization of education, parents, teachers.

Олена Мерзлякова,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник відділу
наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-4035-9144
e-mail: olena.merzliakova@gmail.com

ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ВОЄННИХ УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті висвітлено результати пілотного дослідження ціннісно-мотиваційної спрямованості українців у воєнних умовах цифрового суспільства. Виявлено закономірності щодо ціннісних пріоритетів українців та їх динаміки залежно від віку та приналежності до певних професійних спільнот. З'ясовано, що інтегративні налаштування, які містять такі складові, як соціальна культура, духовність, зрілість, безпека та екологія, є найважливішими для всіх вікових груп респондентів. Після 40 років ці показники помітно зростають. Професійними групами, де такі налаштування мають найбільші показники, є вибірка вчителів і психологів. Індивідуальні налаштування, що містять складові самовизначення, стимулювання, мотивації, досягнення, насолоди, мають приблизно однакові показники для всіх вікових груп. Щодо професійних груп вибірки, найбільш індивідуальні налаштування виявлено у групах учителів і студентів. Для суспільних налаштувань, що мають найменші показники в цілому, характерним є певна вікова динаміка підвищення показників з віком, особливо після 40 років. Професійною групою, у якій таких налаштувань виявлено найбільше, є шкільні вчителі. Криза середнього віку впливає на ціннісні налаштування респондентів. Це помітно за більшістю показників ціннісних налаштувань. Найважливішими для всіх професійних та вікових груп є такі ціннісно-мотиваційні спрямованості: самовизначення (індивідуальні налаштування), соціальність (суспільні налаштування) та зрілість (інтегративні налаштування). Тобто переважна більшість респондентів бажають визначити власне місце та роль у суспільстві й усвідомлено це реалізувати. Щодо гендерної відмінності ціннісних налаштувань, то для чоловіків більш важливими є активність, мотивація, впливовість, проте жінки частіше орієнтовані на соціальність, безпеку, екологію, зрілість, духовність, уміння насолоджуватись життям. У дослідженні використано методику «Життєві принципи та цінності», яка є переробленою, скороченою та адаптованою до сучасних реалій версією

«Ціннісного опитувальника» Шварца. Опитування, аналіз та візуалізація результатів проводяться за допомогою цифрових технологій.

Ключові слова: цінності, мотивація, українці, війна, цифрове суспільство.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Швидкі темпи цифровізації формують цінності цифрового суспільства й цифрової людини в умовах глобалізації. Їх актуальність не викликає сумнівів, однак нині для українців, які потерпають від війни, змінюються пріоритети ціннісно-мотиваційної спрямованості. Такі поняття, як цифрова держава, цифрова економіка, цифрова безпека, цифрова освіта хоч і не втратили свого значення, однак тимчасово відійшли на другий план. Для українців нині актуальними є питання виживання й порятунку в умовах війни, підтримання фізичного й психічного здоров'я, соціальної справедливості, дотримання прав людини, захисту національних інтересів тощо. У складні часи в суспільстві посилюється важливість наявності здорових моральних цінностей та світогляду. Саме загальнолюдські цінності об'єднують зараз людей як у реальному, так і у віртуальному світах. Водночас сучасні інформаційно-комунікаційні технології уможливають координацію зусиль усіх людей, зацікавлених у суспільно-політичному, соціально-економічному розвитку та підвищенні рівня добробуту населення.

На основі аналізу останніх досліджень і публікацій виявлено, що одним із найавторитетніших міжнародних досліджень є «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey – WVS), започатковане в 1981 р. професором Мічиганського університету Р. Інглхартом. Воно охоплює 120 країн (майже 95% світового населення). Україна долучилася до цього руху в 1999 р. Останнє дослідження проведено в Україні в 2020 р. За результатами опитування зроблено висновки, що ціннісно-культурне поле українського суспільства характеризується суперечливим і дуже повільним відходом від пострадянських орієнтацій у сферах розбудови державного та політичного устрою, економіки, формування міжособистісних стосунків

тощо. Україна чітко задекларувала європейський шлях розвитку, однак, як свідчать емпіричні дані 2020 р., порівняно з результатами більшості країн ЄС, ціннісно-нормативна система виступає одним з бар'єрів руху в цьому напрямі (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні | Український центр європейської політики, б. д.-б, 2020).

Варто наголосити, що останнім часом опитування щодо важливих для українців життєвих цінностей набувають дедалі більшої популярності. Так, проведене в серпні 2022 р. соціологічною групою «Рейтинг» опитування показало, що в умовах війни цінності українців зазнали лише незначних змін. На високому рівні залишився конформізм, значними є також цінності безпеки й традиційності. Найменше українці цінують багатство як цінність. Однак упродовж останнього року спостерігається зростання підтримки цінностей гедонізму, стимуляції та особливо самостійності. Домінантною для українського суспільства цінністю все ж таки залишається доброта (Ukrinform, 2022).

Ціннісні орієнтації студентської молоді, зокрема духовні цінності молодих українців, дослідив Ю. Пачковський. Автором подано визначення духовних цінностей як соціального явища, що спонукає людину не лише до самовдосконалення, а й до активної світоглядної діяльності, спрямованої на створення власного і неособистісного духовного середовища на засадах культурно-цивілізаційного прогресу людства. (Pachkovskyu, 2022)

Згідно з результатами опитування соціологічної компанії Gradus Research, що проводилося за підтримки Європейського Союзу в партнерстві з Центром економічного відновлення, оприлюдненими в листопаді 2022 р., переважна більшість українців (92%) вважають життя людини найвищою цінністю. У пріоритеті відповідей на запитання, що є найвищою цінністю, виявилися свободи та права людини (89%), взаємна допомога (86%), взаємна довіра (82%) та суспільна злагода (71%). Усі ці дані виглядають логічним підтвердженням сучасних тенденцій в українському суспільстві, зокрема зростання взаємної довіри та альтруїзму, збільшення значущості

суспільних інтересів порівняно з власними тощо. Адже це базові речі для сучасного розвиненого суспільства, тоді як для країни-агресора ані життя людей, ані інші зазначені демократичні принципи цінності не несуть (Ukrinform, 2022, 25.08).

У 2023 р. дослідницька компанія Gradus Research повторила традиційне опитування до Дня Незалежності. Аналіз результатів показав насамперед високий рівень емоційної залученості до життя країни, яке розподіляється на негативні та позитивні аспекти. Найбільш акцентованими негативними аспектами є небезпека, непрозорість і нечесність, що призводить до відчуття нещастя та суму. Війна додала до цього полюсу ще сприйняття життя в Україні як руйнацію. Проте кожна критично мисляча людина намагається нині вибудувати хоч яку-небудь стійку позицію. Відтак позитивний полюс теж демонструє свою сталість та силу – це активна участь у житті країни та відчуття прогресивності попри важкі випробування війни. Також до цього полюсу відносяться відчуття людяності, волі та гідності (Близнюк, Злобіна, 2023).

Виявленню психолінгвістичних моделей експлікації життєвих цінностей українців різного віку (від 18 до 65+) під час широкомасштабної агресії Росії проти України в означений період присвячено дослідження О. Холода. Автор зазначає, що «на четвертому місяці російської агресії проти України дві третини досліджуваних віком від 18 до 55 років повністю (на 100%) змінили парадигму життєвих цінностей ймовірно під впливом медійної медіатизації, що була стимульована російською агресією проти України». (Kholod, 2023b, с. 206).

Означену ідею ми можемо підтвердити власними спостереженнями з позиції кризового консультанта на лінії психологічної підтримки українців, окрім України, у 21 європейській країні. (Palii та ін., 2023). Ціннісні налаштування українців зазнали чималих змін з початком повномасштабної війни.

Незважаючи на популярність означеної тематики, зауважимо, що системних наукових досліджень з цього питання саме після лютого 2022 р. нині обмаль. З огляду на актуальність проблеми й нагальну потребу її розв'язання саме цю прогалину ми намагаємося заповнити.

Метою та завданням статті є висвітлення закономірностей щодо ціннісних пріоритетів українців у період воєнного стану в Україні, а також ознайомлення з результатами пілотного дослідження динаміки цих пріоритетів залежно від віку та приналежності до певних професійних спільнот.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо цінностей освітян, то опосередковано про них свідчать результати наших попередніх досліджень, присвячених стратегіям психологічної стійкості. Віра в ЗСУ, у незламність українського духу, в перемогу України – це те, що допомагає освітянам працювати в ці складні часи (Banit, Merzliakova, 2023). Важливо не тільки розуміти ключові цінності освітян, а й розвивати їх (Мерзлякова, Сабол, 2022).

Методологія дослідження. Дослідження здійснюється в рамках розробленої нами програми «Коди резильєнтності. Психологічна робота з освітянами під час війни». Результати попередніх етапів висвітлено у працях Banit, Merzliakova, 2023; Palii, 2023. На цьому етапі ми використовуємо методику «Життєві принципи та цінності», яка є переробленою, скороченою та адаптованою до сучасних реалій версією «Ціннісного опитувальника» Шварца. Вона містить 60 пунктів, з яких 30 стосуються життєвих принципів особистості і ще 30 характеризують психологічні якості особистості. Ці ціннісні орієнтації, у свою чергу, об'єднані в три групи – індивідуальні, соціальні та інтегративні ціннісні налаштування. Дослідження проводилось упродовж 2022-2023 рр. У дослідженні взяли участь 453 особи. Це переважно учасники тренінгів з розвитку резильєнтності, що проводились автором у режимах офлайн та онлайн. За алгоритмом цієї методики мали можливість пройти всі охочі,

оскільки її було викладено у вільний доступ (Життєві принципи ..., 2022).

Результати кількісного аналізу. У таблиці 1 зазначено окремі характеристики вибірки респондентів – вік, приналежність до певної професійної спільноти.

Таблиця 1

Розподіл вибірки за ознаками віку та професійної приналежності

Професійна група	% в загальній вибірці	Вікова група	% в загальній вибірці
Учень	10%	20 та менше років	35%
Студент	25%	21-30 років	27%
Психолог	9%	31-40 років	16%
Вчитель	16%	41-50 років	10%
Керівна чи адміністративна ланка	10%	51-60 років	7%
Інша педагогічна спеціальність	10%	61 та більше років	5%
Інша не педагогічна спеціальність	20%		

Джерело: узагальнено автором.

Як видно з таблиці, переважна частина вибірки – це молоді люди до 20 років (35%), що є учнями та студентами. Серед вікових діапазонів наступну за чисельністю вибірку становлять особи від 21 до 30 років (27%). Отже, більшість респондентів дослідження – це відносно молоді представники суспільства. Половину вибірки становлять учасники наших заходів з розвитку психологічної резильєнтності – студенти (25%) та шкільні вчителі (16%). Інші педагогічні спеціальності становлять 10%. Щодо статі, то переважна кількість респондентів це жінки – 80% і відповідно 20% – чоловіки. Вважаємо також за необхідне зазначити, що дослідження охопило практично всі регіони України. Респонденти є представниками таких регіонів: Київ – 12%; центр і північ України – 63%; схід і південь – 14%; західні регіони – 10%; освітяни за кордоном – 1%.

Результати якісного аналізу. Як уже було зазначено, ціннісно-мотиваційну спрямованість респондентів в найбільш узагальненому вигляді

представлено трьома категоріями налаштувань – індивідуальні, суспільні та інтегративні. У таблиці 2 відображено середні значення показників усіх трьох категорій ціннісних налаштувань для представників різних професійних груп. Мінімальний можливий бал за кожною шкалою – 0, максимальний можливий бал – 40.

Таблиця 2

Середні значення індивідуальних, суспільних та інтегративних налаштувань у різних професійних групах (min=0; max=40)

Професійна група	Індивідуальні налаштування	Суспільні налаштування	Інтегративні налаштування
Вчитель	23,9	22,8	27,2
Психолог	24,8	20,9	25,5
Інша педагогічна спеціальність	23,9	21,4	23,7
Інша не педагогічна спеціальність	23,1	18,8	23,8
Керівна чи адміністративна ланка	21,8	19,5	23,4
Студент	24,1	19,5	24,2
Учень	23,6	20,1	24,0
<i>Середнє</i>	23,6	20,3	24,7

Джерело: узагальнено автором.

Як видно з таблиці 2, всі види налаштувань для різних професійних груп містяться в діапазоні середнього рівня – між 20 і 30 балами. Найвище середнє значення має показник інтегративних налаштувань, що охоплює такі складові, як соціальна культура, духовність, зрілість, безпека та екологія. Професійні групи, де такі налаштування мають найбільше значення – це група шкільних учителів та психологічна спільнота. Індивідуальні налаштування мають дещо нижчий показник, що переважає серед інших у професійній групі вчителів та студентів. Складовими індивідуальних налаштувань є самовизначення, стимулювання, мотивація, досягнення, насолода. Найменші значення виявлено для суспільних налаштувань. Найвищий показник серед інших професійних груп показника суспільних налаштувань стосується вчителів. Одночасно всередині цієї групи показник суспільних налаштувань нижчий від двох інших показників інтегративних та індивідуальних налаштувань. Складові суспільних

налаштувань – це соціальність, соціальний вплив, обмежувальний конформізм, підтримка традицій. З таблиці 2 видно, що найменш впливовими зазначені суспільні налаштування є в групах представників не педагогічних спеціальностей, студентів та адміністративної ланки.

На основі цих даних можна зробити попереднє припущення, що суспільні налаштування, які передбачають певний конформізм та вірність традиціям, стають дедалі менш популярними в суспільстві. Професійна група, яка переважно підтримує такі налаштування – це вчителі. Разом з тим «агентами змін» виступають представники непедагогічних спеціальностей, керівники і студенти. Студенти мають більш високі індивідуальні налаштування, як і група психологів. Це свідчить про підвищений інтерес молоді до власного внутрішнього світу, професійного й життєвого самовизначення та самореалізації. Загальну тенденцію переваги інтегративних налаштувань очолює група вчителів. Це опосередковано свідчить про резонанс у сфері ціннісних орієнтацій між освітньою системою та іншими професійними групами.

Простежимо, як різні ціннісні налаштування змінюються з віком. Графіки на рис. 1 та рис. 2 наочно демонструють динаміку індивідуальних, суспільних та соціальних налаштувань з підвищенням віку респондентів. Для кращої візуалізації на вертикальну вісь винесено не всю можливу шкалу балів (від 0 до 40), а лише той діапазон балів, що отриманий у процесі дослідження.

Перше, що ми бачимо в графіках динаміки ціннісних налаштувань залежно від віку респондентів, – це незначне зниження середніх показників усіх трьох категорій ціннісних налаштувань із наближенням до вікової позначки 40 років. Можливо, графіки відображають відому кризу середнього віку, про яку йдеться у багатьох дослідженнях. Цікаво, що індивідуальні налаштування залишаються майже на тому самому рівні після цього складного вікового періоду. Одночасно показники суспільних та

інтегративних налаштувань піднімаються вгору. Таке спостереження дає

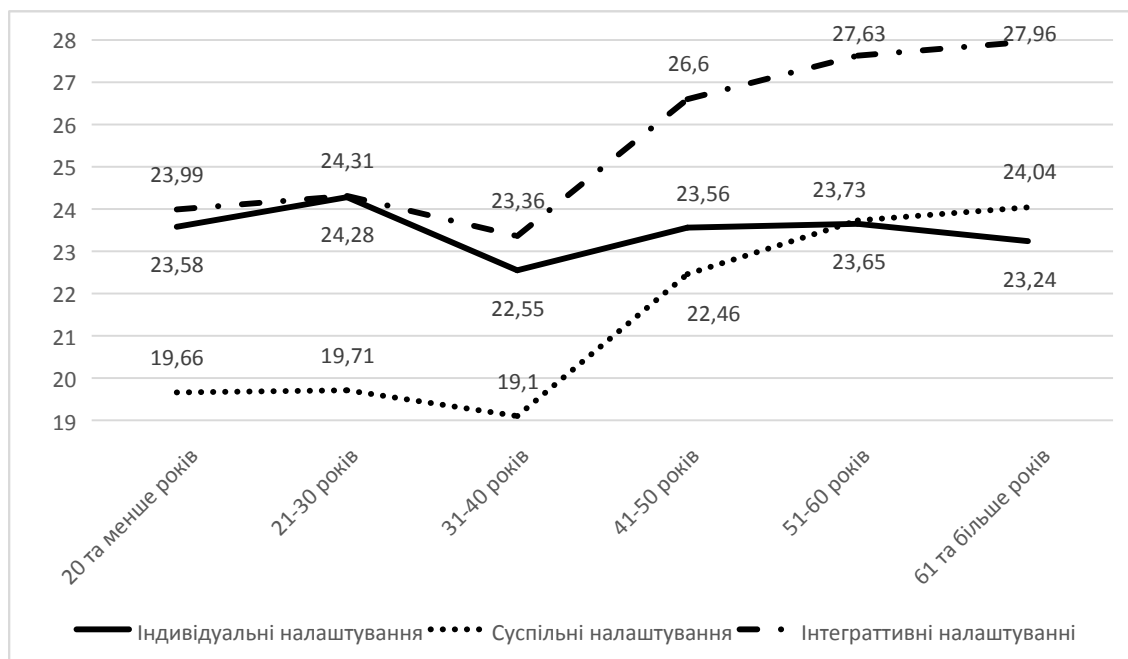

Рис.1. Динаміка ціннісних налаштувань залежно від віку респондентів. Джерело: узагальнено автором.

змогу зробити припущення щодо зростання важливості колективних, суспільних цінностей після проходження кризи середнього віку. Також помітно, що інтегративні налаштування лідирують у всіх вікових періодах. Щодо суспільних налаштувань, то їх показник постійно залишається найменшим, і лише після 60 років суспільні налаштування переважають над індивідуальними.

Ми провели також кореляційний аналіз взаємозв'язків ціннісних налаштувань від віку респондентів за допомогою методу непараметричних кореляцій із застосуванням коефіцієнта Спірмена. Аналіз показав кореляційний зв'язок на рівні високого ступеня значущості (0,01) для показників суспільних налаштувань (0,172**) та інтегративних налаштувань (0,165**).

Для кращого розуміння того, що саме відбувається з віком для різних ціннісних налаштувань, переглянемо графіки окремих складових кожного налаштування.

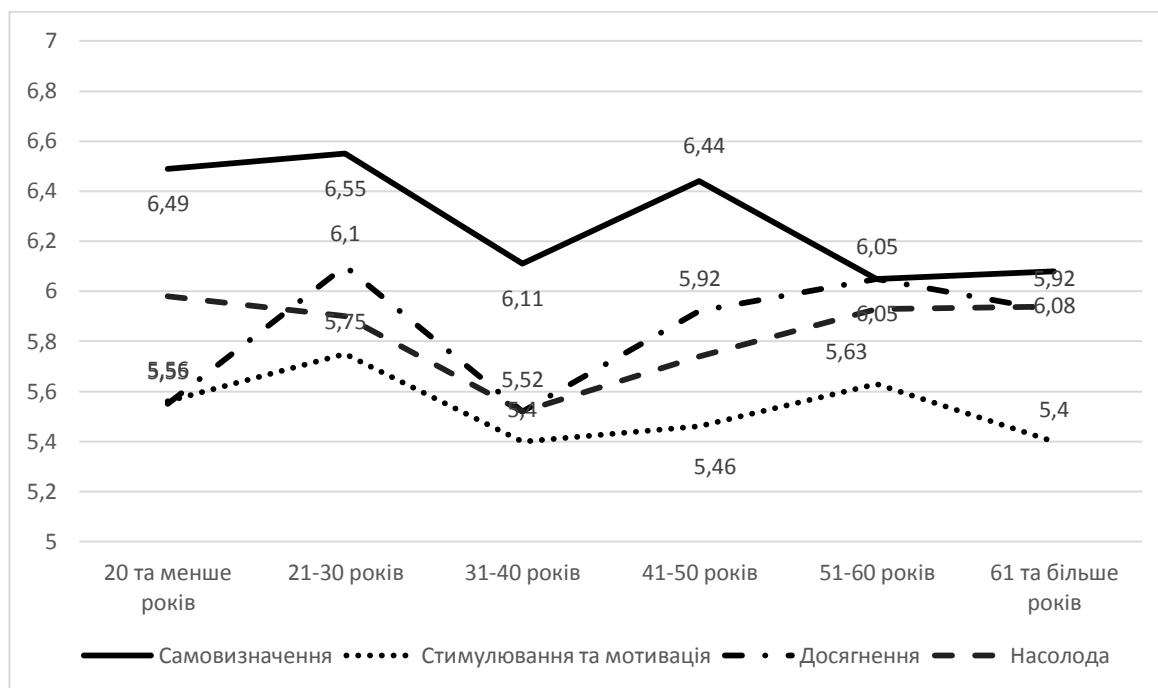

Рис. 2. Динаміка індивідуальних налаштувань залежно від віку респондентів.
Джерело: узагальнено автором.

Перше, що ми бачимо під час перегляду графіків – це перевага складової «самовизначення» практично на всіх вікових проміжках. Лише після 50 років показники цієї складової вирівнюються за значенням з показниками «Досягнення» і «Насолода». При цьому всі три показники мають незначне зниження в період 40 років. Тобто можна говорити про вплив кризи середнього віку на незначне зниження показників індивідуальних налаштувань. Додамо, що за кореляційним аналізом визначено кореляційний зв'язок з віком респондентів лише індивідуальне налаштування «Самовизначення» на рівні 0,05 – r -Спірмена дорівнює -0,89. Тобто можна припустити вплив важливості самовизначення з віком (зворотний кореляційний зв'язок), що видається цілком логічним. Одночасно з віком спостерігається підвищення ролі налаштувань на досягнення та насолоду. Складова «Стимулювання та мотивація» має найнижчі показники по всій шкалі віку, а динаміка вікових змін майже не помітна.

Щодо складових суспільних налаштувань, то динаміку їх змін

залежно від віку респондентів відображено на графіку (рис.3).

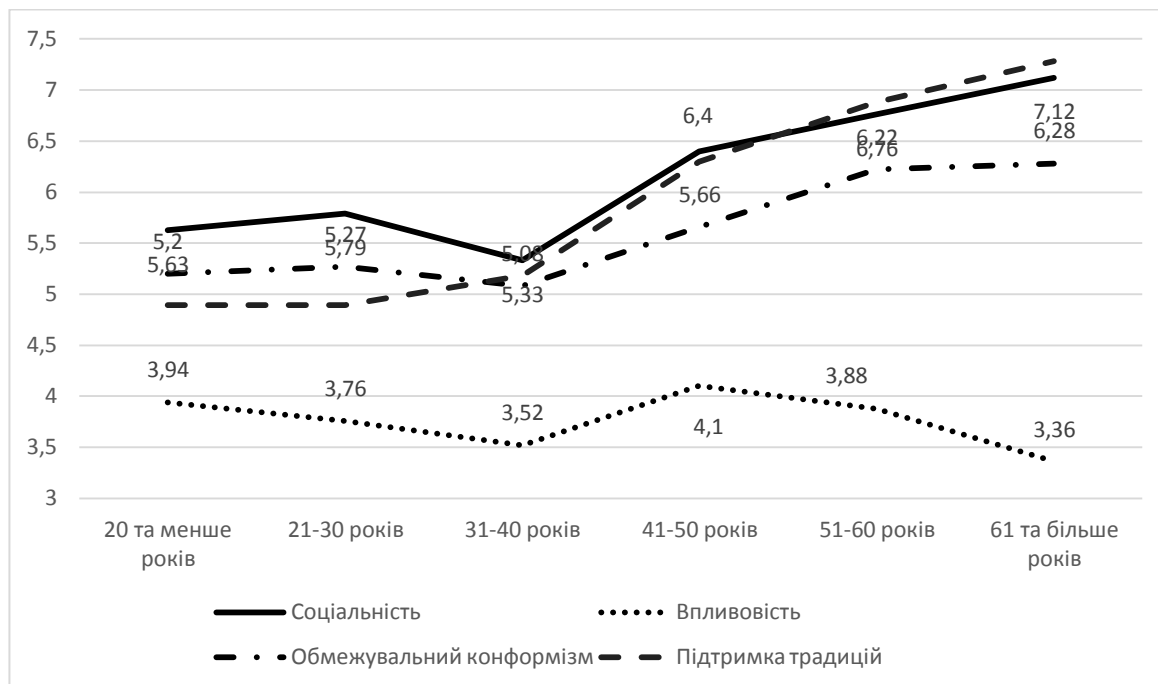

Рис. 3. Динаміка суспільних налаштувань залежно від віку респондентів.
Джерело: узагальнено автором.

Як бачимо з графіка лідером серед соціальних налаштувань є складова «Соціальність». Динаміка складових «Підтримка традицій» та «Обмежувальний конформізм» є майже однаковою. Слід зазначити, що виявлено кореляційний зв'язок на рівні значущості 0,01 для зазначених трьох складових – «Соціальність» (r -Спірмена дорівнює 0,141), «Підтримка традицій» (r -Спірмена дорівнює 0,270) та «Обмежувальний конформізм» (r -Спірмена дорівнює 0,122). Тобто з підвищенням віку респондентів підвищується значення цих ціннісних налаштувань. Щодо складової «Впливовість», то вона є найменшою серед інших показників соціальних налаштувань і практично не змінюється з віком. Можливо, така стабільність пов'язана зі специфікою вибірки – для молодих людей це переважно учні чи студенти, для більш старших – це високий відсоток освітян.

Графіки на рис. 4 демонструють вікову динаміку інтегративних налаштувань.

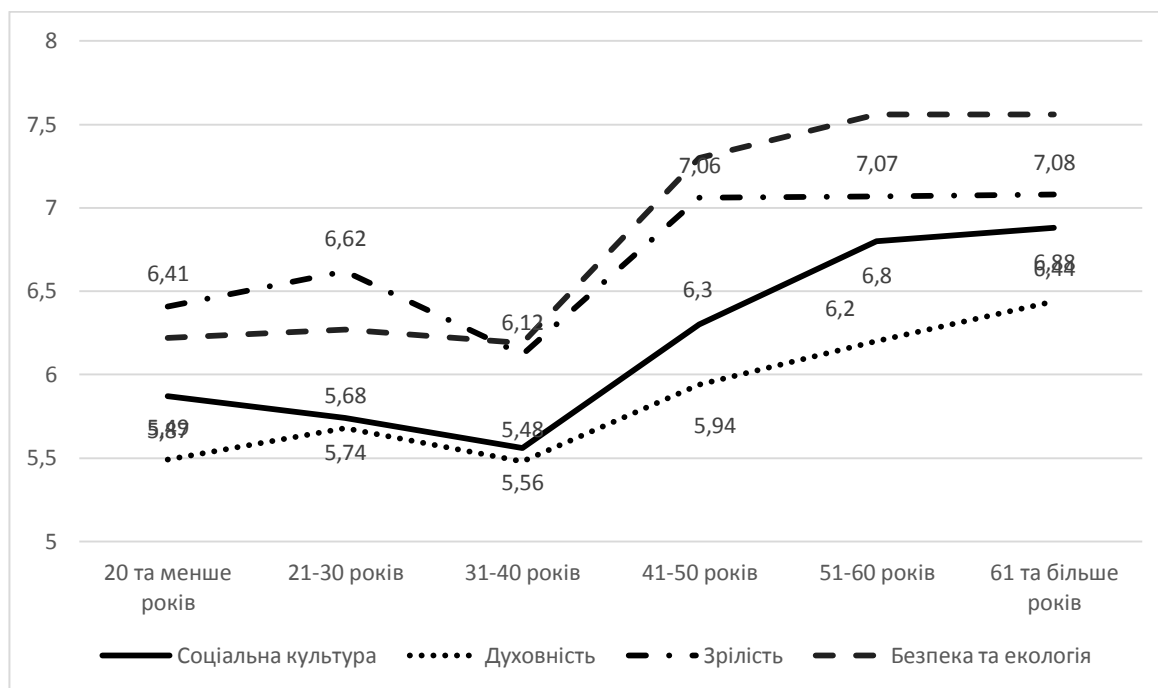

Рис. 4. Динаміка суспільних налаштувань залежно від віку респондентів.
Джерело: узагальнено автором.

Цікаво, що для молодих людей (до 40 років) лідером є складова «Зрілість». Далі на перше місце виходить складова «Безпека та екологія». Складові «Соціальна культура» і «Духовність» мають схожу динаміку та зіставлені за значеннями. Кореляційний зв'язок з показниками віку виявлено для складової «Безпека та екологія» на рівні значущості 0,01 (r -Спірмена дорівнює 0,206). Для інших складових на рівні значущості 0,05: «Зрілість» – r -Спірмена дорівнює 0,92; «Соціальна культура» – r -Спірмена дорівнює 0,92), «Духовність» – r -Спірмена дорівнює 0,11). Отже, всі складові інтегративних налаштувань мають високий вплив з віком. Зрілість і відчуття безпеки є найважливішими налаштуваннями для всіх вікових груп.

Що стосується гендерних відмінностей, то чоловіки мають дещо вищі середні значення за такими ціннісно-мотиваційними орієнтаціями, як активність, мотивація, впливовість. Жінки мають вищі показники за такими ціннісно-мотиваційними налаштуваннями, як насолода, соціальність, підтримка традицій, духовність, зрілість, безпека та екологія. Майже однаковими є середні значення для вибірки чоловіків і жінок за такими

складовими ціннісних налаштувань як самовизначення, досягнення, обмежувальний конформізм, соціальна культура.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що опитування, аналіз та візуалізацію результатів проведено за допомогою цифрових технологій.

На основі здобутих результатів можна констатувати, що інтегративні налаштування, що містять такі складові, як соціальна культура, духовність, зрілість, безпека та екологія, є найважливішими для всіх вікових груп респондентів. Після 40 років показники таких налаштувань помітно зростають. Професійними групами, в яких такі налаштування мають найбільші показники, є вибірка вчителів і психологів.

Індивідуальні налаштування, що охоплюють складові самовизначення, стимулювання, мотивації, досягнення, насолоди, мають приблизно однакові показники для всіх вікових груп. Щодо професійних груп вибірки, то найбільш індивідуальними є налаштування в групах вчителів і студентів.

Для суспільних налаштувань, які мають найменші показники в цілому, характерним є певна вікова динаміка підвищення показників з віком, особливо після 40 років. Професійною групою, в яких таких налаштувань виявлено найбільше, є шкільні вчителі. Криза середнього віку впливає на ціннісні налаштування респондентів, що помітно за більшістю показників ціннісних налаштувань.

Найважливішими для всіх професійних і вікових груп є такі ціннісно-мотиваційні спрямованості: самовизначення (індивідуальні налаштування), соціальність (суспільні налаштування) та зрілість (інтегративні налаштування). Тобто переважна більшість респондентів бажають визначити власне місце і роль у суспільстві й усвідомлено це реалізувати. Щодо гендерної відмінності ціннісних налаштувань, то для чоловіків більш важливими є активність, мотивація, впливовість, а жінки частіше орієнтовані на соціальність, безпеку, екологію, зрілість, духовність, уміння насолоджуватись життям.

Перспективою подальших досліджень може бути питання впливу ціннісних налаштувань українців на їхню здатність опиратися стресу війни та долати його.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Близнюк, Є., Злобіна, О. (2023, 24 серпня). Активність. Людяність. Воля. Гідність. Як змінилося життя українців за роки Незалежності. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/24/7416920/>
- Життєві принципи та цінності. (2022). Online Test Pad. <https://onlinetestpad.com/ua/test/1662307-zhittevi-principi-ta-cinnosti>
- Загородній, М. (2022, 24 серпня). Які життєві цінності важливі для українців? Опитування. *Українська правда*. Життя. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/24/250154/#:~:text=Однак%20такі%20цінності,%20які%20самостійність,%20конформізму,%20універсалізму%20і%20доброті.>
- Мерзлякова, О., & Сабол, Д. (2022). КОДи життєстійкості. Психологічна робота з освітянами під час війни. *Простір арт-терапії*: зб. наук. праць, 1 (31), 62–74. <https://lib.iitta.gov.ua/736360/1/VNIASO-AHSEduSci-RB17-2023-110-124.pdf>
- Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. | Український центр європейської політики. (б. д.-а). *Український центр європейської політики*. <https://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>
- Banit, O., & Merzliakova, O. (2023). Identification the key strategies of resilience of Ukrainian teachers in the conditions of war. *EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society*, (1), 4–23. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.1.01>
- Kholod, O. (2023). Psycholinguistic Models of Explanation Vital Values of Ukrainians. *PSYCHOLINGUISTICS*, 33(1). <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2023-33-1-190-211>
- Palii, V., Velykodna, M., Pereira, M., McElvaney, R., Bernard, S., Klymchuk, V., Burlachuk, O., Lupis, A. A., Diatel, N., Ireland, J. L., McNeill, K., Scarlet, J. L., Jaramillo-Sierra, A. L., Khoury, B., Sánchez Munar, D. R., Hedlund, S. L., Flanagan, T., LeBlanc, J., Agudelo Velez, D. M., & Gómez-Maquet, Y. (2023). The experience of launching a psychological hotline across 21 countries to support Ukrainians in wartime. *Mental Health and Social Inclusion*. <https://doi.org/10.1108/mhsi-04-2023-0040>
- Pachkovskyy, Y. (2022). Spiritual values of university students in contemporary Ukrainian society: a sociological discourse. In *Metamorphoses of Religion and Spirituality in Central and Eastern Europe* (pp. 159–174). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003271994-14>
- Ukrinform. (2022, 25 жовтня). Людське життя вважають найвищою цінністю 92% українців. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3600903-ludske-zitta-vvazaut-najvisou-cinnistu-92-ukrainsiv.html>

REFERENCES

- Blyznyuk, YE., Zlobina, O. (2023, August 24). Aktyvnist. Lyudyanyist. Volya. Hidnist. Yak zminylosya zhyttya ukrayintsiv za roky Nezalezhnosti. *Ukrayinska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/24/7416920/> [in Ukrainian].
- Zhyttievi pryntsypy ta tsinnosti. (2022). |Online Test Pad.

- <https://onlinetestpad.com/ua/test/1662307-zhittevi-principi-ta-cinnosti> [in Ukrainian].
- Zahorodniy, M. (2022, August 24). *Yaki zhyttyevi tsinnosti vazhlyvi dlya ukrayintsiv? Opytuvannya. Ukrayinska pravda. Zhyttya.* <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/24/250154/#:~:text=Однак%20такі%20цінності,%20які%20самостійність,%20конформізму,%20універсалізму%20і%20доброти> [in Ukrainian].
- Merzliakova, O., Sabol, D. (2022). KODy zhyttestytkosti. Psykholohichna robota z osvityanamy pid chas viyny. *Prostir art-terapii: zbirnyk naukovykh prats*, 1 (31), 62–74. <https://lib.iitta.gov.ua/736360/1/VNIASO-AHSEduSci-RB17-2023-110-124.pdf> [in Ukrainian].
- Svitove doslidzhennya tsinnostey 2020 v Ukrayini.* | Ukrainyskyi tsentr yevropeiskoi polityky. (n. d.). Ukrayinskyi tsentr yevropeiskoi polityky. <https://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>. [in Ukrainian].
- Banit, O., & Merzliakova, O. (2023). Identification the key strategies of resilience of Ukrainian teachers in the conditions of war. *EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society*, (1), 4–23. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.1.01>.
- Kholod, O. (2023). *Psycholinguistic Models of Explanation Vital Values of Ukrainians.* *Psycholinguistics*, 33(1). <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2023-33-1-190-211>.
- Palii, V., Velykodna, M., Pereira, M., McElvaney, R., Bernard, S., Klymchuk, V., Burlachuk, O., Lupis, A. A., Diatel, N., Ireland, J. L., McNeill, K., Scarlet, J. L., Jaramillo-Sierra, A. L., Khoury, B., Sánchez Munar, D. R., Hedlund, S. L., Flanagan, T., LeBlanc, J., Agudelo Velez, D. M., & Gómez-Maquet, Y. (2023). The experience of launching a psychological hotline across 21 countries to support Ukrainians in wartime. *Mental Health and Social Inclusion*. <https://doi.org/10.1108/mhsi-04-2023-0040>.
- Pachkovskyy, Y. (2022). *Spiritual values of university students in contemporary Ukrainian society: a sociological discourse.* In *Metamorphoses of Religion and Spirituality in Central and Eastern Europe* (pp. 159–174). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003271994-14>.
- Ukrinform. (2022, 25.10). *Liudske zhyttia vvazhaiut naivysshchoiu tsinnistiu 92% ukraintsiiv. Ukrinform – aktualni novyny Ukrainy ta svitu.* <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3600903-ludske-zitta-vvazaut-najvisou-cinnistu-92-ukrainciv.html> [in Ukrainian].

Olena Merzliakova,

Ph.D., Senior Researcher of Department of Scientific
Information-Analytical Support of Education of V. O. Sukhomlynskyi
State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-4035-9144

e-mail: olena.merzliakova@gmail.com

VALUE-MOTIVATIONAL ORIENTATION OF UKRAINIANS IN THE MILITARY CONDITIONS OF THE DIGITAL SOCIETY

Abstract. The article highlights the results of a pilot study of the value-motivational orientation of Ukrainians in the military conditions of the digital society. The regularities regarding the value positions of Ukrainians and their dynamics depending on age and belonging to certain professional communities have been revealed. It was found that the integrative settings, which include the

components: social culture, spirituality, maturity, safety and ecology, are the most important components for all age groups of respondents. After 40 years, the indicators of such settings increase noticeably. Professional groups where such settings have the highest rates are a sample of teachers and psychologists. Individual settings, including the components of self-determination, stimulation and motivation, achievement, enjoyment, have approximately the same indicators for all age groups. Regarding professional groups, the highest rates of individual settings are found in the groups of teachers and students. Societal value-motivational settings, which have the lowest rates overall, have some age dynamics of increasing rates after age, especially 40 years. School teachers are the professional group where such a setting is found the most. The midlife crisis affects respondents' value settings.

This is noticeable by the greater number of indicators of value settings. The most important for all professional and age groups are the following value-motivational orientations: self-determination (individual settings), sociability (societal settings) and maturity (integrative settings). That is, the vast majority of respondents want to change their own place and role in society and consciously implement it. Regarding the gender difference in value settings, for men there is more activity, motivation, influence; more often, women are oriented towards sociality, safety and ecology, maturity, spirituality, the ability to enjoy life. The research uses the "Life Principles and Values" methodology, which is a modified, shortened and adapted to modern realities version of Schwartz's "Value Questionnaire". The survey, analysis and visualization of the results is carried out with the help of digital technologies.

Keywords: values, motivation, Ukrainians, war, digital society.

Сніжана Тарнавська,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,

м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0981-939X

e-mail: tarnavskasv@ukr.net

**ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОСТАТІ О. В. ДУХНОВИЧА (1803–1865)
В ЕЛЕКТРОННОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНОМУ
РЕСУРСІ «ВИДАТНІ ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ ТА СВІТУ»**

Анотація. Висвітлено значення електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» в інтеграції і поширенні педагогічного біографічного знання. Презентовано персональну сторінку Духновича Олександра Васильовича (1803–1865) – українського педагога, письменника, організатора народної освіти на Закарпатті, громадського діяча, просвітителя, священника, автора шкільних підручників, першого у Західній Україні систематизованого посібника з педагогіки для народних вчителів, засновника 71-ї школи. Розкрито структуру сторінки, яка складається із тематичних рубрик, відображено їхнє змістове наповнення. Зокрема, у рубриці «Біографія» представлено відомості про життєвий і творчий шлях О. В. Духновича; рубрика «Бібліографія праць О. В. Духновича» презентує творчий доробок вченого; рубрика «Бібліографія публікацій про життя та діяльність О. В. Духновича» містить розвідки дослідників, які студіювали життєвий шлях і творчу спадщину педагога; у рубриці «Повнотекстові документи» розміщено цифрові копії педагогічних творів О. В. Духновича, що зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; рубрики «Фотогалерея» та «Ушанування пам'яті» містять фотоматеріали, які візуалізують образ педагога, демонструють заходи для збереження його імені. Зазначено, що важливу роль у популяризуванні постаті й творчого доробку О. В. Духновича в інформаційному середовищі відіграють онлайн-проекти «Ми стоїмо на плечах наших попередників: видатні педагоги-ювіляри» та «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!». Аргументовано вагомий джерельний потенціал інформаційного контенту представленої сторінки у здійсненні історико-педагогічних досліджень, присвячених вивченню життєтворчого шляху О. В. Духновича.

Ключові слова: О. В. Духнович, педагог, народна педагогіка, педагогічна біографіка, електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу», ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Боротьба українського народу за територіальну цілісність і державну незалежність, потужна хвиля національно-культурного відродження, активні державотворчі процеси зумовили зміни в пріоритетних напрямках розвитку освіти й науки. Реформування науково-освітнього простору спонукає до переосмислення історичного досвіду з позицій сьогодення, звернення до творчого надбання відомих українських освітян, педагогів, учених, які зробили вагомий внесок у розвиток національної освіти й педагогічної думки України. Відродження історичної пам'яті, повернення забутих імен в українське суспільство та збереження їх для прийдешніх поколінь постає важливим завданням у зміцненні й розвитку української державності. Паралельні процеси глобальної цифровізації суспільства вимагають створення електронних науково-освітніх ресурсів для задоволення інформаційних запитів у дистантному форматі, що надзвичайно актуально в сучасних умовах дистанційного навчання та віддаленої роботи. Вагоме значення у формуванні цифрових ресурсів серед інших установ належить бібліотекам як науковим і культурно-освітнім осередкам.

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) відіграє важливу роль в інтеграції та поширенні педагогічного біографічного знання (Березівська, 2015; Березівська, 2022; Березівська & Деревянко, 2020; Berezivska et al., 2020; Berezivska et al., 2022). Із 2008 р. фахівці установи активно розвивають електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу», який представлено на вебпорталі ДНПБ (<http://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/>). Пропонований ресурс, як зазначає його науковий керівник, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор ДНПБ Л. Д. Березівська, «сприяє задоволенню інформаційних потреб сфери освіти, педагогіки в історико-біографічній інформації, поглибленню знання

про життя та діяльність, погляди та світоглядні цінності педагогів і освітян минулого, поширенню демократичних і гуманістичних ідей про розвиток української і зарубіжної освіти» (Березівська, 2022, с. 10). Ресурс містить персональні сторінки, присвячені українським та зарубіжним педагогам. Кожна сторінка має тематичні рубрики, в яких представлено біографію освітнього діяча, бібліографію його праць та публікацій про нього, окремі повнотекстові документи, фотоматеріали й відомості про вшанування пам'яті. Враховуючи наукові здобутки української та зарубіжної науки, ресурс постійно удосконалюють (створюють нові сторінки, систематично поповнюють наявні), завдяки цьому він не втрачає актуальності і затребуваності. Нині тут представлено відомості про понад 80 персоналій, серед яких видатний педагог, освітній діяч Закарпаття Олександр Васильович Духнович (1803–1865).

Цього року виповнилося 220 років із дня народження О. В. Духновича. Важливо, що відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» (від 17.12.2021 № 1982-IX, <https://ips.ligazakon.net/document/t211982?an=346>) цю ювілейну дату українське суспільство відзначало на державному рівні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Різні аспекти формування і розвитку електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу», який акумулює матеріали про життя, діяльність та творчу спадщину українських і закордонних педагогів, освітніх діячів, відображено у численних розвідках науковців ДНПБ, зокрема, Л. Д. Березівської, Є. Ф. Демиди, О. П. Міхна, Т. С. Павленко, О. П. Пінчук, Х. В. Середи, С. М. Хопти, Н. О. Якобчук та ін. Однак інформаційний контент сторінки О. В. Духновича потребує подальшого представлення в науково-освітньому середовищі з метою популяризування постаті педагога, який зробив вагомий внесок у розвиток української освіти.

Мета та завдання статті. Презентувати сторінку Олександра Васильовича Духновича (1803–1865) в електронному інформаційно-

бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу», розкрити її структуру й змістове наповнення; проаналізувати окремі праці педагога із фонду ДНПБ; схарактеризувати значення інформаційного контенту сторінки для розвитку сучасного освітньо-наукового простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед відомих культурно-освітніх діячів, представлених в електронному ресурсі «Видатні педагоги України та світу», помітне місце посідає Олександр Васильович Духнович (24.04.1803, с. Тополя на Пряшівщині (Австрія), нині – Гуменський округ, Словаччина – 30.03.1865, м. Пряшів) – український педагог, письменник, організатор народної освіти на Закарпатті, громадський діяч, просвітитель, священник, автор шкільних підручників, першого у Західній Україні систематизованого посібника з педагогіки для народних вчителів, засновник 71-ї школи, Товариства Івана Хрестителя, що мало на меті допомагати здібним, але незаможним гімназистам (Ярмаченко, 2008). Педагог пропагував ідеї народності в освіті та необхідності організації освітнього процесу на засадах «народної педагогіки» (першим ввів на Закарпатті цей термін). Народність школи, на його думку, полягала у створенні школи з рідною мовою викладання та національним змістом освіти (Ступарик, 2005). О. В. Духнович (2006b) активно боровся проти зугорщення Закарпаття, сприяв самоствердженню свого народу, закликав учителів розвивати в учнів почуття патріотизму:

На совість учителеві хай буде покладено і те, щоб в дітях збудив народолобство і в серцях їх засвітив любов до своєї народності, бо людина без народності подібна блукаючому вовкові, для якого всякий ліс, де він їжу знаходить, є батьківщиною. Перший обов'язок людини є – до бога, другий же до свого народу. Для цього хай навчить дітей заради забави тим народним пісням, що знаходяться в збірці пісень і в альманахах. Бо народні пісні приносять велику користь: людина відчуває власне краще чужого і збуджується в ній дух народолобства.

Бо кров не можна приховати, а народ наш є нам найближчим і рідним.
(с. 44)

Вебсторінку «Духнович Олександр Васильович» створено в 2013 р. З того часу її систематично поповнювали новою актуальною інформацією. Цьогоріч у межах виконання наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному науково-освітньому просторі України» (2023–2025 рр., науковий керівник – професор Л. Д. Березівська) удосконалено структуру і розширено зміст сторінки. Її впорядковано за окремими тематичними рубриками, в яких систематизовано відповідний інформаційний контент.

Рис. 1. Сторінка «Духнович Олександр Васильович» (<http://dnpb.gov.ua/ua/informat-siyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/dukhnovych-o-v/>)

У рубриці «Біографія» розміщено наукову розвідку професора Б. М. Ступарика, де представлено відомості про життєвий і творчий шлях О. В. Духновича, висвітлено його педагогічні погляди та ідеї, окреслено внесок у розвиток народного шкільництва на Закарпатті (Ступарик, 2005). Дослідник зазначав, що творчість О. В. Духновича охоплює різні галузі – літературознавство, мовознавство, педагогіку, історію і філософію, взаємовплив слов'янських культур, і хоча вся творча спадщина має просвітньо-педагогічний характер, найціннішим є педагогічний доробок. Свою розвідку Б. М. Ступарик (2005) завершив такими словами:

Олександра Васильовича Духновича називають Будителем, Просвітителем. Його багатогранна діяльність як ученого, культурно-освітнього і громадсько-політичного діяча слугувала розвитку науки й культури краю, захистові національних інтересів народу. Він самовіддано служив рідній землі: виховував інтелігенцію, будив народну свідомість, а тому навіки вписаний у літопис рідної землі. (с. 275)

Рубрика «Бібліографія праць О. В. Духновича» презентує його творчий доробок, де, зокрема, відображено погляди на організацію і здійснення освітнього процесу, завдання та роль вчителя у вихованні молодого покоління тощо. Серед пропонованих праць варто згадати буквар «Книжиця читалная для начинающих» (1847), який вийшов друком раніше за «Читанку для малих дітей» М. С. Шашкевича і «Букварь южнорусский» Т. Г. Шевченка і був кілька разів перевиданий (Ступарик, 2005).

У рубриці «Бібліографія публікацій про життя та діяльність О. В. Духновича» представлено низку наукових, науково-популярних і публіцистичних праць вчених, журналістів, письменників, які студіювали життєвий шлях та творчу спадщину педагога. Постать О. В. Духновича викликала значний інтерес у таких дослідників, як М. І. Алмашій, Ю. А. Бача, О. Д. Гаврош, Д. Д. Данилюк, С. І. Жупанин, М. Б. Євтух, О. В. Машталер, В. Л. Микитась, Ф. І. Науменко, М. І. Ричалка, О. М. Рудловчак, Б. М. Ступарик, В. В. Туряниця, Д. М. Федака, О. Й. Фізеші й ін. Особливої уваги варта дисертація М. П. Тимчик «Педагогіка Олександра Духновича в контексті суспільних і соціокультурних змін на Закарпатті у ХІХ столітті». У дослідженні подано теоретичні та історико-педагогічні узагальнення педагогічної спадщини Олександра Духновича; проаналізовано її зміст, уточнено періодизацію і виокремлено періоди освітньої діяльності педагога, запропоновано вирішення наукового завдання щодо систематизації його педагогічного

доробку; схарактеризовано О. В. Духновича як ідеолога релігійно-педагогічного напрямку в педагогічній думці Закарпаття; обґрунтовано тлумачення духовної педагогіки мислителя як теорії і практики виховання молоді, виокремлено принципи і духовні цілі, покладені в її основу (Тимчик, 2020).

Рубрика «Повнотекстові документи» містить цифрові копії окремих педагогічних творів О. В. Духновича. Зокрема, тут можна побачити перший у Західній Україні підручник з педагогіки для народних учителів «Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ. Часть 1. Педагогія общая», видана у Львові 1857 р. Праця зберігається у фонді ДНПБ, а її цифрова копія доступна в електронній бібліотеці установи (<http://194.44.28.246/dcvisu/documents/visu/268>). «Народная педагогія...» становить 12 глав, у яких автор говорить про якості та завдання вчителя, шкільний порядок, організацію навчального процесу тощо (Духнович, 1857). Також у рубриці представлено уривки із зазначеної праці вченого, розміщені в хрестоматії «Педагогіка» (<http://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/dukhnovych-o-v/povnotekstovi-dokumenty/>).

Рис. 2. Праця О. В. Духновича «Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ. Часть 1. Педагогія общая», 1857 р. (<http://194.44.28.246/dcvisu/documents/visu/268>)

Велику увагу О. В. Духнович (2006а) відводив особистості вчителя і його ролі в навчанні молодого покоління; він зазначав, що бути вчителем – це покликання:

Всякий, хто посвящається в наставляння юнацтва, повинен бути вже від природи для цього обраним; бо не всякий, хто вчить і наставляє, може назватися учителем і наставником. Той, хто не має належної якості, більш шкодить людському суспільству і громадянству, ніж приносить користь: він замість навчання неучтво, а замість виправлення згубу приносить юнацтву, як ненавчений лікар, більш губить, ніж врятовує. (с. 38)

Педагог наголошував, що вчитель має бути порядною людиною, «дзеркалом добрих звичаїв» для своїх учнів, та перш за все повинен мати лагідний характер, щоб учні до нього ставилися з любо'ю та довірою, тому що «лише той одержить добрий і корисний успіх в науках, кого учні люблять і мають до нього довір'я» (Духнович, 2006а, с. 41).

О. В. Духнович надавав важливого значення активізації пізнавальної діяльності учнів, закликав вчителів пояснювати науку простими доступними словами, наводити приклади, порівняння, наочно подавати матеріал, щоб діти не лише зрозуміли, а й чуттям охопили сказане (Духнович, 2006а). Завдання вчителя також полягало в організації шкільного порядку, моральному вихованні та формуванні поведінкової культури учнів. Вчитель мав стежити, щоб діти не сперечалися, не гнівалися, не пліткували, не ображали одне одного, не брали чужого майна. «Перш за все нехай навчить дітей правду казати, ніколи не брехати, не обдурювати, бо в істині є святиня. Найогиднішою за все є людина, що каже неправду...», – повчав О. В. Духнович (Духнович, 2006b, с. 43).

Ілюстративні матеріали рубрики «Фотогалерея» вагомо збагачують біографію педагога. Тут розміщено портрети О. В. Духновича і обкладинки його праць, світлини яких доступні в різних джерелах на інтернет-ресурсах.

Візуалізація біографічного знання значно покращує процес пізнання особистості, дає змогу уявити її образ та «доторкнутися» до творчості, відчувати дух епохи. Фотоматеріали сприяють трансформації «безликого» знання в персоніфіковане, виводячи на перший план постать як об'єкт пізнання.

У рубриці «Ушанування пам'яті» розміщено добірку фотоматеріалів (заклади, вулиці, що носять ім'я О. В. Духновича, пам'ятники тощо), які свідчать про визнання й повагу українців до свого видатного земляка, демонструють заходи для збереження його імені для прийдешніх поколінь. Зокрема, тут представлено фото пам'ятників О. В. Духновичу в Західній Україні (Ужгород, Мукачево, Хуст, Виноградів) та за кордоном: у с. Тополя (Словаччина) – на батьківщині педагога, в Пряшеві (Словаччина), Перегумаре (Румунія). Також у рубриці розміщено світлини Мукачівської міської центральної бібліотеки, якій у 1993 р. присвоєно ім'я Олександра Духновича; Мукачівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 20, що в 2013 р. отримала ім'я педагога; Диплома лауреата Мукачівської міської премії ім. Олександра Духновича, заснованої Мукачівською міською радою у 2017 р. (шість номінацій: «Художня література», «Педагогічна діяльність», «Літературознавство та публіцистика», «Музично-виконавське мистецтво», «Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво», «Театральне мистецтво») (<https://mukachevo-rada.gov.ua/upravlinnya-mistom/meshkancyu/kultura/miski-premiyi-v-galuzi-kulturi/mukachivska-miska-premiya-im-o-duhnovicha>). Пізнавальним є фото будівлі Театру Олександра Духновича (Пряшів) – єдиного словацького театру, в якому п'єси виконують русинською мовою. Театр заснований в 1945 р. як Український народний театр, а в 1990 р. перейменований на честь русинського священника, поета і громадського діяча Олександра Духновича (<https://adrianahiminets.wixsite.com/dyhnovich/about>).

Важливою формою популяризування постаті О. В. Духновича є онлайн-проекти «Ми стоїмо на плечах наших попередників: видатні

педагоги-ювіляри» і «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!», започатковані відділом педагогічного джерелознавства та біографістики на основі електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» в межах виконання наукового дослідження «Педагогічна наука та освіта в особах, документах, бібліографії» (2020–2022 рр., науковий керівник – Л. Д. Березівська) (Березівська & Деревянко, 2020). У рамках проєктів на вебпорталі ДНПБ (<http://dnpb.gov.ua/ua/>) й офіційній сторінці бібліотеки у мережі Facebook (<https://facebook.com/dnpb.gov.ua/>) користувачам пропоновано ознайомитися з інформацією про О. В. Духновича на його сторінці ресурсу «Видатні педагоги України та світу», з працею педагога «Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ» і поділитися враженнями у коментарях. Проєкти сприяють швидкому поширенню інформації в освітньо-науковому середовищі та оперативному задоволенню потреб користувачів.

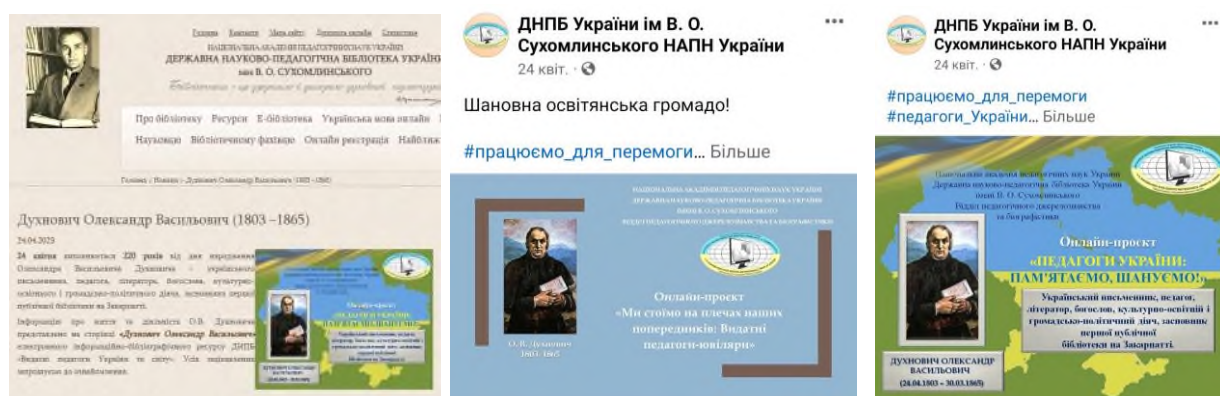

Рис. 3. Онлайн-проєкти «Ми стоїмо на плечах наших попередників: видатні педагоги-ювіляри» та «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!» (<http://dnpb.gov.ua/ua/?news=34358>, <https://facebook.com/dnpb.gov.ua/>)

Висновки. Представлена вебсторінка містить широкий масив різнопланової інформації (біографічної, бібліографічної, візуальної), яка дає змогу комплексно презентувати життєвий шлях, діяльність і творчу спадщину О. В. Духновича. Матеріали цієї сторінки можуть суттєво доповнити джерельну базу наукових досліджень здобувачів освіти, істориків, педагогів, краєзнавців та інших фахівців, яких цікавлять питання

розвитку освіти й педагогічної думки в Україні. Також презентований інформаційний контент сприятиме наповненню змісту підручників з історії освіти та педагогіки, якісному проведенню масових науково-практичних, культурно-просвітницьких і виховних заходів, присвячених постаті та творчому доробку О. В. Духновича.

Безперечно, поглиблення, систематизація та поширення в освітньо-науковому просторі знання про відомих українських педагогів, освітніх і культурних діячів, зокрема Олександра Васильовича Духновича, через комплексні електронні ресурси уможлиблює забезпечення інформаційних запитів широкої аудиторії, консолідацію здобутків української освіти й науки, формування історичної свідомості й збереження національної пам'яті. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, розвиваючи ресурс «Видатні педагоги України та світу», виконує важливу місію зі зберігання, студіювання і популяризації вітчизняного й зарубіжного педагогічного надбання, що сприяє єдності українського суспільства та інтеграції в міжнародний простір.

Перспективи подальших досліджень. Зважаючи на сучасні потреби у консолідації історико-педагогічного знання і створенні цифрових ресурсів для забезпечення інформаційних потреб науковців, освітян, здобувачів освіти відділ педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ у межах виконання наукових досліджень планує і надалі розвивати інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» з огляду на нові здобутки науки і практики, зокрема й доповнювати змістовий контент сторінки видатного українського педагога Олександра Васильовича Духновича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Березівська, Л. Д. (2015). Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*, 12, 283–295. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2015_12_16.

- Березівська, Л. Д. (2022, 20 трав. 2022 р.). Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» як форма представлення педагогічної біографіки в освітньо-науковому просторі. У *Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі*: зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, Київ (с. 9–11). Вінниця: Твори. <https://dnrb.gov.ua/ua/?ourpublications=31216>.
- Березівська, Л. Д., & Деревянко, Т. М. (2020). Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» й онлайн-проект «Ми стоїмо на плечах наших попередників: видатні педагоги-ювіляри». *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(1), 1-3. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-4>.
- Духнович, О. В. (2006а). Народна педагогія про загальні правила наставляння. У А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко (уклад.), *Педагогіка: хрестоматія* (2-ге вид., стер., с. 38–42). Київ : Знання-Прес. <http://dnrb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/dukhnovych-o-v/povnotekstovi-dokumenty/>
- Духнович, О. В. (2006б). Про шкільний порядок. У А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко (уклад.), *Педагогіка: хрестоматія* (2-ге вид., стер., с. 42–44). Київ : Знання-Прес. <http://dnrb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/dukhnovych-o-v/povnotekstovi-dokumenty/>
- Духнович, А. (1857). *Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ*. Часть 1. Педагогія общая. Львовъ : Типомъ Института Ставропігійскаго. <http://194.44.28.246/dcvisu/documents/visu/268>
- Ступарик Б. М. (2005). Духнович Олександр Васильович. У О. В. Сухомлинська (ред.), *Українська педагогіка в персоналіях* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. (Кн. 1, с. 267–275). Київ: Либідь.
- Тимчик, М. П. (2020). Педагогіка Олександра Духновича в контексті суспільних і соціокультурних змін на Закарпатті у ХІХ столітті: дис. ... канд. пед. наук, Миколаїв. нац. ун-т імені В. О. Сухомлинського. <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/timchik-231220-1.pdf>.
- Ярмаченко, М. Д. (2008). Духнович Олександр Васильович. У В. Г. Кремень (ред.), *Енциклопедія освіти*, Акад. пед. наук України (с. 242–243). Київ: Юрінком Інтер.
- Berezivska L. D., Pinchuk O. P., & Varaksina N. V. (2020). The webportal of V. O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as an information resource for implementation of research in education, pedagogy and psychology. *Information Technologies and Learning Tools*, 78 (4), 249–265. <https://doi.org/10.33407/itlt.v78i4.4055>
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Y. F., & Sereda, K. V. (2022). Creation of information and bibliographic resource «Outstanding educators of Ukraine and the world» and its influence on the development of digital humanities. *Інформ. технології і засоби навчання = Information Technologies and Learning Tools*, 87 (1), 1–17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>.

REFERENCES

- Berezivska, L. D. (2015). Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho yak intehtorator i poshyriuvach pedahohichnoho biohrafichnoho znannia. *Ukrainska biohrafistyka*, 12, 283–295. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2015_12_16 [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D. (2022, May 20). Elektronnyi resurs «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» yak forma predstavlennia pedahohichnoi biohrafiky v osvitno-naukovomu prostori. In: *Pedahohichna biohrafika ta biohrafistyka v suchasnomu naukovoinformatsiinomu*

- prostori*: zbirnyk materialiv VII Vseukrainskoho naukovo-metodolohichnoho seminaru z istorii osvity, Kyiv (pp. 9–11). Vinnytsia: Tvory. <https://dnpb.gov.ua/ua/?ourpublications=31216> [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D., & Derevianko, T. M. (2020). Elektronnyi resurs «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» y onlain-proiekt «My stoimo na plechakh nashykh poperednykiv: vydatni pedahohy-yuviliary». *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 2(1), 1–3. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-4> [in Ukrainian].
- Dukhnovych, O. V. (2006a). Narodna pedahohiia pro zahalni pravyla nastavliannia. In: A. I. Kuzminskyi, V. L. Omelianenko (comps.), *Pedahohika : khrestomatiia* (2nd ed., pp. 38–42). Kyiv : Znannia-Pres. <http://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/dukhnovych-o-v/povnotekstovi-dokumenty/> [in Ukrainian].
- Dukhnovych, O. V. (2006b). Pro shkilnyi poriadok. In: A. I. Kuzminskyi, V. L. Omelianenko (comps.), *Pedahohika : khrestomatiia* (2nd ed., pp. 42–44). Kyiv : Znannia-Pres. <http://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/dukhnovych-o-v/povnotekstovi-dokumenty/> [in Ukrainian].
- Dukhnovych, A. (1857). Narodnaia pedahohiia v polzu uchylyshch y uchytelei selskykh. Chast 1. Pedahohiia obshchaia. Lvov : Typom Ynstitutu Stavropyhiianskaho. <http://194.44.28.246/dcvisu/documents/visu/268> [in Ukrainian].
- Stuparyk, B. M. (2005). Dukhnovych Oleksandr Vasylovych. In: O. V. Sukhomlynska (ed.), *Ukrainska pedahohika v personaliiakh : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv* (Vol. 1, pp. 267–275). Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
- Tymchyk, M. P. (2020). *Pedahohika Oleksandra Dukhnovycha v konteksti suspilnykh i sotsiokulturnykh zmin na Zakarpatti u XIX stolitti* : ped. candidate's thesis, Mykolaivskyi natsionalnyi universytet imeni V. O. Sukhomlynskoho. <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/timchik-231220-1.pdf> [in Ukrainian].
- Yarmachenko, M. D. (2008). Dukhnovych Oleksandr Vasylovych. In: V. H. Kremen (ed.), *Entsyklopediia osvity* (pp. 242–243). Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
- Berezivska L. D., Pinchuk O. P., & Varaksina N. V. (2020). The webportal of V. O. Sukhomlynsky State Scientific And Pedagogical Library of Ukraine as an information resource for implementation of research in education, pedagogy and psychology. *Information Technologies and Learning Tools*, 78(4), 249–265. <https://doi.org/10.33407/itlt.v78i4.4055>
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Y. F., & Sereda, K. V. (2022). Creation of information and bibliographic resource «Outstanding educators of Ukraine and the world» and its influence on the development of digital humanities. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>

Snizhana Tarnavska,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow
of the Department of Pedagogical Source Studies and

Biographical Studies of the V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-0981-939X

e-mail: tarnavskasv@ukr.net

**PRESENTATION OF THE CHARACTER OF O. V. DUKHNOVYCH
(1803–1865) IN THE ELECTRONIC INFORMATION AND
BIBLIOGRAPHIC RESOURCE "OUTSTANDING EDUCATORS OF
UKRAINE AND THE WORLD"**

Abstract. The role of the electronic information and bibliographic resource "Outstanding Educators of Ukraine and the World" in the integration and dissemination of pedagogical biographical knowledge is revealed. The personal page of Oleksandr Vasylovych Dukhnovych (1803–1865) – a Ukrainian teacher, writer, organizer of public education in Transcarpathia, public person, educator, priest, author of school textbooks, the first systematized manual on pedagogy for public teachers in Western Ukraine, founder of 71 schools is presented. The structure of the page, which consists of thematic headings, is disclosed, and their content is displayed. In particular the "Biography" section presents information about the life and creative way of O. V. Dukhnovych; the section "Bibliography of Works of O. V. Dukhnovych" presents the creative output of the scientist; the section "Bibliography of Publications about the Life and Activities of O. V. Dukhnovych" contains information from researchers who studied the life path and creative heritage of the teacher; digital copies of pedagogical works of O. V. Dukhnovych are placed in the "Full-Text Documents" section, which are stored in the fund of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine; the headings "Photo Gallery" and "Honoring the Memory" contain photo materials that visualize the image of the teacher, demonstrate measures to preserve his name. It is indicated that an important role in popularizing the person and creative work of O. V. Dukhnovych in the information environment is played by the online projects "We Stand on the Shoulders of Our Predecessors: Outstanding Pedagogues-Jubilarians" and "Educators of Ukraine: We Remember, We Honor!". The significant source potential of the information content of the page in the implementation of historical and pedagogical research devoted to the study of the life-creating way of O. V. Dukhnovych is argued.

Keywords: O. V. Dukhnovych, educator, folk pedagogy, pedagogical biography, electronic resource "Outstanding Educators of Ukraine and the World", V. Sukhomlynskyi SSEL of Ukraine.

Тетяна Годецька,
науковий співробітник відділу
наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-0550-1894
e-mail: godtaniv@gmail.com

ПРОБЛЕМАТИКА ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Анотація. У контексті виконання наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» (2023–2025 рр.) відділом наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського проаналізовано науковий доробок українських дослідників щодо проблематики формування й розвитку цифрової компетентності суб'єктів освітньої діяльності (наукових і педагогічних працівників, здобувачів освіти тощо). Розглянуто сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства та зумовлені ними ключові проблеми впровадження інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій в українську освіту, що потребують невідкладного розв'язання.

Розглянуто мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та коригувальний аспекти формування цифрової компетентності майбутніх педагогів. Зокрема, за показниками, що свідчать про позитивні мотиви, які забезпечують активність всіх суб'єктів освітнього процесу у формуванні їх цифрової компетентності, є усвідомлене розуміння ними необхідності розвивати здатності, пов'язані з цифровою компетентністю, прагнення до вивчення технік застосування засобів мультимедіа та ІКТ.

У статті йдеться про вагому характеристику становлення майбутнього фахівця в галузі освіти – цифрову компетентність, яка є складовою десяти основних компетентностей, прописаних у Концепції «Нова українська школа» (2016). Цифрову компетентність визнано однією з ключових компетентностей сучасної людини, яка займає провідне місце у їх переліку. Розкрито компоненти цифрової компетентності та узагальнено бачення складових цифрової компетентності. Розглянуто рамку цифрової компетентності для педагогічних та науково-педагогічних працівників, яка має п'ять сфер компетентності (цифрова грамотність, професійна залученість, цифрові освітні та наукові ресурси, освітня діяльність та цифрова компетентність здобувачів освіти).

Ключові слова: інформаційно-цифрова компетентність, цифрова

компетентність, цифрові технології, інформаційно-комунікаційні технології, цифрова грамотність, цифрова культура.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У світі відбувається цифрова революція 4.0, яка швидко охопила всі сфери діяльності людини, зокрема соціальні, культурні, економічні. Сучасні глобалізаційні зміни суспільства, зокрема стрімке поширення інформаційно-цифрових технологій, зумовлюють повномасштабне оновлення всіх ланок української освіти впродовж усього життя.

Отже, важливого значення набувають питання, пов'язані з підготовкою людини до повноцінного життя в інформаційному суспільстві, а «забезпечення навчання, виховання, професійної підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві» є однією з основних умов успішної реалізації державної політики у цій сфері. Оскільки Україною проголошено курс на впровадження «прискореного сценарію» цифрового розвитку, актуалізовано необхідність формування та «поглиблення цифрових компетенцій громадян для забезпечення їх готовності до використання цифрових можливостей, а також подолання супутніх ризиків». Тому питання розвитку інформаційно-цифрової компетентності всіх учасників освітньої діяльності, зокрема майбутніх учителів нової української школи, викладачів, науковців, суб'єктів освітньої діяльності, актуалізовано й знаходить висвітлення в наукових педагогічних джерелах. Сучасні вчителі мають швидко та ефективно реагувати на виклики ХХІ століття, володіти новими цифровими засобами, уміти створювати безпечне інформаційне середовище, уміти захищати особисту інформацію в цифровому просторі в умовах інформатизації освіти (Аніщенко, 2020).

Одним із ключових пріоритетів педагогічних закладів вищої освіти є підготовка майбутніх учителів, здатних реалізувати кардинальні перетворення в галузі освіти, зокрема Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), Державну національну

програму «Освіта» (Україна XXI століття) (1996 р.), Державну програму «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» (2018 р.), Національну рамку кваліфікацій (2011 р.), Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.) тощо (Чернякова, 2021).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наукового доробку дав змогу виокремити праці, присвячені питанням розвитку цифрової компетентності, зокрема таких українських учених, як В. Биков, Н. Бабовал, О. Білоус, О. Жерновникова, А. Ковтун, М. Кордубан, С. Литвинова, Н. Морзе, О. Овчарук, Л. Перетяга, С. Прохорова, О. Романовський, Н. Сороко, О. Співаковський, О. Спірін та ін.

Так, В. Биков розглядає проблему компетентнісного підходу та розвитку цифрової компетентності суб'єктів освітнього процесу (інформаційно-комунікаційне середовище); О. Жерновникова, Л. Перетяга, А. Ковтун, М. Кордубан запропонували технологію формування цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації; С. Литвинова, Н. Морзе характеризують вимоги до комп'ютерно-орієнтованого середовища; О. Спірін аналізує інформативну та інформаційно-комунікаційну компетентність учителя.

Інформаційно-аналітичному супроводу освіти і педагогіки, у тому числі дослідженню джерельної бази з питань цифрової трансформації освіти й педагогіки, що спонукає розвиток цифрової компетентності суб'єктів освітньо-наукового простору, присвячено дослідження відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (<https://lib.iitta.gov.ua/cgi/stats/report/themes/0123U100476/>).

Мета та завдання статті: Здійснення аналізу наукового доробку українських дослідників щодо проблематики формування й розвитку цифрової компетентності суб'єктів освітньої діяльності (наукових і педагогічних працівників, здобувачів освіти тощо). У дослідженні застосовано комплекс взаємопов'язаних методів, зокрема аналіз, синтез,

порівняння та узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з даними Міністерства цифрової трансформації України (станом на кінець 2019 р.) 53% українців володіють цифровими навичками нижче базового рівня, 47% – зацікавлені в їх набутті. За рівнем цифрових компетентностей громадян Україна значно відстає від Польщі (65%), Угорщини (69%), Німеччини (78%). При цьому рівень оволодіння цифровими компетентностями залежить від віку: українці 40-49 років не мають достатніх цифрових навичок, у групі 60-70 років таких людей майже 85%. Питання підвищення рівня цифрової грамотності набуває актуальності з огляду на зростання цифрових загроз. Наприклад, 34% громадян останнім часом стали жертвами шахрайських дій у мережі інтернет. Низьким є рівень цифрових компетентностей у державних службовців, медичних і педагогічних працівників та фахівців соціальної сфери. Відтак перехід на електронні послуги має супроводжуватися масштабною освітньою кампанією для таких категорій населення (Кремень, 2022).

Практичний інтерес, на думку О. Аніщенко (2020), становлять результати здійсненого О. Сологуб онлайн-опитування щодо стану сформованості інформаційно-цифрової компетентності у методистів методичних установ районів, міст та об'єднаних територіальних громад. Дослідниця, зокрема, зазначає, що лише 21% респондентів мають досвід організації і проведення дистанційних курсів, 54,9% методистів не проводять вебінарів, але бажають цього навчитися (при цьому 10,3% респондентів не бачать потреби у такому виді діяльності). Водночас позитивним є те, що 52% опитаних користуються освітніми сайтами, порталами, на яких висвітлено різні аспекти з використання цифрових технологій в освітньому процесі, навчалися на тренінгах з питань використання цифрових технологій і мають відповідні сертифікати, а 49% мають досвід набуття цифрових навичок на курсах підвищення кваліфікації за дистанційною формою навчання. Авторка слушно наголошує на

доцільності посилення ролі неформальної та інформальної освіти для забезпечення неперервного професійного зростання методистів, зосередження уваги представників цієї цільової аудиторії на різних видах коучингових занять із використання цифрових технологій, розвитку вмінь і навичок щодо створення нових продуктів за допомогою цифрових технологій тощо.

У межах реалізації Концепції розвитку цифрових компетентностей до 2025 року передбачено формування й розвиток цифрових навичок та цифрових компетентностей в суспільстві; підвищення рівня обізнаності громадян щодо небезпек в інтернеті; забезпечення правового регулювання з питань формування державної політики у сфері розвитку цифрових навичок і цифрових компетентностей та розроблення комплексних змін до законодавства, що забезпечить визнання цифрової освіти, цифрових навичок та цифрових компетентностей у сферах суспільного життя; забезпечення координації дій на рівні органів виконавчої влади з питань розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей: створення індикаторів для моніторингу стану розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей; визначення системи та опису складових цифрової компетентності (рамки цифрової компетентності) Рамка цифрової компетентності для педагогічних та науково-педагогічних працівників має п'ять сфер компетентності: цифрова грамотність, професійна залученість, цифрові освітні та наукові ресурси, освітня діяльність, цифрова компетентність здобувачів освіти (Кремень, 2022).

Європейським Парламентом та Радою Європейського Союзу у 2006 р. визначено, що цифрова компетентність є однією з ключових компетентностей для освіти впродовж життя та характеризується як впевнене та критичне використання технологій інформаційного суспільства для роботи, відпочинку та комунікації (Директива Європейського Парламенту і Ради 2006/115/ЄС). Важливого значення в розумінні суті феномену «цифрова компетентність» відіграло прийняття Рамки цифрової

компетентності 2.0 (DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens) (Vuorikari, Punie, Carretero Gomez, Van den Brande, 2016), що дало змогу зрозуміти сутність поняття «цифрова компетентність», визначити його складові та дескриптори, а також приклади імплементації Рамки на європейському, національному та регіональному рівнях. У 2017 р. представлено оновлену Рамку цифрової компетентності 2.1 (DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use). Систему цифрової компетентності громадян побудовано в п'яти вимірах. До галузей цифрової компетентності відносять (Чернякова, 2021):

- 1) інформацію та вміння працювати з даними;
- 2) комунікацію та співпрацю;
- 3) створення цифрового контенту;
- 4) безпеку;
- 5) розв'язання проблем.

У Концепції «Нова українська школа» наголошено, що інформаційно-цифрова компетентність – це впевнене й водночас критичне застосування ІКТ для створення, пошуку, опрацювання інформації та обміну нею на роботі, у публічному просторі та приватному спілкуванні; інформаційна й медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, роботи з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеці; розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо) (Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки).

У довідковому виданні відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, присвяченому проблематиці інформаційно-аналітичного супроводу освіти і педагогіки (Аналітичний вісник у сфері освіти й науки, 2023), зокрема у реферативному огляді «Актуальні аспекти цифрової трансформації освіти і науки» (Годецька, 2023), звернуто увагу на колективне дослідження В. Бикова, О. Спіріна, О. Пінчук, в якому

розглянуто сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства та зумовлені ними ключові проблеми впровадження інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій в українській освіті, що потребують невідкладного розв'язання: формування і широке впровадження єдиного освітнього інформаційного простору України та забезпечення належного наукового супроводу цих процесів; розгортання та удосконалення необхідних елементів інфраструктури регіональних інформаційних і телекомунікаційних мереж, взаємопов'язаних як між собою, так і з глобальною мережею інтернет, що уможливить подолання «цифрової нерівності» в різних регіонах України, зокрема в сільській місцевості; низького рівня інформаційно-комунікаційно-технологічних компетентностей (ІКТ-компетентностей) та цифрових компетентностей населення, застосування застарілих підходів у навчанні та низької мотивації суб'єктів навчального процесу щодо використання прогресивних ІКТ; фактичної несформованості цілісної національної політики застосування ІКТ в освіті, недосконалої нормативно-правової бази, що не забезпечує побудову інформаційного суспільства та, як наслідок, гальмує цифровізацію освіти в Україні. Виокремлено пріоритети, технологічні принципи побудови інформаційно-освітнього середовища. Визначено актуальні завдання розроблення комп'ютерно-орієнтованих методичних систем навчання, створення та використання електронних освітніх ресурсів, зокрема електронного підручника, створення середовища неперервного розвитку цифрової компетентності суб'єктів освітнього процесу, проведення педагогічних досліджень з інформатизації освіти, розроблення та впровадження програми підвищення обізнаності громадян з питань інформаційної безпеки, кібербезпеки та захисту конфіденційної інформації, зокрема персональних даних, протидії загрозам їх несанкціонованого використання.

О. Іваницьким (2020) розглянуто мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та коригувальний аспекти формування цифрової

компетентності майбутніх учителів фізики. В основу розгляду шляхів формування цифрової компетентності у майбутніх учителів фізики покладено аналіз аспектів компетентності:

1) Мотиваційний аспект цифрової компетентності. Показниками, що свідчать про сформованість позитивних мотивів та забезпечують активність студента щодо опанування цифровою компетентністю, є усвідомлене розуміння ним необхідності розвивати здатності, пов'язані з цифровою компетентністю вчителя фізики, прагнення вивчити засоби мультимедіа та ІКТ, прагнення навчитися використовувати у процесі навчання фізики цифрові засоби навчання, активна співпраця з викладачами з оволодіння цими засобами.

2) Когнітивний аспект цифрової компетентності: майбутні вчителі фізики повинні навчитися шукати, розуміти, обробляти, організовувати та архівувати цифрову інформацію, критично осмислювати її та створювати навчальні матеріали з використанням цифрового ресурсу; оволодівати спектром знань, умінь і способів навчальної діяльності, що забезпечать онлайн-комунікацію з учнями і колегами в різних формах та безпечне використання комп'ютера у професійній діяльності;

3) Діяльнісний аспект цифрової компетентності: досвід застосування знань, умінь, здатностей і способів навчальної діяльності, пов'язаних з цифровою компетентністю в різноманітних ситуаціях навчального процесу з фізики;

4) Коригувальний аспект цифрової компетентності: здатність майбутнього вчителя фізики до регуляції процесу і результату застосування знань, умінь, здатностей і способів навчальної діяльності, пов'язаних з цифровою компетентністю.

О. Іваницьким (2020) також виокремлено структурні складові цифрової компетентності вчителя фізики – інформаційну та медіакомпетентність. Тобто формування цифрової компетентності майбутнього вчителя фізики потребує комплексу заходів, до яких віднесено:

оновлення освітньої програми в частині переліку фахових компетентностей і введення до її змісту цієї компетентності; визначення переліку навчальних дисциплін, у рамках яких відбуватиметься її формування; координація діяльності викладачів означених дисциплін; модернізація цифрової ресурсної бази.

Ураховуючи швидке зростання цифрових медіа, важливо зазначити, що в програмах вищих навчальних закладів не виокремлено прямо цифрові компетенції, натомість вони вбудовані в інші категорії. Отже, необхідно передбачити в навчальних та освітніх програмах навчання конкретних цифрових навичок. Потрібно зосередитися на способах, за допомогою яких підготовка з наукової комунікації може сприяти забезпеченню майбутніх науковців цифровими компетенціями, необхідними для того, щоб впоратися з вимогами, які висуває складний ландшафт цифрових медіа. Водночас зміни, що відбуваються в суспільстві завдяки глобалізації, розвиток і поширення цифрових технологій впливають на всі сфери життя, і в тому числі й на вищу освіту. Використання віртуального освітнього середовища сприяє новим можливостям. Завдяки появі цифрових комунікаційних платформ науковці та дослідники мають можливість взаємодії з кількома аудиторіями через кілька каналів. Але це потребує нових типів підготовки здобувачів вищої освіти другого магістерського рівня майбутніх працівників закладів освіти (Кравченко, 2022).

У проєкті, розробленому на виконання наказу МОН України від 15.01.2019 № 38 «Опис цифрової компетентності педагогічного працівника», наголошено на необхідності розвивати цифрову компетентність педагогічного працівника, що має забезпечувати розвиток широкого спектра усіх її складових: від медіаграмотності до опрацювання та критичного оцінювання інформаційних даних, безпеки й співпраці в мережі інтернет до знань про різні цифрові технології та пристрої, вміння використовувати відкриті ресурси та технології для професійного розвитку, а також на необхідності формувати в учнів уміння ефективно користуватися

цифровими технологіями та сервісами у навчальних і життєвих ситуаціях, застосовувати інноваційні технології для оцінювання результатів їх навчальної діяльності, розуміння поняття кодування, елементів штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності та розв'язання професійних проблем за допомогою використання цифрових технологій (Кравченко, 2022).

Дослідницею Ж. Черняковою (2021) у процесі здійснення термінологічного аналізу щодо суті поняття «інформаційно-цифрова компетентність» з'ясовано, що в науково-педагогічній літературі широко використовують низку дефініцій, які тісно пов'язані з досліджуваною категорією, зокрема «цифрові технології» (digital technology), «цифрова компетентність (digital competence)» та «цифрова грамотність (digital literacy)». У Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки наголошено, що «цифрові технології – це одночасно величезний ринок та індустрія, а також платформа ефективності й конкурентоспроможності всіх інших ринків та індустрії» (Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки).

На державному законодавчому рівні в Україні визнано необхідність розвитку сфери цифрових навичок та компетентності в стратегічних документах і проєктах, зокрема в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, Проєкті Цифрової адженди України – 2020, Україна 2030 Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Нині існують спільні ініціативи державного й приватного секторів щодо впровадження цифрових технологій у заклади вищої освіти, які прямо та опосередковано впливають на розвиток цифрових навичок і компетентності майбутніх фахівців. Дослідниками ініційовано створення експертно-дорадчого комітету з питань цифрової освіти при МОН України. Відповідно до наказу МОН України від 22.05.2018 № 516 створено експертно-консультативний комітет з цифрових технологій в освіті при Міністерстві освіти і науки України (далі – Комітет) з метою врахування

експертної думки та проведення консультацій у процесі підготовки та організації виконання рішень МОН України в ІТ галузі (Чернякова, 2021).

Наголошено, що поняття «цифрова грамотність» є динамічною, постійно змінюваною категорією, оскільки поява цифрових технологій передбачає формування нових видів умінь і навичок, що пов'язано зі стрімким розвитком інформаційних технологій у сучасному світі. Сфокусуємо увагу на тому, що термін «цифрова компетентність» є багатовимірним, оскільки передбачає навички роботи в інформаційно-цифровому середовищі як провідну ознаку цифрової грамотності, а також має соціокультурну складову. Таким чином, порівняльний аналіз зазначених структур інформаційно-цифрової компетентності дає підставу стверджувати, що поняття інформаційно-цифрова компетентність є багатокомпонентним феноменом, який має спільні складові, зокрема діяльнісну, процесуально-мотиваційну, комунікаційну та рефлексивно-діагностичну. Формування інформаційно-цифрової компетентності майбутнього вчителя передбачає чітке усвідомлення не тільки її складових та змістових характеристик категорії, а й форм, методів і засобів для подальшого набуття у професійній діяльності та розбудові нової української школи (Чернякова, 2021).

Погоджуємось також з О. Наливайко (2021), що цифрова компетентність у своєму підґрунті має низку базових елементів, зокрема таких, як знання й вміння працювати в цифровому середовищі, здатність взаємодіяти та комунікувати з різними суб'єктами в кіберпросторі, вміння шукати та аналізувати інформацію, здатність до відповідальної поведінки в процесі створення та поширення цифрового контенту, знання операційних і технологічних можливостей техніки, з якою необхідно взаємодіяти. Цифрова компетентність займає ключове місце в системі професійних і загальних компетентностей, є основою для професійного становлення в будь-якій галузі діяльності сучасного фахівця. З'ясовано, що цифрова компетентність у своїй основі має знаннєвий та дієвий компоненти (рис. 1.).

Рис. 1. Компоненти цифрової компетентності

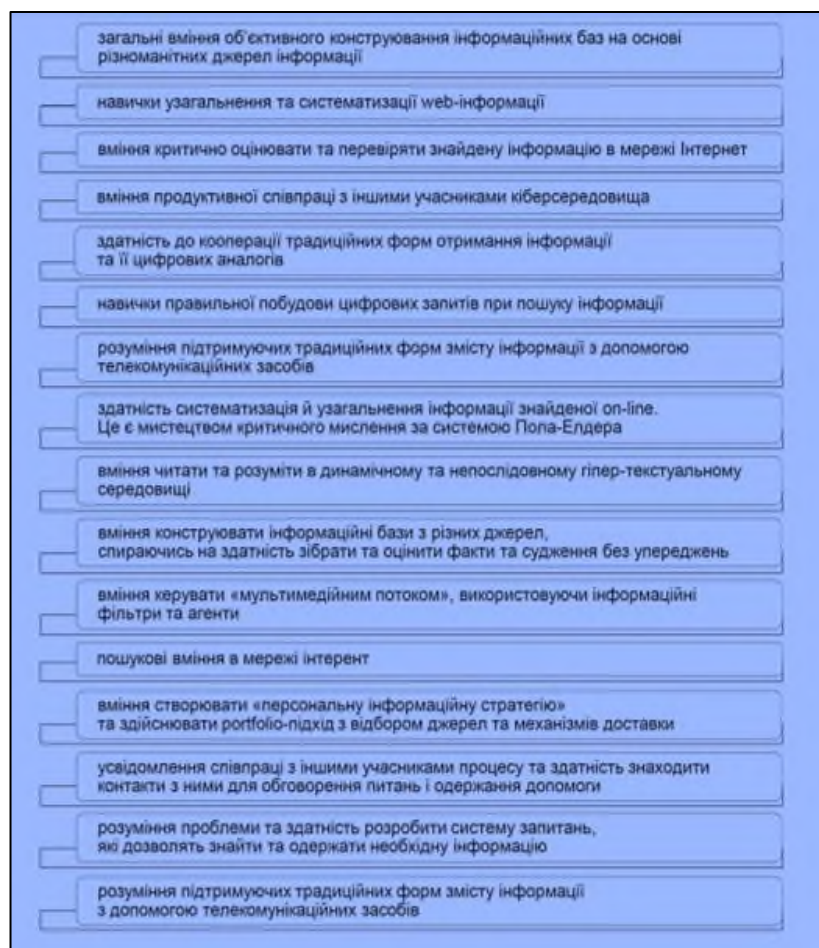

Рис. 2. Складові цифрової компетентності (за С. Сисоєвою)

Цінним для дослідження, зазначає О. Наливайко (2021), є узагальнене бачення необхідних складових цифрових компетенцій, яке запропонувала

С. Сисоева, спираючись на дослідження зарубіжних та українських фахівців у галузі цифрової освіти (рис. 2.).

Шляхи покращення впровадження цифрових технологій: удосконалення вітчизняної нормативно-правової бази, пов'язаної з функціонуванням та професійною діяльністю в цифровому просторі, що також потребує інтеграції з міжнародними правовими інституціями стосовно права інтелектуальної власності, державна підтримка впровадження реально діючих цифрових продуктів через їх апробацію в державному секторі та в освіті зокрема, «реальне» навчання як ІТ-фахівців, так і звичайних користувачів. Розвиток інформаційно-цифрового середовища країни безпосередньо визначає її конкурентоспроможність в економічному плані та в цілому (Наливайко, 2021).

В.Дзюба (2022) зазначає:

Відповідно до твердження, опублікованого на сайті Нової української школи (НУШ), «цифрові компетентності – це базова річ, без якої неможливо уявити ефективну роботу сучасного керівника. В умовах періодичних локдаунів і карантинів саме цифрові технології дають змогу не зупиняти навчання, а безпечно продовжувати його в дистанційному або змішаному форматі. Тому сьогодні цифрова грамотність для керівника стає пріоритетом». (с. 121)

Справді, цифрова компетентність безумовно заслуговує на особливу увагу, адже її набуття та вдосконалення дає можливість особистості вчасно та активно реагувати на виклики світового інформаційного суспільства. Якщо звернути увагу на досвід зарубіжних країн, то побачимо, що у них формування та розвиток цифрової компетенції педагогів є стратегічним завданням системи освіти. Так, ще в 2006 р. Європейським парламентом і Радою ЄС цифрову компетентність назвали однією з ключових для навчання впродовж життя (Дзюба, 2022).

Якщо звернемося до українського законодавства, то побачимо, що в Концепції Нової української школи, Законі України про освіту (2017)

наголошено на потребі володіння інформаційно-цифровою компетентністю як ключовою рисою сучасного громадянина. Про необхідність підвищення обізнаності у сфері цифрових технологій зазначено також у стандарті керівника (директора) закладу загальної середньої освіти, який ухвалено Міністерством економіки України 17.09.2021, та внесено до державного реєстру професійних стандартів (Дзюба, 2022).

Показники цифрової компетентності керівника: керування інформацією (Information management), співробітництво (Collaboration), комунікація (Communication), створення контенту і знань (Creation of content and knowledge), етика та відповідальність (Ethics and responsibility), оцінювання та розв'язання проблем (Evaluation and Problem-solving), технічне оперування (Technical Operation) організаційно-змістовий блок (Дзюба, 2022).

Науковцями Г. Генсерук і С. Мартинюк сформульовано суспільні виклики й соціальне замовлення всім рівням системи освіти з акцентом на перехід до цифровізації та розвитку цифрової компетентності майбутніх педагогів. Одним із аспектів розвитку цифрової компетентності майбутніх педагогів є проектування цифрового освітнього середовища. У дослідженні виокремлено принципи, яких необхідно дотримуватися під час його створення. Авторами висвітлено переваги цифрового освітнього середовища в процесі підготовки майбутніх учителів, а саме: підвищення ефективності освітнього процесу; інтенсифікацію міжособистісної комунікації; індивідуалізацію освітнього процесу. Визначено стратегії оновлення змістового та методичного компонентів вищої освіти, створення й розвиток цифрового освітнього середовища. Представлено проєкт «Центр розвитку цифрової компетентності», стратегічним призначенням якого є розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів, реалізація інноваційних освітніх практик за участю викладачів і студентів. Виокремлено основні завдання функціонування Центру розвитку цифрової компетентності. Розкрито можливості оновлення технологічної організації

освітнього процесу та нового формату розвитку цифрової компетентності майбутніх учителів гуманітарного профілю із застосуванням різноманітного цифрового інструментарію. Нові ресурсні рішення спрямовані на формування цифрової компетентності майбутніх учителів як пріоритету державної освітньої політики (Генсерук, 2020).

У спільному дослідженні науковців Л. Кононенко, О. Оришака, Є. Селіщева наголошено, що цифровізація потребує забезпечення суспільства висококваліфікованими спеціалістами відповідного рівня, які будуть спроможні не тільки працювати в умовах тотальної цифровізації, а й активно адаптуватися до постійних змін, які пов'язані насамперед із процесами цифровізації усіх сфер. Зазначено, що сучасні роботодавці постійно підвищують вимоги щодо якості випускників навчальних закладів. На сьогодні для успішного працевлаштування і отримання гідної винагороди за свою працю вони повинні мати сформовані відповідні компетентності, що містять практичні вміння, навички й готовність їх реалізовувати. Традиційне навчання здебільшого сприяє формуванню теоретичних знань здобувачів освіти, а впровадження в освітній процес інноваційних форм, методів і засобів має на меті сформувати ключові та базові компетентності. З метою формування цифрової компетентності у здобувачів вищої освіти викладачі мають враховувати сучасні тенденції та запити цифрового середовища, пропонувати здобувачам цікаві та релевантні завдання, які допоможуть повною мірою розкрити їх творчий потенціал у цифровому середовищі за допомогою зрозумілих і прийнятних засобів. При цьому найбільш оптимальним є змішане навчання із використанням різних форм навчання для підвищення якості освіти (Кононенко, 2022).

О. Мирошніченко (2020) стверджує, що у професійній підготовці майбутніх педагогів закладів вищої освіти необхідно враховувати, що більшість магістрантів мають неправильне уявлення як щодо змісту, так і структури поняття «цифрова компетентність викладача». Зростаючі вимоги до професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти

потребують швидкої адаптації до умов інформаційного середовища, впевненості в різних практичних ситуаціях застосування в навчальному процесі цифрових засобів навчання та цифрових систем, тому формування в майбутніх педагогів закладів вищої освіти цифрової компетентності є актуальною проблемою теорії і методики професійної освіти. Запропоновано таку структуру цифрової компетентності: інформаційно-пошукова компетентність (динамічна комбінація знань, умінь, навичок викладача закладу вищої освіти, що забезпечує йому в професійній діяльності здатність до пошуку, розуміння, опрацювання, організації та архівування цифрової інформації, її критичного осмислення та створення навчальних матеріалів із використанням цифрового ресурсу); онлайн-комунікативна компетентність (динамічна комбінація знань, умінь, навичок викладача закладу вищої освіти, що дає йому можливість у професійній діяльності здійснювати онлайн-комунікації з колегами та студентами в різних формах, розширюючи можливості студентів та сприяючи формуванню їхньої цифрової компетентності); безпеко-технічна компетентність (динамічна комбінація знань, умінь, навичок викладача закладу вищої освіти, що забезпечує йому здатність до безпечного використання комп'ютера, програмного забезпечення, навчальних комп'ютерних програм у професійній діяльності.

У статті А. Самко (2021) висвітлено проблему підготовки педагогів у післядипломній освіті, підвищення якості їхніх знань на основі формування сучасних цифрових компетентностей. Зазначено, що цифрова компетентність передбачає впевнене, критичне, відповідальне використання цифрових технологій, взаємодію в навчанні, роботі та участі в суспільному житті. Особливу увагу приділено аналізу рамкових документів з цифрових компетентностей. Розглянуто умови набуття педагогами цифрової компетентності в системі післядипломної педагогічної освіти, якими є: цифровізація освіти, наявність нормативно-правових документів щодо стандартів і вимог до цифрової компетентності педагога, необхідність

розроблення та впровадження критеріїв її розвитку, забезпечення формування цифрової компетентності педагогів. Окрім того, важливою умовою визначено мотивацію педагога до неперервного професійного розвитку й самооцінювання ним цифрової компетентності. Наголошено на проблемах, які перешкоджають ефективному використанню педагогами цифрових технологій у навчальному процесі. Насамперед це недостатня мотивація частини освітян, відсутність у них необхідних навичок і практичного досвіду, проблема формування та широкого впровадження єдиного освітнього інформаційного простору України, недосконала нормативно-правова база, відсутність стандартів цифрової компетентності, застарілі методики навчання, а також низька доступність цифрових технологій для всіх учасників освітнього процесу. Зроблено висновок, що набуття цифрової компетентності сприяє всебічному розвитку педагогів, спонукає їх до самовдосконалення, навчання впродовж усього життя, розвиває здатність застосовувати здобуті знання, що забезпечує підвищення якості освіти (Самко, 2021).

О. Сахно (2020) проаналізовано поняття «цифрова компетентність», «цифрове споживання» та умови як вирішальні чинники всебічного розвитку цифрової компетентності. Розглянуто питання, пов'язані з цифровими компетенціями студентів та організацією освіти в постіндустріальному суспільстві. Висвітлено роль цифрової освіти в процесах трансформації економіки країни та формування єдиного цифрового простору. Визначено цілі та завдання учасників освітнього процесу в реформуванні освіти. Наголошено на значенні цифрових технологій для організації спільної діяльності педагога та учнів. Розкрито можливості використання сучасних освітніх інструментів у підвищенні рівня цифрової компетентності педагога.

Л. Султановою (2022) розглянуто питання безпеки в цифровому середовищі, що передбачає шість компетентностей (захист пристроїв та безпечне підключення до мережі інтернет; захист персональних даних та

приватності, безпека в інтернеті; захист особистих прав споживача від шахрайства і зловживань; захист здоров'я і благополуччя та захист навколишнього середовища). У публікації розкрито зміст кожної із зазначених вище компетентностей, а також описано зміст рівнів володіння цими цифровими компетентностями (базовий, середній та високий). У публікації представлено результати здійсненого авторами опитування щодо рівня медіаграмотності й академічної доброчесності здобувачів вищої освіти та викладачів закладів вищої освіти у сфері цифрової безпеки. Описано структуру розробленого опитувальника. Окремі результати опитування продемонстровано у вигляді діаграм. Проведене опитування дозволило з'ясувати, що викладачі й студенти потребують вдосконалення цифрової компетентності. Це потребує посилення цифрової складової освіти, розроблення спецкурсів з медіаграмотності, фактчекінгу, розвитку критичного мислення, консультації ІТ-фахівців, створення міждисциплінарних курсів на основі цифрових навчальних платформ тощо. Дослідження проводиться за підтримки Української асоціації дослідників освіти в рамках Конкурсу малих грантів на великі проєкти членів асоціації.

О. Жерновникова, Л. Перетяга, А. Ковтун, М. Кордубан у колективному дослідженні провели науковий аналіз понять «цифрова підготовка майбутнього педагога», «цифрова компетентність», «гейміфікація освіти». Доведено, що одним із чинників, які сприяють ефективному розвитку освітнього процесу сучасного закладу вищої освіти, є формування цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації, оскільки в освіті передусь нова ідеологія, заснована на «гейміфікації» та «діджиталізації» освіти, де на зміну традиційним педагогам приходять «ігропедагоги», «координатори онлайн-платформ і освітніх траєкторій». Встановлено, що результатом формування цифрової підготовки майбутніх учителів є сформована цифрова компетентність, складником якої є мотиваційно-ціннісний, когнітивний та операційний компоненти. Для перевірки сформованості цифрової компетентності

майбутніх учителів засобами гейміфікації за визначеними критеріями (мотиваційний, когнітивний, рефлексивно-коригувальний) описано методи дослідження. Результати проведеного анкетування, тестування й опитування дали підстави констатувати переважно середній і низький рівні сформованості цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації. На основі результатів теоретично обґрунтовано та розроблено технологію формування цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації, яку реалізовано на таких етапах: професійно-мотиваційний, змістово-діяльнісний, рефлексійно-коригувальний. Розроблену технологію реалізовано за таких умов: інтеграція засобів гейміфікації в підготовці майбутніх учителів під час опрацювання навчальної інформації; застосування організаційно-технічних заходів і методів забезпечення інформаційної безпеки в роботі з цифровими освітніми технологіями; добір найбільш ефективних цифрових освітніх технологій; застосування освітніх платформ для розроблення цифрових навчальних проєктів. У статті засобами гейміфікації, що зорієнтовані на формування цифрової компетентності майбутніх учителів, обрано мобільні додатки, які використовують в освітньому процесі: DuoLingo, ClassDojo, Coursera, Brainscape, Socrative 101. На основі експериментального впровадження розробленої технології виявлено позитивні результати сформованості цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації (Жерновникова, 2020).

Висновки. Отже, у процесі дослідження наукового доробку українських учених проаналізовано джерельну базу щодо проблематики формування й розвитку цифрової компетентності суб'єктів освітньої діяльності (наукових і педагогічних працівників, здобувачів освіти та ін.), що є надзвичайно актуальним завданням констатувального етапу дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» (2023–2025) та передбачає здійснення аналітичних розвідок за напрямками цифровізації.

Є також чітке бачення проблеми підтримання процесу імплементації сучасних засобів цифровізації в педагогічних закладах освіти, яка саме й спричинила підвищення ефективності освітнього процесу та підвищення рівня особистісної інформаційно-цифрової компетентності та медіаграмотності. Важливо зазначити, що нині варто впроваджувати розроблену технологію формування цифрової компетентності майбутніх педагогів із залученням засобів гейміфікації, оскільки завдяки адекватному їх впровадженню виявлено позитивні результати сформованості цифрової компетентності майже всіх учасників освітньої взаємодії.

Перспективи подальших досліджень. Можемо констатувати, що проведене дослідження наукового доробку українських учених щодо проблеми цифрової компетентності не вичерпує всіх аспектів окресленого напрямку. У перспективі вважаємо за доцільне дослідити й зарубіжний досвід у цьому контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аніщенко, О. В. (2020). Розвиток цифрових компетенцій педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих – актуалітет педагогічної науки і практики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, (55), 206–214. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-55-206-214>.
- Генсерук, Г. Р. & Мартинюк, С. В. (2020). Розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів в умовах цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*, 19, Т. 2, 158–161. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/16753>.
- Годецька, Т. І. (2023). Цифрова трансформація освіти: актуальні аспекти: зарубіжний досвід: реферативний огляд. У М. Л. Ростока (Ред.), *Аналітичний вісник у сфері освіти і науки: довідковий бюллетень* (17, с. 46–66). ТВОРИ. <https://lib.iitta.gov.ua/735980/1/VNIASO-AHSEduSci-RB17-2023-46-66.pdf>.
- Дзюба, В. (2022). Організаційно-педагогічна модель розвитку цифрової компетентності керівника закладу освіти. *Проблеми освіти*, 2(97), 120–133. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-97.2022.07>.
- Жерновникова, О. А., Перетяга Л. Є., Ковтун А. В. & Кордубан М. В. (2020). Технологія формування цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 75 (1), 170–185. <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/25794>.
- Іваницький, О. І. (2020). Формування цифрової компетентності майбутнього вчителя фізики у процесі фахової підготовки. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*, 185, 29–33. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2020_185_7. DOI:10.3655/2415-7988.2019.185.5.

- Кононенко, Л. В., Оришака, О. В. & Селіщева, Є. В. (2022). Формування цифрової компетентності як основа трансформації вищої освіти в умовах глобалізаційних процесів. *Вісник науки та освіти*, 1, 169–180. <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/12124>.
- Кравченко, Т. М. (2022). Формування цифрової компетентності здобувачів другого(магістерського) рівня вищої освіти у процесі вивчення освітнього компоненту «наукова комунікація англійською мовою», як пріоритетна проблема. *Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА»*, 2, 126–132. <https://msu.edu.ua/educationandscience/wp-content/uploads/2023/03/Освіта-і-наука-233-2022.pdf>.
- Кремень, В. Г., Биков, В. Ю., Ляшенко, О. І., Литвинова, С. Г., Луговий, В. І., Мальований, Ю. І., Пінчук, О. П., & Топузов, О. М. (2022, 8–19 листопада). Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи: наукова доповідь загальним зборам НАПН України. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4 (2), 1–49. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4223>.
- Мирошниченко, О. А. (2020). Зміст і структура цифрової компетентності майбутніх педагогів закладів вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 3 (70), 119–123. <http://dspace.zsmu.edu.ua/handle/123456789/11815>.
- Наливайко, О. О. (2021). Цифрова компетентність: сутність поняття та динаміка його розвитку. *Компетентнісний підхід у вищій школі: теорія та практика: монографія*. ХНУ імені В. Н. Каразіна. DOI: <https://doi.org/10.26565/9789662856729.03>.
- Ростока, М. Л. (Ред.). (2023). *Аналітичний вісник у сфері освіти і науки: довідковий бюлетень*. (Вип. 17). ТВОРИ. <https://lib.iitta.gov.ua/735560/1/VNIASO-AHSEduSci-RB-17-2023.pdf>.
- Самко, А. М. (2021). Цифрова компетентність педагогічного персоналу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Освітня аналітика України*, 2, 33–43. <https://lib.iitta.gov.ua/726326/>.
- Сахно, О. В. (2020). Цифрова компетентність і технології для освіти: принципи та інструменти. *Цифрова компетентність педагога*, 6, 10–14. <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/217325>.
- Султанова, Л. & Прокоф'єва, М. (2022). Цифрова безпека в галузі вищої освіти. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 1, 106–117. <http://www.adult-education-journal.com.ua/index.php/aej/article/view/207>.
- Чернякова, Ж. (2021). Змістова характеристика інформаційно-цифрової компетентності майбутнього вчителя нової української школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10, 112–123. <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/13.pdf>.

REFERENCES

- Anishchenko, O. V. (2020). Rozvytok tsyfrovyykh kompetentsii pedahohichnoho personalu u sferi osvity doroslykh – aktualitet pedahohichnoi nauky i praktyky. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, (55), 206–214. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-55-206-214>. [In Ukrainian].
- Godetska, T. I. (2023). Tsyfrova transformatsiia osvity: aktualni aspekty: zarubizhnyi dosvid: referatyvnyi ohliad. In M. L. Rostoka (ed.), *Analitychnyi visnyk u sferi osvity i nauky: dovidkovyi biulleten* (17, pp. 46–66). TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/735980/1/VNIASO->

- AHSEduSci-RB17-2023-46-66.pdf. [In Ukrainian].
- Henseruk, H. R. & Martyniuk, S. V. (2020). Rozvytok tsyfrovoy kompetentnosti maibutnikh uchyteliv v umovakh tsyfrovoho osvitnoho seredovyscha zakladu vyshchoi osvity. *Innovatsiina pedahohika*, 19, Is. 2, 158–161. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/16753>. [In Ukrainian].
- Dziuba, V. (2022). Orhanizatsiino-pedahohichna model rozvytku tsyfrovoy kompetentnosti kerivnyka zakladu osvity. *Problemy osvity.*, 2(97), 120–133. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-97.2022.07>. [In Ukrainian].
- Zhernovnykova, O. A., Peretiaha, L. Ye., Kovtun, A. V. & Korduban, M. V. (2020). Tekhnolohiia formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy heimifikatsii. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 75 (1), 170–185. <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/25794> [In Ukrainian].
- Ivanytskyi, O. I. (2020). Formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti maibutnoho vchytelia fizyky u protsesi fakhovoi pidhotovky. *Naukovi zapysky. Seriia : Pedahohichni nauky*, 185, 29–33. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2020_185_7. DOI: <https://doi.org/10.3655/2415-7988.2019.185.5> [In Ukrainian].
- Kononenko, L. V. Oryshaka, O. V. & Selishcheva, Ye. V. (2022). Formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti yak osnova transformatsii vyshchoi osvity v umovakh hlobalizatsiinykh protsesiv. *Visnyk nauky ta osvity*, 1, 169–180. <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/12124>. [In Ukrainian].
- Kravchenko, T. M. (2022). Formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti здобувачив druhoho(mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity u protsesi vyvchennia osvitnoho komponentu «naukova komunikatsiia anhliiskoiu movoiu», yak priorytetna problema. *International scientific journal «EDUCATION AND SCIENCE»*, 2, 126–132. <https://msu.edu.ua/educationandscience/wp-content/uploads/2023/03/Osvita-i-nauka-233-2022.pdf>. [In Ukrainian].
- Kremen, V. H., Bykov, V. Yu., Liashenko, O. I., Lytvynova, S. H., Luhovyi, V. I., Malovanyi, Yu. I., Pinchuk, O. P., & Topuzov, O. M. (2022, November 8-19). Naukovo-metodychne zabezpechennia tsyfrovizatsii osvity Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy: naukova dopovid zahalnym zboram NAPN Ukrainy. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4 (2), 1–49. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4223>. [In Ukrainian].
- Myroshnychenko, O. A. (2020). Zmist i struktura tsyfrovoy kompetentnosti maibutnikh pedahohiv zakladiv vyshchoi osvity. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 3 (70), 119–123. <http://dspace.zsmu.edu.ua/handle/123456789/11815>. [In Ukrainian].
- Nalyvaiko, O. O. (2021). Tsyfrova kompetentnist: sutnist poniattia ta dynamika yoho rozvytku. *Kompetentnisnyi pidkhid u vyshchii shkoli: teoriia ta praktyka: monohrafiia*. KhNU imeni V. N. Karazina. DOI: <https://doi.org/10.26565/9789662856729.03> [In Ukrainian].
- Rostoka, M. L. (Red.). (2023). Analitychnyi visnyk u sferi osvity i nauky: dovidkovyi biulleten. (Is. 17). TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/735560/1/VNIASO-AHSEduSci-RB-17-2023.pdf>. [In Ukrainian].
- Samko, A. M. (2021). Tsyfrova kompetentnist pedahohichnoho personalu v systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. *Osvitnia analityka Ukrainy*, 2, 33–43. <https://lib.iitta.gov.ua/726326/>. [In Ukrainian].
- Sakhno, O. V. (2020). Tsyfrova kompetentnist i tekhnolohii dlia osvity: pryntsypy ta instrumenty. *Tsyfrova kompetentnist pedahoha*, 6, 10–14. <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/217325>. [In Ukrainian].
- Sultanova, L. & Prokofieva, M. (2022). Tsyfrova bezpeka v haluzi vyshchoi osvity. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 1, 106–117. <http://www.adult-education-journal.com.ua/index.php/aej/article/view/207> [In Ukrainian].
- Cherniakova, Zh. (2021) Zmistova kharakterystyka informatsiino-tyfrovoy kompetentnosti

maibutnoho vchytelia novoi ukrainskoi shkoly. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 10, 112–123. <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/13.pdf> [In Ukrainian].

Tetiana Godetska,

Researcher of the Department of Scientific
Information and Analytical Support of Education of
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-0550-1894
e-mail: godtaniv@gmail.com

PROBLEMS OF DIGITAL COMPETENCE IN THE SCIENTIFIC PRODUCTION OF UKRAINIAN RESEARCHERS

Abstract. In the context of the implementation of the scientific study "Information and analytical support of education and pedagogy: domestic and foreign experience" (2023–2025) by the department of scientific information and analytical support of education of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine have been analyzed the scientific achievements of Ukrainian researchers regarding the issues of formation and development of digital competence of subjects of educational activity (scientific and pedagogical workers, students of education, etc.). The current trends in the development of the information society and the key problems caused by them in the introduction of information, communication and digital technologies in Ukrainian education, which require an urgent solution, are considered. The motivational, cognitive, activity and corrective aspects of the formation of digital competence of future teachers are considered. In particular, the indicators that testify to the formation of positive motives that ensure the activity of all subjects of the educational space regarding the acquisition of digital competence are their conscious understanding of the need to develop abilities related to digital competence, the desire to learn multimedia and ICT tools. The article talks about an important characteristic of the formation of a future specialist in the field of education - digital competence, which is part of the ten basic competencies prescribed in the Concept "New Ukrainian School" (2016). Digital competence is recognized as one of the key competences of a modern person and occupies a leading place in their list. The components of digital competence and a generalized vision of the necessary components of digital competence are presented. The framework of digital competence for pedagogical and research-pedagogical workers is considered, which has 5 areas of competence: Digital literacy, Professional involvement, Digital educational and scientific resources, Educational activities and Digital competence of education seekers.

Keywords: digital competence, digital technologies, information and communication technologies, digital literacy, digital culture.

Уляна Кірієнко,
молодший науковий співробітник
відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0004-0479-8598
e-mail: ulyana.kirienko@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ВПЛИВІВ ТА ЕФЕКТІВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті на основі аналізу наукових досліджень з цифровізації освітнього простору встановлено, що цифровізація має як позитивні, так і негативні впливи. Зазначено, що ключовим позитивним ефектом цифровізації дослідники вважають модернізацію засобів і технологій навчання, перехід до якісно нового етапу розвитку освіти, формування єдиного цифрового освітнього простору. Разом з тим питанням впливу цифровізації на розвиток особистості в сенсі налагодження соціальних комунікацій, збереження психологічного здоров'я, а також у цілому гуманізації освіти сьогодні приділяється недостатня увага.

У процесі аналізу публікацій соціальних впливів на суспільство, а отже й на людину, виявлено чотири взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих тренди: соціопедагогічний, соціокультурний, соціопсихологічний та соціетальний. З одного боку, цифровізація освіти сприяє більшій відкритості й доступності, ширшій зацікавленості здобувачів освіти процесом навчання, більш гнучкому управлінню освітнім процесом, розвитку мережевих комунікацій, а з іншого боку – цифровізація формує абсолютно нову модель освітнього життя, суттєво змінює мету сучасної освіти. Акцентовано увагу на тому, що відбувається трансформація відносини між усіма учасниками освітнього процесу, змінюється конфігурація контактів між викладачами й здобувачами освіти.

У статті обґрунтовано необхідність вивчення та систематизації соціальних впливів та ефектів цифровізації. Наголошено, що такий фокус інформаційного аналізу відкриває можливості для проведення досліджень з метою вивчення попиту та запитів педагогів і здобувачів освіти, у тому числі для з'ясування найбільш ефективних моделей соціальних комунікацій, які сприятимуть зниженню негативних наслідків цифровізаційних перетворень. Статтю підготовлено для реалізації планових завдань прикладного дослідження відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» (2023–2025).

Ключові слова: інформаційно-аналітичний супровід, інформаційний аналіз, цифрова трансформація освіти, соціальні впливи, соціетальні ефекти.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження проблем цифрової трансформації освіти демонструє, що перехід на сучасні цифрові інструменти, поширення електронного контенту, перехід на дистанційні моделі навчання супроводжуються багатовимірними соціальними впливами, соціально-психологічними ризиками та гуманітарними наслідками. Вивчати і досліджувати ці впливи потрібно з метою мінімізації та контролю негативних ризиків, запобігання новим викликам та їх прогнозування.

За результатами аналізу дослідницьких джерел встановлено, що соціальним впливам, соціальним дисфункціям та ширшим соціетальним ефектам цифровізації, інтелектуалізації та гуманізації цифрової трансформації освіти приділяється недостатня увага. Ці питання головним чином обговорюють на круглих столах, форумних і панельних дискусіях. Досить мало досліджень, що стосуються соціальних ефектів і ризиків, довгострокових наслідків цифровізації, пов'язаних з їх комплексністю та складністю, необхідності проводити дослідження на трансдисциплінарному рівні. Однак саме цей виклик і потребує відповіді та подальшого вивчення з боку українських і зарубіжних учених. Зроблено спробу виокремити й схарактеризувати вектори досліджень соціальних впливів, ефектів і соціетальних ризиків цифровізації, визначити подальші напрями наукових досліджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі сформовано великий масив досліджень, присвячений цифровізації освіти та більш широкому колу проблемних питань, якими передбачено цифрову трансформацію суспільства в цілому (Кремень та ін., 2022). У дослідженнях розкрито позитивні ефекти цифровізації, пов'язані з модернізацією засобів і технологій сучасної освіти, формуванням нового цифрового покоління, розвитком цифрового освітнього простору

(Дубасенюк, Вознюк, 2022). Науковці роблять акценти на тому, що процес цифровізації має об'єктивний і закономірний характер. Крім того, наголошено, що процес цифровізації потрібно розглядати як конвергенцію цифрових технологій та соціогуманітарних практик (Ніколаєску, 2022).

На основі аналізу новітніх досліджень і публікацій колективом дослідників відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти здійснено інформаційно-аналітичний супровід певних процесів цифрової трансформації освіти шляхом складання аналітичних оглядів із зазначеної проблематики. Узагальнені й систематизовані результати в цьому ключі дослідження подано у довідковому бюлетені “Аналітичний вісник у сфері освіти і науки” (Ростока, Пономаренко, 2023). За результатами аналітичних розвідок можна стверджувати, що цифровізація докорінно змінює всю організацію освітнього процесу й формує соціальний досвід взаємодії освітян.

Мета та завдання статті: представити результати інформаційно-аналітичного огляду досліджень соціальних впливів та ефектів від цифровізації освіти, виокремити та сформулювати вектори для подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження різних аспектів цифровізації, яку упродовж останніх років проведено українськими та зарубіжними дослідниками, можна умовно поділити на три групи: цифровий менеджмент (електронне управління освітніми й дослідницькими закладами), цифрове навчання (електронні ресурси для освіти й навчання), цифрові комунікації (електронні мережеві засоби спілкування, дискусій, дебатів).

Перша група – цифровий менеджмент – це дослідження трансформацій закладів освіти, наукових установ в ефективні цифрові структури управління. Адміністративні структури закладів вищої освіти (далі – ЗВО), університетів повністю переходять на створення єдиного інформаційного простору (Гужва, 2019). Широко досліджується

впровадження програм Електронний університет (Косінок, Більовський, Лисак, 2022), SMART-університет (Potarchuk et al., 2022). Ці програми передбачають якісну модернізацію ЗВО, зокрема, перехід на електронний деканат, електронний (інтерактивний) розклад, електронні кабінети суб'єктів освітнього процесу (викладачів і здобувачів освіти), електронні бібліотеки тощо.

Друга група – цифрове навчання – це інформаційний аналіз різних ресурсів, платформ для навчання. Науковці досліджують цифрову трансформацію в рамках концепцій дистанційної освіти, змішаного навчання, масових онлайн-курсів, використання штучного інтелекту (Радіонова, 2023) та ін. Нарешті, третя група – це дослідження цифрових комунікацій, що пов'язані з використанням соціальних мереж, електронних бібліотек, наукових баз даних та в цілому цифрових технологій для забезпечення соціального, гуманітарного та культурного наповнення освітніх процесів (Сербін, Ярошенко, 2022).

Цифровізація суспільства суттєво змінює мету сучасної освіти. Метою постмодерної освіти стає сприяння всебічному розвитку та становленню обдарованої особистості. Така людина постійно оновлює та поповнює свої знання, вдосконалює професійні навички, а сам процес здобуття знань та розширення досвіду відбувається упродовж усього життя. У суспільстві знаходять свою реалізацію не просто кваліфіковані фахівці в одній чи двох галузях, а компетентні професіонали з широким професійним бекграундом (Войтович, Заїка, Штангрет, 2023). Водночас цифровізація освітнього процесу провокує зростання ролі індивідуалізації, сприяє формуванню персональної траєкторії освіти, причому мова йде як про того, хто передає знання, так і про того, хто ці знання здобуває. Тобто індивідуальні траєкторії мають вибудовувати як педагогічні працівники (викладачі), так і кожен здобувач освіти. Тому важливою метою освіти стає як постійна адресна підтримка здобувачів освіти, так і постійний супровід педагогічних працівників (викладачів), допомога швидкій їхній адаптації до динамічних

освітніх змін (Войтович, Заїка, Штангрет, 2023).

На нашу думку, індивідуалізація траєкторій навчання та викладання потребують нових підходів до взаємодії між суб'єктами освітньої взаємодії (викладач ↔ здобувач освіти). Відповідно вчені почали говорити про необхідність розвитку нової галузі в педагогіці – цифрової дидактики (Войтович, Заїка, Штангрет, 2023; Матвієнко, Цивін, 2020). Термін «цифрова дидактика» увійшов у педагогічну науку зовсім недавно. Ще дуже мало досліджень з цього питання, а науковці вже працюють над визначенням самого терміна, над розмежуванням понять «цифрова дидактика» і «оцифрована дидактика» (Матвієнко, Цивін, 2020). Доречно нагадати, що сучасна освіта – це не лише надання освітніх послуг, а ще й формування майбутньої еліти з відповідним набором громадянських та соціальних цінностей. Ґрунтовна педагогічна база, помножена на інтелектуальні та ціннісні ресурси – ось траєкторія підготовки сучасної еліти як носія громадянських цінностей та державної відповідальності.

Цифровізація освітнього простору вже стала дороговказом для постійного підвищення цифрової грамотності та цифрової компетентності всіх суб'єктів, долучених до процесів освітньої комунікації. Окрім цього, на думку багатьох науковців, важливим виміром процесу цифровізації української освіти є формування цифрової культури. Поняття цифрової культури розглядають як можливість використовувати правильно цифрові технології з урахуванням конституційних і галузевих принципів (Ієрусалімова, 2021). На нашу думку, цифрову культуру можна акцептувати у більш широкому сенсі як здатність коректно використовувати цифрові можливості та водночас бути органічною частиною цього нового інформаційного суспільства. Саме здатність і спроможність суб'єктів вмонтувати та адаптувати цифрові навички до суспільних потреб сприяють становленню цифрової культури.

Зауважимо, що цифрова трансформація позначається на освіті як соціальному інституті. А освіта як соціальний інститут виконує багато

функцій, головними з яких є такі, як соціалізація індивіда, соціальна мобільність, соціальний контроль. Дослідники наголошують на тому, що цифровізація в освіті має своїм наслідком зменшення значення гуманітарного знання, що призводить до зменшення обсягу годин на гуманітарні дисципліни (Кіндратець, 2019). З огляду на це гуманітарні предмети часто вважають зайвими у цифровому марафоні освітянських послуг. Проте дебати та дискусії, які перейшли в онлайн, не можуть замінити живі дискурси. Доречно нагадати, що саме дебати покладено в основу створення античних університетів, потім «класичних університетів», що стали фундаментом для розвитку сучасної освіти. Натомість у США та ЄС розуміють значущість гуманітарних дисциплін, тому там передбачено певний відсоток (близько 25% в США) на гуманітарну освіту. В Україні цифровізація стає великим викликом для гуманітарної освіти, яка й до цього часу часто витіснялася з освітніх програм (Кіндратець, 2019).

Важливо також зазначити, що останнім часом для дослідників набуває актуальності проблема вивчення процесів, пов'язаних з ризиками впливів на психологічне та фізіологічне здоров'я, психолого-педагогічної агресії проти особистості, явище кібербулінгу. Вчені розглядають кібербулінг як індивідуальні та/або групові дії насильницького, агресивного, принижуючого характеру, що спрямовані проти особистості. Метою цього переслідування є приниження, залякування, завдання моральної, психологічної шкоди особистості людини (Коржов, Єнін, 2022).

Справді, кібербулінг як явище потребує наукового вивчення та дослідження. Це пов'язано з тим, що жертвами агресії стає насамперед молодь. Саме молоді люди є найбільш активними користувачами цифрових та інтернет-технологій, однак у них ще недостатньо сформована ані соціальна зрілість, ані психологічна стійкість. Найбільш ризикованим є те, що і досвід, і інформацію соціалізації молодь отримує з інтернету більше, аніж від батьків і педагогів. Тим самим кібербулінг є небезпечним як сам по собі, так й завдяки можливим довготривалим наслідкам.

Серед науковців загалом не вироблено спільної позиції щодо ефективних перевірених стратегій подолання агресії. Блокування агресора у всіх можливих цифрових проявах розглядають як простий і робочий засіб. Разом з тим потрібно не забувати, що пошуки виходу, наприклад, з поганого психологічного стану за допомогою інтернету можуть привернути небезпеку – потрапляння під вплив так званих «інтернет-психологів», які пропонуватимуть «самодіяльні» й «фейкові» за формою та маніпулятивні й шкідливі за змістом методики повернення людині впевненості, спокою та гарного почуття. З огляду на це в цифровій освітній сфері питання захисту соціального й психологічного здоров'я всіх суб'єктів – від педагогічних працівників до кожного здобувача освіти, від ректора до охоронця – потребує всебічного вивчення та врегулювання як правового, так і на рівні колективної взаємодії.

Найбільшими довготривалими соціетальними впливами для української освіти стали руйнівні наслідки від російської військової агресії. Серед цих наслідків можна назвати такі (Трофименко, 2022):

- знищення або руйнування шкіл, ЗВО, матеріально-технічної бази;
- зменшення кількості здобувачів освіти (українських, іноземних);
- скорочення бюджетних місць, зниження доходів населення, зростання «освітньої міграції»;
- зниження якості освіти через технічні проблеми та погіршення психологічного стану освітян (педагогів, здобувачів освіти) та ін.

Оскільки певна частина української території залишається під окупацією, то це потребує розроблення диференційованого підходу до організації процесу освіти. Слід зауважити, що дистанційне навчання в цих умовах може не спрацювати. Таким чином, з метою забезпечення безпеки життя всіх без винятку суб'єктів освітнього процесу науковцями запропоновано розширення бази платформ для змішаного навчання, щоб заняття відбувалися не лише онлайн, а й тоді, коли є необхідна технологічна

та безпекова можливість для цього. Дослідники також зазначають, що на деокупованих територіях у багатьох освітян виявлено психологічні проблеми (зокрема, посттравматичний синдром та ін.). Тож зростає нагальна потреба в індивідуальному підході до обрання форм навчання (очне, дистанційне, екстернат, домашнє, педагогічний патронаж та ін.) (Лондар, Мельник, Терещенко, 2022). Усе це потребує подальшого розвитку управлінської компетентності керівників закладів освіти, педагогів, психологів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження вимірів цифровізації освіти потребує більш широкого міждисциплінарного погляду. Окрім досліджень сучасних інформаційних та електронних ресурсів для навчання, потребує розроблення питання впливу цифровізації на розвиток особистості, сучасної педагогічної науки, поширення гуманітарних та соціальних цінностей.

У статті виокремлено та проаналізовано чотири взаємопов'язаних тренди: соціопедагогічний, соціокультурний, соціопсихологічний та соціетальний. Серед напрямів подальшого дослідження соціальних впливів та ефектів цифровізації можна запропонувати такі:

1. загрози цифровізації освітнього простору (вторинна неграмотність та інші);
2. вплив цифрової освіти на формування цифрової особистості;
3. формування цінностей цифрової людини у діджиталізованому суспільстві;
4. вивчення динаміки розвитку соціальних груп (викладачі, здобувачі освіти та ін.) в рамках цифрової трансформації освіти.

Одним із вагомих аспектів дослідницького пошуку в контексті констатувального етапу наукового дослідження відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти “Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти : вітчизняний і зарубіжний досвід” є здійснення інформаційного аналізу джерельної бази щодо висвітлення у

доробку української та зарубіжної науки й практики соціальних впливів та ефектів від цифровізації суспільства загалом і освіти зокрема.

Сьогодні дослідники вже починають опрацювання нових підходів до відновлення освітніх процесів з урахуванням військових реалій, в яких доводиться жити, працювати та здобувати освіту в Україні. Важливою частиною роботи з формування нової освітньої політики в умовах воєнного (повоєнного) стану є організація інформаційного та аналітичного супроводу освіти на якісно нових засадах. Перевірена наукова інформація, що зосереджується на базі українського та зарубіжного досвіду, стає базою для моделювання й прогнозування у сфері відновлення та модернізації освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гужва, В.М. (2019). Цифрова Трансформація Університетів. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*, 4 (21), 597–604. <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/2448>.
- Войтович, Н. М., Заїка, Т. П., & Штангрет, Г. З. (2023). Аналіз перспектив та ризиків цифровізації вищої освіти України (виміри глобалізації). *Академічні візії*, 18. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7774531>.
- Дубасенюк, О., Вознюк, О. (2022). Сучасні тенденції впровадження інформаційних технологій у процес підготовки майбутніх педагогів: досвід та перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 65, 20–30. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-65-20-30>.
- Ієрусалімова, І. (2021). Проблемні аспекти провадження цифровізації в Україні. *Київський часопис права*, 3, 12-17. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.2>
- Кіндратець, О. (2019). Проблеми цифрової трансформації освіти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Освіта як чинник формування креативних компетентностей в умовах цифрового суспільства* (с. 59–60). <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/189088>.
- Коржов, Г., Єнін М. (2022). Соціологічні виміри кібербулінгу: сутність, наслідки, стратегії подолання. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 103–120. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.103>.
- Косіюк, М. М., Більовський, К. Е., & Лисак В. М. (2022). Автоматизована інформаційна система управління закладом вищої освіти «Електронний університет». *Інформаційні технології та засоби навчання. ІКТ і засоби навчання в системі післядипломної педагогічної освіти*, 1 (93), 96–116. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v93i1.5107>.
- Кремень, В. Г., Биков, В. Ю., Ляшенко, О. І., Литвинова, С. Г., Луговий, В. І., Мальований, Ю. І., Пінчук, О. П., & Топузов, О. М. (2022). Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи: наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи», 18-19 листопада 2022 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(2), 1–49. DOI:

- <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4223>.
- Лондар, С. Л., Мельник, С. В., & Терещенко Г. М. (2022). Виклики в освітній галузі у період воєнного стану в Україні: необхідність перебудови інформаційного забезпечення. *Освітня аналітика України*, 2, 5–22. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-5-22>.
- Матвієнко, О., Цивін., М. (2020). Цифровізація: освітній контекст. *Вісник Книжкової палати*, 11, 28–35. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11\(292\).28-35](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11(292).28-35).
- Ніколаєску, І. (2022). Цифровізація освіти як сучасна вимога інформаційного суспільства. *Перспективи та інновації науки*, 2(7), 914–923. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-914-923](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-914-923).
- Сербін, О., Ярошенко, Т. (2022). Інформаційно-аналітичні центри університетів та бібліотек: виклики часу. *Український інформаційний простір*, 2 (10), 293–312. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.270017>.
- Радіонова І. (2023). Політика у сфері штучного інтелекту: безпековий вимір. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(1), 50–56. DOI: <https://doi.org/10.15421/172308>.
- Ростока, М. Л., Пономаренко Л. О. (Ред.). (2023). *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довідковий бюлетень ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського*, 17. ТВОРИ. <https://lib.iitta.gov.ua/735560/>
- Трофименко, М. (2022). Університети України в умовах повномасштабної військової агресії росії: загрози, виклики та нові перспективи. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*, 14, 5–19. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-5-19>.
- Potapchuk, O. I., Lutsyk, I. B., Nevko, I. V., Buyak, B. B. (2022). Implementation of the Concept of a Smart University in Terms of Distance Education. *Information Technologies and Learning Tolls*, 6 (92), 140–153. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v92i6.5009>.

REFERENCES

- Huzhva, V. (2019). Digital transformation of universities. *Eastern Europe: Economics, Business and Governance*, 4 (21), 597–604. <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/2448> [in Ukrainian].
- Voitovych, N., Zaika, T., & Shtanhret A. (2023). Analysis of the prospects and risks of digitalization of higher education in Ukraine (dimensions of globalization). *Academic Visions*, 18. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7774531> [in Ukrainian].
- Dubasenyuk, O., Voznyuk, A. (2022). Current trends in implementation of information technologies in the process of training the prospective teachers: experience and perspectives. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 65, 20–30. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-65-20-30> [in Ukrainian].
- Iierusalimova, I. (2021). Problematic aspects of digitalization in Ukraine. *Kyiv Law Journal*, 3, 12–17. <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.2> [in Ukrainian].
- Kindratets, O. (2019). Problems of digital transformation of education. *Humanities Bulletin of Zaporizhzhie State Engineering Academy. Education as a factor in the formation of creative competencies in a digital society* (pp. 59–60). <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/189088> [in Ukrainian].
- Korzhov, H., Yenin, M. (2022). Sociological dimensions of cyberbullying: essence, consequences, and coping strategies. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 103–120. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.103> [in Ukrainian].
- Kosiyuk, M., Bilovskyi, K., & Lysak B. (2023). Automated information management system of higher education institution «Electronic University». *Information Technologies and*

- Learning Tools*, 93 (1), 96–116. <https://doi.org/10.33407/itlt.v93i1.5107> [in Ukrainian].
- Kremen, V., Bykov, V., Liashenko, O., Lytvynova, S., Lugovyi, V., Malovanyi, Y., Pinchuk, O., & Topuzov, O. (2022). Scientific And Methodological Provision Of Digitalisation Of Education In Ukraine: Status, Problems, Prospects: Scientific report to the general meeting of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine “Scientific and Methodological Support for the Digitalisation of Education in Ukraine: State, Problems, Prospects”, November 18-19, 2022. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(2), 1-49. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4223> [in Ukrainian].
- Londar, S., Melnyk, S., & Tereshchenko H. (2022). Challenges facing the education sector in the conditions of martial law in Ukraine: The need to restructure information support. *Educational Analytics of Ukraine*, 2 (18), 5-22. <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-5-22> [in Ukrainian].
- Matvienko, O., Tsyvin, M. (2020). Digitalization: educational context. *Bulletin of the Book Chamber*, 11, 28-35. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11\(292\).28-35](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11(292).28-35) [in Ukrainian].
- Nikolaesku, I., Shynkarova, V. (2022). Digitization of education as a modern requirement of the information society. *Prospects and innovations of science*, 2 (7), 914-923. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-914-923](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-914-923) [in Ukrainian].
- Serbin, O., Yaroshenko, T. (2022). Information and analytical centres of universities and libraries: challenges of time. *Ukrainian Information Space*, 2 (10), 293–312. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.270017> [in Ukrainian].
- Radionova, I. (2023). Artificial Intelligence Policy: the Security Dimension. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 26(1), 50-56. <https://doi.org/10.15421/172308> [in Ukrainian].
- Rostoka, M. L., Ponomarenko, L. O. (Eds.) (2023). *Analytical Herald in the Sphere of Education and Science* : Reference Bulletin of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, 17. TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/735560/>
- Trofymenko, M. (2022). Universities of Ukraine in conditions of full-scale russian invasion: threats, challenges and new prospects. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 14, 5-19. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-5-19> [in Ukrainian].
- Potapchuk, O. I., Lutsyk, I. B., Hevko, I. V., & Buyak B. B. (2022). Implementation of the Concept of a Smart University in Terms of Distance Education. *Information Technologies and Learning Tolls*, 6 (92), 140–153. <https://doi.org/10.33407/itlt.v92i6.5009>.

Ulyana Kiriienko,

Scientific Associate, Department of Abstract and Analytical Information in the
Sphere of Education,

V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID iD: 0009-0004-0479-8598

e-mail: ulyana.kirienko@gmail.com

INFORMATION AND ANALYTICAL ANALYSIS OF SOCIAL IMPACTS AND EFFECTS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF EDUCATION

Abstract. The article analyses scientific research on the digitalization of the educational space and reveals that digitalization has both positive and negative

effects. The article notes that the key positive effects of digitalization are the modernization of teaching tools and technologies, the transition to a qualitatively new stage of education development, and the formation of a single digital educational space. At the same time, not enough attention is currently paid to the study of the impact of digitalization on personal development in terms of establishing social communications, preserving psychological health, and the humanization of education in general.

In the process of analyzing publications on social impacts on society, and thus on people, four interrelated and complementary trends were identified: socio-pedagogical, socio-cultural, sociopsychological, and societal. On the one hand, the digitalization of education contributes to greater openness and accessibility, greater interest of students in the learning process, more flexible management of the educational process, and the development of network communications, and on the other hand, digitalization forms a completely new model of educational life, significantly changing the purpose of modern education. The article emphasizes that the relationship between all participants in the educational process is transforming, and the configuration of contacts between teachers and students is changing.

The article substantiates the need to study and systematize the social impacts and effects of digitalization. It is noted that such a focus of information analysis opens up opportunities for research to study the demand and needs of teachers and students, including to find out the answer to the question: what models of social communication can reduce the negative effects of digitalization. The article was prepared to solve the planned tasks of the applied research of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education "Information and Analytical Support of the Digital Transformation of Education: Domestic and Foreign Experience" (2023-2025).

Keywords: information and analytical support, information analysis, digital transformation of education, social impacts, societal effects.

Відомості про авторів

Бельтран Галі-Олександра, кандидат педагогічних наук, викладач відділу геофізики Технологічного університету Дуранго, м. Дуранго, Мексика.

Березівська Лариса, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Анатолій Вихрущ, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського м. Тернопіль, Україна.

Годецька Тетяна, науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна

Гуралюк Андрій, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Данік Надія, викладач кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка м. Тернопіль, Україна.

Жижко Олена, доктор педагогічних наук, професор відділу гуманітарних наук Автономного університету Сакатекаса, м. Сакатека, Мексика.

Кірієнко Уляна, молодший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Коваленко Інна кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Костікова Ілона, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна.

Кравченко Оксана, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини, м. Умань, Україна.

Лучанінова Ольга, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інженерної педагогіки Українського державного університету науки і технологій, м. Дніпро, Україна.

Малик Валентина викладач іноземних мов кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету, м. Вінниця, Україна.

Матвійчук Оксана, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Міхно Олександр, доктор педагогічних наук, директор Педагогічного музею України, старший науковий співробітник сектору сухомлиністики відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Мерзлякова Олена, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Онацький Володимир, заступник директора з навчально-виховної роботи Центру творчості дітей та юнацтва Оболонського району м. Києва, Україна.

Павленко Тетяна, науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Петрошук Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент Київського університету ім. Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

Прищак Микола, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, Україна.

Тарнавська Сніжана, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Христенко Ольга, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського, м. Тернопіль, Україна.

Цзян Хаочже, аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна, Китай.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 7

Заснований у 2017 році

Науково-педагогічні студії : науковий журнал / гол. ред.: Л. Д. Березівська,
І. М. Шоробура. – Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2023. –
Вип. 7. – 288 с.

Заступники головних редакторів: А. Г. Гуралюк, Б. С. Крищук

Виконавчий редактор – С. В. Тарнавська

Бібліографічний редактор – Л. О. Пономаренко

Вебрерактор та редактор верстки – Х. В. Середа

Літературні редактори – О. А. Бойко, Н. М. Василенко

Адреса редколегії:

04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9

Тел./факс (044) 239-11-09

Е-mail: dnpb@i.ua

Web-сайт: www.dnpb.gov.ua

еISSN: 2663-5739